کتاب پیژندنه

د کتاب نوم: د حقوق مبادي

څانګه: اداره او منجمنت، بانکداری، محاسبه او د تجارت اقتصاد

تدوین کوونکی: عبدالحی ناصري

ژباړن: محمد اشرف وحدت

د څار کمیټه:

- محمد آصف ننګ د تخنیکي او مسلکي زده کړو معین
- دیپلوم انجنیر عبدالله کوزابي د تعلیمي نصاب رییس
- محمد اشرف وحدت په تعلیمي نصاب کې د معینیت د مقام سلاکار

د تصحیح کمیټه:

- خادم احمد حقیقی
- عبدالجمیل ممتاز

د ګرافیک او ډیزاین څانګې مسئول : محمد جان علیرضایی

ګرافیک او ډیزاین: علی مومنی

چاپ کال: ۱۳۹۲ لمریز کال

تیراژ: ۶۰۰۰ ټوکه

چاپ ځل: لومړی

وېب پاڼه: www.dmtvet.gov.af

ISBN: 978-936-00-12

Ketabton.com

د چاپ حق د تخنیکي او مسلکي زده کړو له معینیت سره خوندي دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملي سرود

دا وطـــن افغانســـتان دی
دا عـــزت د هر افـــغان دی

کـــور د سولې کـــور د تورې
هر بچـــی يې قـــهرمان دی

دا وطـــن د ټولو کـــور دی
د بلوڅـــو د ازبکـــو

د پـــښتون او هـــزاره وو
د ترکمنـــو د تاجکـــو

ور سره عـــرب، ګـــوجر دي
پاميـــريان، نورستانيـــان

بر اهـــوي دي، قـــزلباش دي
هم ايمـــاق، هم پـــشه يان

دا هيـــواد به تل ځليـــږي
لکـــه لمـــر پر شـــنه آسمان

په سيـــنه کې د آسيـــا به
لکـــه زړه وي جـــاوړان

نـــوم د حـــق مـــو دی رهـــبر
وايو الله اکبـــر وايو الله اکبـــر

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهنې وزارت پېغام

ګرانو زده کوونکو، محصلانو او درنو ښوونکو!

د يوې ټولنې وده او پرمختګ کاملاً د همغې ټولنې د پياوړو کاري کادرونو، بشري قوې او ماهرو فکرونو په کار او زيار پورې تړلې دي. همدا بشري قوه او کاري متې دي چې د هيواد انکشافي اهدافو ته د رسېدو لارې چارې طی کوي او د يوه نېکمرغه، مرفه او ودان افغانستان راتلونکی تضمينوي.

انســان په خپل وار سره د الله تعالی له جانبه او هم د خپل انســاني فطرت له اړخه مؤظف او مکلف دی چې د ځمکې په عمران او د يوه ســوکاله ژوند د اســبابو او ايجاباتو د تکميل لپاره خپل اغيزمن نقش، همدارنګه ملي او اسلامي رسالت ادا کړي.

لــه همدې ځايه ده چې د يوه ژوندي او فعال انســان نقــش، د خپل ژوند د چاپېريال او خپلې اړوندې ټولنې په اړه، تل مطلوب او په هېڅ حالت کې نه نفی کيږي او نه هم منقطع کيږي.

په ټول کې د پوهنې نظام او په خاصه توګه د تخنيکي او مسلکي زده کړو معينيت مسوولیت او مکلفيت لري چې د اســلامي ارزښــتونو، احکامو او همداراز معقولو او مشروعو قوانينو ته په ژمنتيا سره، د افغانســتان په انکشاف کې فعاله، چابکه او موثره ونډه واخلي، ځکه دغه ســتر او ســپېڅلي هدف ته د رســېدو په خاطر د انساني ظرفيت وده، د حرفوي، مسلکي او تخنيکي کادرونو روزنه او پراختيا يو اړين مقصد دی. همدا په تخنيکي او مسلکي زده کړو مزين تنکي ځوانان کولی شي چې په خپلې حرفې او هنر سره په سيستماتيک ډول د هيواد انکشاف محقق او ميسر کړي.

جوته ده چې په افغانستان کې د ژوند تګ لاره، دولتداري او ټولنيز نظام د اسلام له سپېڅلو احکامو څخه الهام اخيســتی؛ نو لازمه ده چې زمونږ د ټولنې لپاره هر ډول پرمختګ او ترقي بايد په علمي معيارونو داســې اســاس او بنا شي؛ چې زمونږ د کارګر نســل مادي او معنوي ودې ته پکې لومړيتوب ورکړ شي. د حرفوي ظرفيت جوړونې تر څنګ د ځوانانو سالم تربيت او په سوچه اسلامي روحيې د هغوی پالنه نه يواځې پخپل ذات کې يوه اساسي وجيبه ده، بلکې دا پالنه کولی شي چې زمونږ وطن پخپلو پښو ودروي، له ضعف څخه يې وژغوري او د نورو له سياسي او اقتصادي احتياج څخه يې آزاد کړي.

زمونږ ګران زده کوونکي، محصلان، درانه اســتادان او مربيون بايد په بشــپړه توګه پوه شي، چې د ودان او نېکمرغه افغانستان ارمان، يواځې او يواځې د دوی په پياوړو متو، ويښ احساس او نه ستړي کېدونکي جد او جهد کې نغښتی او د همدغو مسلکي او تخنيکي زده کړو له امله کېدای شي په ډېرو برخو کې د افغانستان انکشافي اهداف تر لاسه شي.

د دې نصــاب له ټولو ليکوالانو، مولفينو، ژباړونکو، ســموونکو او تدقيق کوونکو څخه د امتنان تر څنګ، په دې بهيــر کــې د ټولو کورنيو او بهرنيو همکارانو له مؤثرې ونډې او مرســتو څخه د زړه له کومې مننه کوم. له درنو او پيــاوړو اســتادانو څخه رجامندانه هيله کوم چې د دې نصــاب په کتور تدريس او فعاله تدريب سره دې د زړه په ټول خلوص، صميمي هڅو او وجداني پيکار خپل ملي او اسلامي نقش ادا کړي.

د نېکمرغه، مرفه، پرمختللي او ويارمن افغانستان په هيله

فاروق وردګ

د افغانستان د اسلامي جمهوريت د پوهنې وزير

(c) ketabton.com: The Digital Library

لړليک

څپرکي	سرليکونه	پاڼې
لومړی	د حقوق په اړه عمومي معلومات	۱
دويم	آفاقي حقوق Objective Law	۱۳
دريم	په حقوقي قواعدو کې منابع او مصادر	۲۱
څلورم	د حقوقو تصنيف يا تقسيمات	۳۹
پنځم	عندي حقوق يا Subjective law	۵۳
سرچينې او اخيستنې		۷۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقدمه

مخکې له دې چې د حقوقو د مبادي مضمون په تدریس پیل وکړو بې له شکه چې هر یو زموږ او ستاسو په خپلو ورځنیو چارو او اجتماعي ژوندانه کې له یو لړ حقوقو سره سراوکار لرو، ځکه هر یو له موږ څخه پرته له دې چې متوجه واوسو، یو لړ حقوقي اعمال تر سره کوو.

د بیلګې په توګه کله چې په موټر کې سپریږو یا ټکسي نیسو او له هوایي شرکتونو څخه ټکټ ترلاسه کوو، په حقیقت کې له مقابل لوري سره داسې قرارداد تړو، چې په اساس یې د ثابتو حقوقي قواعدو له مخې د خپلو ورځنیو چارو د تنظیم لپاره د حقوقو او وجایبو لړۍ پیلوو.

دا چارې له هغو ټولنیزو واقعیتونو څخه سرچینه اخلی، چې پیژندګلوی ته یې اړتیا نشته او له امله یې داسې مقولې او وجیزې را پیدا شوې دي چې.

- انسان اجتماعي حیوان دی.
- ټولنه د نظم او دسپلین غوښتونکې ده.

نو د دغې مقولې په اساس سره ښایي ده چې وایي: چیرته چې ټولنه ده حقوق هم شته.

له بله طرفه انسان طبیعتاً داسې آرزوګانې او اړتیاوې لري، چې د تمدن له پراختیا او پرمختګ سره سمې زیاتیږي، ځرنګه چې بشر یواجتماعي مخلوق دی او له اجتماع پرته یې ژوند سخت او یا هم ناممکن دی، نو باید له یو بل سره ګډ ژوند او معاشرت ولري او په خپلو کې روابط ټینګ کړي.

خو داچې په زیاتره حالاتو کې د بنیادمانو هیلې او اړتیاوې سره ورته نه دي، نو له دې امله ده، چې په بشري ټولنو کې چارې په ټکر کې واقع کیږي او په دې توګه د شخړو او اختلافاتو لامل ګرځي.

کله چې پاسنی قضیې او نکتې له یوې او بلې سره څنګ کړو او د استدلال لورته ولاړ شو، نو دې نتیجې ته رسیږو چې:

د انسان هستي او موجودیت له یوه لوري او د ګډ ژوندانه حس له بل لوري، د ټولنې د تشکیل او رامنځ ته کیدو غوښتنه کوي، چې دغه تشکیل، د نظم او دسپلین غوښتونکی دی او د نظم رامنځ ته کول د یو لړ داسې لارښوونو او دساتیرو د جوړولو غوښتنه کوي، چې له مخې یې د ټولنې ټول غړي له یو بل سره ګډ ژوند وکړي او د ټولو بقاء پکې خوندي شي.

مګر دا کار هغه وخت کیدلی شي، چې د نورو حقوقو ته په پام سره د ټولنې د وګړو پوهه او د هغوعملي اثرات فعال شوي وي او له قواعدو او مقرراتو څخه اطاعت وکړي.

په همدې ډول په دې باندې پوه شي، چې کوم عمل مجاز او کوم عمل غیر مجاز، کوم عمل د جزاء او کوم یو د مؤیدې سبب ګرځي.

له هغې پرته ټولنه په خپله ګډ وډه کیږي او اجتماعي نظم پکې له منځه ځي او پر ځای یې بې نظمي او ګډوډي پر ټولنه واکمنه کیږي. دغو خبرو ته په پام سره، چې تر اوسه مو وکړې ویلای شو، هرځای چې انسان دی حقوق هم شته، یعنې انساني ټولنه او حقوق له یو بل سره دومره کلکه اړیکه لري، چې یوه یې له بلې پرته مفهوم نشي درلودلای. ګواکي دغه دواړه اصول په حقیقت کې د یوې سکې دوه مخونه دي لکه چې یو امتیاز او دنده یا حق او وجیبه د سکې دوه مخونه دي.

نو د اجتماع موجودیت او د داسې قواعدو لزومیت، چې په ټولنه کې نظم رامنځ ته کړي، د داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

قواعدو د رامنځ ته کولو غوښتنه کوي، چې په یوه ټولنه کې بشري سلوک رهنمایی کړي، په دې اساس ویلای شو چې په هره ټولنه کې یو لړ قواعد وجود لري، چې د حقوقي قواعدو په نامه یادیږي او موخه یې د ټولنیز ژوندانه تنظیم او بهبود دی.

له همدې ځایه د حقوقو د کلمې مفهوم ته رسیږو، چې د آفاقي حقوقو بڼه لري، دغه قواعد د دولت له لوري وضع کیږي او په ټولو افرادو باندې په یوه بڼه تطبیقیږي.

حقوق له ټولو هغو مقرراتو څخه عبارت دي، چې په معین وخت کې په ټولنه باندې واکمني کوي، تاریخ د دې ښودنه کوي، چې انسان تل په دا ډول الزاماتو کې راګیر دی، له همدې امله پوښتنه چې مخې ته راځي داده، چې هغه کوم لامل دی، چې د حقوقو د منځ ته راتګ سبب ګرځي؟

د دې پوښتنې ځواب باید د انسان په طبیعي اړتیاوو او له مادي نړۍ سره د هغه په اړیکو کې وپلټل شي. انسان اجتماعي موجود دی، چې د خپلو هم شکلو په منځ کې باید ژوند وکړي. انسان اجتماعي ژوند، د مور او پلار په طبیعي اجتماع کې پیلوي او د دغې وړې ډلې د څارنې او عواطفو په سیوري کې خپل مادي او معنوي اړتیاوې پوره کوي، خو د یو څه وخت په تیریدو سره ماشوم له نورو سره باید و اوسي او د هغوی په مرسته او همکارۍ سره خپلې غوښتنې او اړتیاوې پوره کاندي.

له مادي پلوه انسان یو ناتوانه موجود دی، چې په یوازې سر نشي کولی د طبیعت او ژوندانه له ستونزو سره مقابله وکړي، ټول باید یو له بل سره مرسته وکړي او هر یو د دغه درووند پیټي یوې برخې ته اوږه ورکړي، څو د دوی ټولو له قوت څخه یو قوي ځواک جوړ شي او په طبیعت باندې په برلاسۍ سره چاپیریال د اوسیدو لپاره آماده کړي.

له معنوي پلوه انسان مینې او محبت ته اړ دی او په ټولو حالاتو کې له نورو سره مینې او معاشرت ته ځان اړ بولي، غواړي دوست ولري او نور یې هم دوست وګڼي، همدغه اړتیا د دې لامل کیږي، څو هغه د اجتماع طرف ته وهڅوي. نو باید ومنو چې یوازې فرد نه دی، چې خارجي او واقعي وجود لري، اجتماع او ټولنه هم اصلي موجود دی، تر کومه چې له تاریخ څخه څرګندیږي، بنیادمان مدام ګډ اوسیدلي دي او په دې توګه ټولنه او وګړي سره لازم او ملزوم دي.

له بله پلوه په فطري توګه د انسانانو غوښتنې له یو بل سره زیات ورته والی لري، هریو دا غواړي چې له نورو سره په اړیکو کې لږ زیان ووینې او ډیره ګټه وکړي، هر یو د لازیات راحت او قدرت هیله لري، نو طبیعي ده، چې د ډیرو ګټو د تر لاسه کولو او بڼه ژوندانه د برابرولو لپاره به شخړې او دښمنۍ رامنځ ته کیږي.

عاقل انسان د ځان پیژندنې له هماغه لومړۍ شیبې په دې پوه شوی، چې ټولنه د بې نظمیو او زورواکیو په شتون کې دوام نشي پیدا کولی، او باید داسې قواعد وجود ولري چې د اشخاصو په اړیکو له دې کبله چې د جامعې غړی دی، حکومت وکړي چې دا ډول قواعد نن د حقوقو په نامه سره یادوو.

باید وویل شي چې د حقوقي قواعدو ترڅنګ یو لړ نور قواعد هم شتون لري، چې ټولنیز ژوند تنظیموي، چې یو شمیر یې له اخلاقو، دین او مذهب او کله هم له اجتماعي عرف او معاملاتو څخه سرچینه اخلي.

د دې لپاره چې د نورو اجتماعي ارزښتونو اوعلومو له بیلابیلو څانګو سره د حقوقي دساتیرو رابطه وڅیړو. نو دغه چاره د زیات وضاحت غوښتنه کوي، خو مخکې له دې باید وویل شي، چې د حقوقو کلمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

له هغو جهان شموله مفاهیمو څخه ده، چې ټول اجتماعي ارزښتونه په ځان کې را نغاړي او تر یوې اندازې پورې ټول ورسره آشنا یو او په خپلو ورځنیو چارو کې تري استفاده کوو.

پردې بنسټ ویلی شو چې د حقوقو د بنسټونو، زده کړه او په هغو باندې ځان پوهول د حقوقو د ټولو ځانګو لپاره یوه مقدمه بلل کیږي او د حقوقو د بیلابیلو ځانګو د زده کړې لپاره د محصلینو ذهنونه آماده کوي.

باید ووایو، چې د نورو علومو په څیر حقوق هم د ځانګړو عملي او دقیقو اصطلاحاتو درلودونکي دي، چې له همدې کبله پر دغو اصطلاحاتو د پوهیدلو لپاره د حقوقو د مبادی ؤ مطالعه ضروري ده.

دغه راز د ټولو هغو کسانو لپاره چې په ټولنه کې ژوند کوي له حقوقو سره بلدیا لازمه ده، دغه علم هغوی له هغو ټولو احتمالي زیانونو څخه خبروي، چې له نورو سره د اړیکو د پیداکولو په ترڅ کې رامنځ ته کیږي.

هغه کسان چې لوړې زده کړې لري او په ټولنه کې مهم مسؤلیتونه ور په غاړې دي، د حقوقو زده کړې ته لازیاته اړتیا لري او د حقوقو د مبادي ؤ په مرسته کولای شي، د خپل شغل اړوندې لازمې حقوقي ځانګې پیدا کړي او په دغو برخوکې په خپل علمي تقویت کار وکړي او خپلې دندې له قوانینو سره نږدې کړي.

د هغو چا لپاره چې د اجتماعې علومو لکه اقتصاد او سیاسي علومو ساحې ته ور داخلیږي او په دغو برخو کې تخصص پیدا کوي، د حقوقي قواعدو زده کړه خورا زیات اهمیت لري.

زیاتره وخت د دا ډول ځانګو واحدونه د متناسبو حقوقي مباحثو له امله رامنځ ته کیږي، چې په همدې خاطر د حقوقو د مبادی وو زده کړې کیدلای شي زده کوونکو ته ګټې فایدې ولري او هغوی په یوه وخت کې د اصولو له مباحثو او حقوقي مسایلو سره آشنا کړي.

په ټولنه کې ننې ژوند پخوانی حالت له لاسه ورکړی، اجتماعي اړیکو هم د کمیت او هم د کیفیت له پلوه تغیر موندلی، هغه پرمختګونه چې نن د بشریت په نصیب شوي دي، د دې باعث ګرځیدلي چې اړتیاوې یې زیاتې شي، په داسې ډول چې اوسمهال د ساده او ژوندانه معیارونه نور د قبول وړ نه دي.

ننی صنعتي ټولنې د پوهې او تخصص په بناء جوړې شوې ، او متخصصینو د هرې برخې واګې په لاس کې اخیستې دي، محاسبات د الکترونیکي ماشینونو او کمپیوټر په وسیله د افرادو له قلمرو څخه ایستل شوي دي، دغو حالاتو د حقوقو په علم هم ژور تاثیرات اچولي دي، په داسې ډول چې یو زیات شمیر حقوقي قواعدو خپل وجودي ضرورت له لاسه ورکړی دی او د نویو قواعدو وړاندې کولو اړتیا محسوسه شوې ده، ځکه حقوق باید د ټولنو ورځنیو اړتیاوو ته ځواب ووایي.

د پخوانیو زمانو ساده حقوقي قواعد نشي کولای د نن ورځې د پیچلو او مغلقو مسایلو لکه نړیوالو سوداګریزو اړیکو لپاره کفایت وکړي، د کارګر او کارګمارونکي اړیکې نور نو د پخوانیو خصوصي حقوقو متابعت نشی کولای، د طرفینو د ارادې د حاکمیت پر اصل نور نو حساب نشي کیدلی او د یو شمیر زیاتو علومو زده کړه لازمه نه بلل کیږي.

په ټولنه کې د حقوقي قواعدو او اصولو زده کړې ته د افرادو اړتیا تر پخوا اوس زیاته محسوسیږي؛ ځکه هر څومره چې اجتماعي اړیکې پراخیږي په هماغه اندازه حقوقي قواعد، دقت او پراختیا ته اړتیا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بنیادم که له یوې خوا د بیلابیلو غوښتنو او تمایلاتو په درلودلو سره د مطلوب کمال په لور د کوښښ او حرکت په حال کې دی او د همدغو ځانګړو غوښتنو او تمایلاتو په وجه له نورو افرادو جدا کیږي، له بلې خوا یې له اجتماع او ټولنې سره رابطه او پیوستون دومره زیات دی، چې ته به وایې له اجتماع ځخه هیڅ د جلا کیدو نه دی.

د انساني ژوندانه دغه دوه ګونی حقیقت، د اجتماعي نظام د ګټو حفاظت، اجتماعي عدالت او د نورو استقلالیت له یوه لوري، د فردي اړتیاوو پوره کول، او د غوره ژوندانه لپاره د منافعو، د جلب او په نورو باندې د سبقت دحرص له بل لوري دغه ستونزه داسې پیچلې کړې ده، چې د سازش او برابرۍ لپاره یې باید په احتیاط او دقت سره ګام واخیستل شي، چې زما په نظر دغه رسالت د حقوقو پر غاړه دی.

حقوقي قواعد او اصول د فرد او ټولنې ګټې تنظیموي او هر یوه ته په خپل حد کې د اوسیدو حکم او سپارښتنه کوي.

تاریخي څېړنې او تحقیقات ښیي، چې حقوق د دولت پر تأسیس مقدم و، او د اجتماع له پیدایښت سره یو ځای رامنځ ته شوي دي او هرې ټولنې ته لازمه ده چې په عدالت او انصاف تکیه وکړي.

دې ته باید پام وکړو چې د حقوقو علم یوازې د قانون تفسیر نه دی، ځکه زیاتره قوانین شته، چې د حقوقي قواعدو په عنوان نه ارزي، د حقوقو عالم باید د ناسمو قوانینو د سمون او اصلاح لاره په نښه کړي، حقوق، په اجتماع کې د ژوندانه د قواعدو پر بنسټ د اوسیدلو او د اجتماع له اداره ځخه عبارت دي.

د حقوقی اصولو په پراختیا سره باید د اجتماع په ټولو برخو کې موجود تبعیضونه له منځه یوړل شي، د تبعیض له منځ وړل یوازې دا نه دي چې تفاوتونه له منځه یوسو، بلکې په مساوي شرایطو کې باید افرادو ته امتیاز قایل نه شو او نه هم یو شمیر وګړی په استثنایي ډول په محرومیت کې وساتل شي، له حقوقي موازینو سره سم باید د ټولو وګړو لپاره مناسب فرصتونه رامنځ ته شي او د نوښت او خلاقیت لپاره یې ورتیاوو او استعدادونو ته وده ورکړای شي.

ټول وګړي په ټولو ټولنو کې او د خپل ژوند په ټولو کلونو کې له حقوقو سره تړاو لري، د انسانانو ټول کړه وړه د حقوقو تر کنترول او څارنې لاندې دي، د ټولنو نظم او د حقوقي اشخاصو موجودیت او استمرار د حقوقو په موجودیت کې دی، هر ځای چې انسانان وجود لري حقوق هم شته، په دنیا کې داسې هیڅ ځای نشته چې هلته حقوقي قواعد نه وي، ډیری خلک سره له دې چې هره ورځ لسګونه حقوقي اعمال ترسره کوي او په هغو کې موازین مراعاتوي مګر بیا هم له حقوقو ځخه معلومات نه لري، اندیښنې هغه وخت لا پسې زیاتېږي، چې وګړي د درنو مسؤلیتونو له درلودلو سره سره له حقوقي مبادي ؤ ځخه بې خبره وي چې اکثر وخت د همدغه دلیل له امله ټولنې ته نه جبرانیدونکي زیانونه ور اړوي.

په دغه کتاب کې د حقوقو په اړه د تاریخ په اوږدو کې د علماؤ، پوهانو او لیکوالانو نظریات مطالعه کوو، د مکتبونو هغو افکارو او عقایدو ته لنډه کتنه کوو، چې په دې برخه کې یې ځرګند کړی دی او دغه راز د مذهبي، اخلاقي، فلسفي، تاریخي او اجتماعي تفکراتو په غیږه کې حقوقي قواعد معرفي کوو.

پر حقوقو باندې تسلط کولی شي داسې افراد رامنځ ته کړي، چې په قوي تفکر او پوره انضباط سره وخت په خپل لاس کې واخلي، له بېځایو کړنو ډه ډه وکړی او موخو ته د رسیدو لپاره له لنډو لارو ځان ورسوي او له خپل توان او طاقت ځخه زیاته ګټه پورته کړي.

ټولنې ته لکه ځرنګه چې ده، وګوري، د نورو حقوق رعایت کړي او په خپلو حقوقو باندې نورو ته د

(c) ketabton.com: The Digital Library

تیري او تجاوز اجازه ورنه کړي. حقوقو ته د افرادو لارموندنه په ټولنه کې له عدالت سره جوخت د امنیت او استقرار باعث ګرځي، ټولنه د تعادل په حالت کې ساتي او د ټولنې ټولو وګړو ته مطلوب، آرام او سوکاله ژوند برابروي، ځکه حقوق د انسان پر فطرت او طبیعت متکي دی، د دیني او مذهبي احکامو په تعالیمو کې ریښه لري، د عدالت او انصاف له موازینو سره برابر دی او د هغو حدودو او مرزونو ساتونکي دي چې فضیلتونه، انساني کرامتونه او خپلواکۍ لا پیاوړې کوي.

د دغې مقدمې په مطالعې سره دې نتیجې ته رسیږو چې د حقوقو په اړه مالومات یو ضروري امر بلل کیږي. په ځانګړي ډول زمونږ په ټولنه کې چې نن هم د قانون او حقوقي ارزښت له نه تطبیق څخه رنځ وړي او دغه حالت د یو زیات شمیر کمیو لامل ګرځیدلی دی.

دې کار مونږ دې ته اړ ایستو څو د دغه اثر په تدوین لاس پورې کړو، چې پکې د تخنیکي او مسلکي زده کړو د مؤسسو د اړتیاوې په پام کې نیول شوې دي. چې بې له شکه له نیمګړتیاوو به خالي نه وي.

پردې بنسټ له حقوق پوهانو او علماؤ څخه هیله لرم چې له نیمګړتیاوو سره د مخ کیدو په صورت کې به د خپلې مهربانۍ له مخې مونږته ښښنه وکړي او دغو نیمګړتیاوو او تېروتنې ته به مې پام ور واړوي څو یې په راتلونکو چاپونو کې پر اصلاح لاس پورې کړم.

په درناوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

د حقوقو په اړه عمومي معلومات

ټولیزه موخه:
د حقوقو د اساساتو او مبادي پیژندنه او د نورو ټولنیزو قواعدو او علومو سره یې اړیکې

د زده کړې موخې:
— د حقوقو د لغوي او اصطلاحي معنا عملي پیژندنه او زده کړه.

— د حقوقي قواعدو ځیړنه او له نورو ټولنیزو (اخلاقي، مذهبي او مجاملاتي) قواعدو سره یې اړیکه.

— له نورو علومو سره د حقوقو د علم اړیکې او د غوره عدالت او انصاف د تأمین په موخه له امکاناتو څخه یې ګټه اخیستل او د هغو په رڼا کې د حقوقو او قوانینو وضع کول.

د حقوقو د علمي مفاهیمو تعریف، لغوي او اصطلاحي معناوې یې:

هغه څه چې تر نورو وړاندې یې دلته توضیح غواړو، هغه د حقوقو مفهوم دی، حقوق د حق جمع ده او حق د موافق او مطابق په معنی استعمالیږي، دغه راز حق د صفت یا فعل په توګه هم کاریدلی شي، مثلاً ویل کیږي چې خبره یې حق ده (یعنې خبره یې له واقعیت او حقیقت سره برابره ده) کړه وړه یې حق دی او عقیده یې حق ده، په دې معنی چې عقیده یې حقیقت ته نژدې ده او له واقعیت سره موافقت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په غربي تمدن کې د حق کلمه له (Direction) څخه اخیستل شوې ده، چې د واک او قدرت په معنی استعمال شوې ده، رومیانو بیا حق ته د (Jus) کلمه کارولې ده، چې موخه یې د لارښوونې قدرت دی، حقوق او د لارښوونې قدرت معمولاً له هغه سازمان څخه سرچینه اخلي، چې د ټولنې د رهبرۍ مسؤلیت په غاړه لري. له همدې امله ده چې یو شمیر پوهان حقوق د دولت له مفهوم سره مترادف بولي، ځکه مور ویلي وو چې حقوق د یوې ټولنې د رهنمایۍ او لارښوونې له دستیرو څخه عبارت دي.

په دی بنسټ ښکاره خبره ده چې د دغو قواعدو او دستیرو د تطبیق او د ټولنې د لارښوونې لپاره باید داسې یو مقام وجود ولري، چې د دغو قواعدو د تنفیذ او پلیتابه واک ولري، دلته ده چې د دولت او حقوقو اړیکه له یو بل سره ښه واضح کیدلی شي.

له علمي پلوه په لومړي پړاو کې حقوق له یو شمیر هغو قواعدو څخه عبارت دي، چې په ټولنه او اجتماع کې انساني ژوند رهبري کوي، ګواکي حقوق د رفتار او سلوکو له قواعدو څخه عبارت دي، نو ویلی شو چې حقوق یو لړ هغه قواعد دی چې په بشري ټولنه کې انساني ژوند رهبري کوي.

په دې معنی سره حقوق، هغو آفاقي قواعدو ته هم شاملیږي، چې انګلیسي اصطلاح یې (law) ده، د لازیات وضاحت لپاره یو څو مثالونه وړاندې کوو:

۱- د واده په اړه په هره ټولنه کې یو لړ قواعد شته چې موخه یې هغو مسؤلیتونو ته د هلک او نجلۍ متوجه کول دي، چې د دغه عقد په اساس یې د یوه او بل په وړاندې د اجتماعي نظم په خاطر پیدا کوي، دغه دستیر هم د واده د مراسمو د ترسره کیدو پرمهال لکه د قانوني عمر پوره کول، ایجاب او قبول او داسې نور...، او هم د خاوند له خوا د نفقې د برابرولو، رښتونې رابطې، صداقت او متقابلې وفاداري پر مهال په پام کې نیول کیږي، چې په دې توګه په فامیلي چارو کې نظم او اداره تر ټولنې زیات رامنځ ته کیږي.

۲- په ټولو بشري ټولنو کې د حقوقو په اړه قواعد وجود لري، چې دغه قواعد په دې باندې تصریح کوي، چې د اشخاصو ترمنځ عقد او قرارداد په کوم اساس منعقد شي، د انعقاد شرایط یې کوم دي، کوم عقد سم او کوم ناسم دی، د سم او باطل عقد آثار څه دی او یا هم کوم حقوق او مؤیدات په برکې لري.

۳- په هره ټولنه کې د جزاء د حقوقو په نامه قواعد وجود لري، ځکه په ټولنیز ژوندانه کې داسې ډیر افراد شته، چې کړنې یې اجتماعي نظم ګډوډوي او د دوی کړه وړه نورو وګړو ته ضرر رسوي، پردې بنسټ د ټولنې په هره برخه کې د جزایي قواعدو شتون لازمي دی، څو د هغو له مخې د وګړو اعمال د قانون او شریعت خلاف وبلل شي او د داسې تدابیرو وړاندوینه وکړي چې په اساس یې له قانون او شریعت څخه د مخالفو کړنو مخنیوی وشي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که چیرې متخلف شخص بیا هم دغو دساتیرو ته پاملرنه نه کوي او د منفي اعمالو مرتکب کیږي باید د مجازاتو مستوجب و پیژندل شي او هغه څوک چې د ده له کړو وړو متضرر کیږي، د خسارې د جبران مستحق وګرځول شي.

هغه څه چې تر دې دمه مو وویل کیدای شي، چې د آفاقیت له نظره یې د حقوقو مفهوم تاسو ته واضح کړی وي، چې هغه له یو لړ هغو دساتیرو او قواعدو څخه عبارت دی، چې د بشري کړو وړو د لارښوونې، اجتماعي نظم د تامین او د بشر د مادي او معنوي سوکالۍ لپاره چې په یوه ټولنه لکه افغانستان، امریکا او فرانسه او نورو کې اوسیږي، وضع کیږي او د اجتماعي جبر یا (اجتماعي ډیټرمینیزم) په ذریعه د دولت له لوري د عامه نظم د ساتنې په موخه په افرادو باندې تطبیقیږي.

د پاریس پوهنتون او د مدني حقوقو د کورس استاد، لیبور پرونیوالي، آفاقي حقوق داسې تعریف کړي دي.

«آفاقی حقوق هغه لارښود قواعد دي، چې د یوې منظمې ټولنې د وګړو ترمنځ په دستوري شکل د ژوندانه چارې او مناسبات تنظیموي او د اجتماعي جبر په وسیله پر هغوی عملي کیږي».

د حقوقو دویم مفهوم د هغو له لومړني مضمون یعنې آفاقي حقوقو څخه استنباطیږي، په دې معنی چې په دغه مرحله کې حقوق د قدرت او امتیاز معنی افاده کوي کوم چې یو شخص یې له آفاقي دساتیرو یا حقوقي قاعدې څخه ترلاسه کوي، چې د ذاتي، عندي یا انفسی حقوقو په نامه یادیږي او انګلیسي اصطلاح یې(Right) یعنی صحیح او سم دی. په بل عبارت د حقوقو کلمه په دغه معنی سره له هغه اقتدار او امتیاز څخه عبارت ده، چې یو شخص یې د آفاقي حقوقو په دستور یا حقوقي قاعدې په مرسته لاس ته راوړي او د حق حامل پیژندل کیږي.

که د آفاقي حقوقو په برخه کې پورتني مثالونه په پام کې و نیسو په ښه توګه د عندي حقوقو مفهوم ترې اخیستلی شو، لکه چې و مو ویل په هره ټولنه کې د واده او ازدواج په اړه حقوقي قواعد وجود لري د بیلګې په توګه که یو چا قانوني عمر پوره کړی وي، حق لري چې واده وکړي، چې دغه د هغه ذاتي یا عندي حق دی او د آفاقي حقوقو له دساتیرو یې سرچینه اخیستې ده.

که فرضاً د آفاقي حقوقو یوې قاعدې په دې باندې تصریح کړې وي چې هلک د اتلس کلنۍ او نجلۍ د شپاړس کلنی د عمر په پوره کولو سره واده کولی شي، نو د دغې حقوقي مقررې له مخې هر هغه هلک او نجلۍ چې په ټولنه کې ژوند کوي او دغه سن ته رسیدلي وي، د واده کولو امتیاز پیدا کوي، او ځان له یوه حقوقي حالت او وضعیت یعنی تجرد څخه بل حقوقي حالت ته، چې تأهل دی بیایي او په اساس یې د یو لړ حقوقو، امتیازاتو او وجایبو خاوندان ګرځي.

دغه راز مو وضاحت ورکړ، چې د عقد د تشکیل او انعقاد په برخه کې یا لارښود قواعد وجود

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري، له همدې امله که یو عقد په قانوني ډول لکه ځرنګه چې د آفاقي حقوقو قاعدې لارښوونه کړې منعقد شي، دغې حقوقي رابطې ته عقد وايي او له مخې يې د ټرون يا عقد دواړه لوري د اقتدار او امتياز خاوندان ګرځي، کوم چې مخکې يې د يوه او بل په مقابل کې دغه اقتدار او امتياز نه درلود. د مثال په توګه که يو له دوو لوريو څخه خپل تعاقدي وجايب ترسره نه کړی، بل لوری ذاتي حق پيدا کوي چې په موجب سره يې مقابل لوری په زور او جبر د خپلې تعاقدي وجيبې تر سره کولو ته اړباسي.

په دې اساس په عمومي توګه ويلی شو چې که يو شخص په داسې حقوقي حالت او وضعيت کې واقع شي، چې په اړه يې له وړاندې حقوقي قاعده وجود ولري، نو د دغې قاعدې له مخې نوموړی شخص د عندي او ذاتي حق خاوند ګرځي.
د بيلګې په توګه د ترافيک (عبور او مرور) قانون چې په يوه آفاقي حقوقي قاعده کې ويل شوی، وړاندوينه کوي، چې که هر څوک، له تقصير پرته په کوم ټکر کې متضرر شو، دغه شخص د مطالبې يا خسارې د جبران له عندي حق څخه برخمن کيږي، معنی داچې دغه حق د نوموړي شخص يو ذاتي او عندي حق دی، چې په واقعيت کې د ټکر له امله له رامنځ ته شوې خسارې څخه سرچينه اخلي.
پر دې بنسټ دې نتيجې ته رسيږو چې ذاتي حق، د آفاقي حقوقي قاعدې له موجب او دغه راز په هغه حقوقي حالت او وضعيت کې له واقع کيدو پرته، چې وړاندوينه يې شوې وي، کوم مفهوم نه لري.

اوس نو له هغو شيانو څخه چې تر اوسه مو وويل بايد نتيجه واخلو او د عندي حق تعريف له آفاقي حقوقو سره په مقايسه کولو کې وپلټو، څو په دې توګه له مغالطې څخه مخنيوی وشي او د حقوقو مفهوم په آسانۍ سره لاس ته راوړو.

عندي يا ذاتي حق له هغه واک او اختيار څخه عبارت دی، چې د آفاقي حقوقو له خوا يو چاته ورکول کيږي، او آفاقي حقوق هغه اوامر دي چې د اجتماعي ژوند د تنظيم لپاره وضع شوي دي. په لنډه توګه ويلی شو چې حقوق د اجتماعي روابطو او خپلمنځي مناسباتو دوه ډوله لارښود قواعد او دساتير په برکې نيسي، چې يوه برخه يې د حقوقو عمومي او بله يې خصوصي قواعد دي. د عمومي قواعدو په برخه کې هغه کوي څو په ټولنه کې د نظم د استقرار او اجتماعي مناسباتو د تنظيم لپاره داسې دساتير رامنځ ته کړي، چې د اجتماعي موقف او حالاتو په اړه بحث او د مقرراتو وړاندوينه وکړي، مګر په اختصاصي قواعدو کې تمرکز پر هغو حالاتو دی، چې وګړي يې په قصدي ډول(حقوقي اعمال)، په خپله اراده سره سرته رسوي او يا يې هم په غير ارادي توګه (حقوقي حادثات) تر سره کوي او په دې توګه د عندي يا ذاتي حق خاوندان ګرځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دويم مبحث – له اجتماعي قواعدو سره د حقوقو اړيکه

لکه چې پوهيږو په ټولنه کې نور تنظيموونکی قواعد هم شتون لري، چې مهم يې له اخلاقو، رسم او رواج او مذهب څخه عبارت دي؛ د دغه مبحث په ترڅ کې له دغو اجتماعي قواعدو سره د حقوقو رابطه مطالعه کوو.

۱. د حقوقو او اخلاقو رابطه: په پخوانيو زمانو کې د حقوقي قواعدو او اخلاقو تر منځ توپير نه وو، بلکې دواړو د افرادو مناسبات تنظيمول او سربيره پردې اجتماعي چارې د ديني او اخلاقي مقرراتو په وسيله ترسره کيدې، د ۱۸ پيړۍ د فرانسوي عالم «روسو» په خبره «په هغه زمانه کې د حقوقي قواعدو وجود نه وو محسوس، ځکه ديني عقايد او اخلاقي پرنسيپونه په کلکه د وګړو له خوا مراعات کيدل او احترام يې کيده». دغه نظريه د هغه وخت د حقوق پوه (الپين سليس له خوا چې د حقوقو لومړني تعريفونه يې کړي دي، په ښه توګه واضح کيږي؟ په دې معنی چې نوموړی وايي «د حقوقو عوامل له شرافتمندانه هستوګنې او نورو ته د ضرر نه رسولو او شخص ته د هغه شي له ورسپارلو څخه عبارت دي چې هغه يې مالک دی». په منځنيو پيړيو کې وضعيت په همدې توګه دوام وکړ تر دې چې په نوي عصر کې په ځانګړي ډول ۱۸مه پيړۍ کې د حقوقو او اخلاقو تر منځ توپير رامنځ ته شو، خو بايد متوجه و اوسو چې د اخلاقو او حقوقو ترمنځ توپير ستونزمن کار دی، ځکه چې اخلاقي پرنسيپونه د حقوقي دساتيرو په تشکيل او جوړښت کې مهمه ونډه لري؟ لکه چې د ۲۰مې پيړۍ د حقوقو يو فرانسوي عالم وايي «لکه څرنګه چې وينه د انسان په بدن کې جريان لري او د انسان د پايښت لپاره يې شتون ضروري دی، دغسې اخلاقي دساتير هم د حقوقي قواعدو په جوړښت او تشکيل کې مهم دي او همدغسې دنده ترسره کوي».

د مثال په توګه اخلاق حکم کوي، چې په وعده باندې بايد وفا وشی، چې همدغه اخلاقي دستور د عقد اساس جوړوي او د ارادې د استقلال پرنسيپ يې د عقد په ټرون کې منظم کړی دی. په اخلاقي قواعدو کې بل مثال دادی، چې د مور او پلار د تنګ لاسۍ په صورت کې اولاد بايد له هغوی سره مرسته وکړي، يا داچې اخلاق امر کوي که يو څوک له کوم خطر سره مخ وي، بايد مرسته ورسره وشي، چې همدغه اخلاقي قواعدو بيا هم حقوقو ته لاره کړې او د اجتماعي جبر په واسطه د مؤيدې په زياتوالي سره د تطبيق او تنفيذ وړ ګرځيدلی دي.

يعنې حقوقو دا ډول اعمال د اخلاقو په توګه منلی دي او بيا يې د ټولنې په افرادو باندې د هغو د تطبيق لپاره د مؤيدې وړاندوينه کړې ده.

د اخلاقي دستور تعريف ستونزمن دی، ځکه ټول يو ډول نظر نه لري، خو بيا هم په عمومي توګه هغه داسې تعريفوو:

اخلاقي قواعد له هغو لارښودو دساتيرو څخه عبارت دي، چې اساس يې د ښه او بد توپير جوړوي، په بل عبارت اخلاقي قواعد د ښو او بدو چارو د تشخيص تله ده؛ يعنې هغه څه چې د ښيګڼو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

معیارونو سره برابر وي، اخلاق او هغه چې د بدیو له معیار سره برابر وي، غیر اخلاقي بلل کیږي. په لنډه توګه ویلی شو، چې حقوقي دساتیر اخلاقي ریښه او سرچینه لري، مګر ټول یې اخلاقي نشي بلل کیدای، او یو شمیر حقوقي قواعد شته چې د نوي عصر د انکشافاتو د اړتیا پر بنسټ رامنځ ته شوي دي، د مثال په توګه د ترافیک قانون چې هیڅ ډول اخلاقي عنصر پکې نه تر سترګو کیږي، بلکې موخه یې تر عبور او مرور پورې د اړونده چارو تنظیم او سمون دی، مثلاً کله چې د ترافیک قانون لارښوونه کوي، چې موټر چلوونکي باید په ښي طرف حرکت وکړي دا موضوع له اخلاقو سره هیڅ تړاو نه لري.

کله کله حقوق او اخلاق په کلي ډول له یوه او بل سره مغایرت او تفاوت لري؛ مثلاً وخت تیریدنه چې قانون ټاکلې ده او ویلي یې دی، چې مستأنف او معترض باید په یوه میاشت کې له دویمې محکمې څخه د قضیې د دویم ځل څیړنې غوښتنه وکړي، یا د غیر منقولو اموالو په برخه کې د وخت تیریدنه پنځلس کاله تعیین شوې ده، نه یوازې داچې له اخلاقو سره اړیکه نه لري، بلکې په کلي ډول له اخلاقو سره په ټکر کې ده.

په همدې توګه له حقوقي مقررې څخه د سرغړونې په صورت کې، عامه اقتدارات یا دولت دی، چې سرغړونکي ته جزاء ورکوي، په داسې حال کې چې له اخلاقي اصل څخه د سرغړونې په صورت کې د شخص وجدان او ضمیر دی، چې سرغړونکی تنبیه کوي، او خارجي شتون نه لري، بلکې د ضمیر او وجدان په آواز سره خلاصه کیږي، چې هغه پښیماني او تأسف دی.
له بله پلوه حقوق د وګړو عمل ته متوجه وي، مګر اخلاق د افرادو تمایلاتو او قصد ته هم توجه لري، او عمل وړاندې مراحل په پام کې نیسي او لارښوونه کوي، چې سړی باید څه وکړي، خو حقوق د اعمالو انګیزې ته نه ګوري او کله چې تر سره شي، له هغه سره سراوکار لري.
په لنډه توګه ویلای شو چې حقوق او اخلاق د نن ورځې د بیلابیلو دورو په تیریدو سره دوې ځانګړې ځانګې دي چې له یوې او بلې سره نیژدې اړیکې لري.

له عرف او عاداتو سره د حقوقو رابطه:

د ټولنې له تنظیموونکو قواعدو څخه یو هم مجاملاتی قواعد دی لکه (رسوم، عنعنات عرف او عادات) چې د نورو اجتماعي قواعدو په څیر له حقوقو سره مطابقت لري او قانون جوړونکی یې باید د قوانینو د وضعې او تدوین پر مهال بایدپه پام کې و نیسي، له هغې پرته حقوقي قاعده ښایي د ټولنې له سخت او چټک مخالفت سره مخ شي، له بله پلوه د یو شمیر حقوقي قواعدو سرچینه له هغه عرف څخه اخیستل شوې ده، چې په ټولنه باندې تسلط لري.
په ځینې حالاتو کې عرف له حقوقي قاعدې سره په تضاد کې واقع کیږی؛ آن تر دې چې یوه حقوقي قاعده په ټولنه کې د تطبیق موقع له لاسه ورکوي، چې ښه مثال یې په افغانستان کې عنعنوي جرګې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د حقوقو او مذهب رابطه:

دين او مذهب يو لړ اوامر او نواهي پر خپلو پيروانو فرض او لازمي ګرځولي دي. څرنګه چې دغه اوامر او نواهي د خداي(ج) له لوري وي نو پيروان په دې باندې پوره باوري وي، چې دغه اوامر د الله تعالى له لوري نازل شوي دي، په همدې اساس ځانونه له هغو څخه په پيروۍ او اطاعت مجبور ګڼي او د تخلف په صورت کې ځان د الهي عتاب او غضب مستوجب ګڼي، د دين هدف هم له الله تعالى سره د انسانانو يا د هغوى د خپلو او يا هم د ټولنې له وګړو سره د مناسباتو تنظيم او سمون دى.

هغه څه چې زمونږ د بحث موضوع ده، هغه د ټولنې د وګړو ترمنځ د ارتباطاتو او واجباتو تنظيم او سمون دى چې همدغه ټکى ديني اوامرو او نواهيو ته له حقوقو سره ارتباط ورکوي.
په دې لحاظ حقوق او مذهب مشترک هدف لري، دغه راز د عموميت او الزام له پلوه هم له يوه او بل سره موافقت لري او يوازې څو حالتونه دي، چې دين له حقوقي قواعدو څخه جدا کوي، يو له جزايي پلوه ځکه د حقوقي قواعدو اجزاء دنيوي دي، خو په ديني قواعدو کې پر دنيوي جزاء سربيره اخروي جزاء هم د الله تعالى له لوري پر متخلفينو تطبيقيږي، دغه راز دين له حقوقو سره د ساحې په لحاظ هم تفاوت لري، په دې معنى چې د ديني احکامو او قواعدو ساحه پراخه ده، چې په اجتماعي مسايلو سربيره تعبدي، اخلاقي او عقيدوي مسايل هم په خپله غيږه کې رانغاړي، خو حقوقي قواعد يوازې د ټولنو او وګړو ظاهري اړيکې تنظيموي. بل داچې د حقوقو سرچينه قانون ده خو د مذهبي قواعدو منشأ الهي وحى ده او فقهاؤو کوښښ کړى دى چې شرعي احکام له څلورو سرچينو ً قرآن، سنت، اجماع او قياس څخه استنباط کړي.

دريم مبحث – له نورو علومو سره د حقوقو رابطه

حقوق د يوه اجتماعي علم په توګه له ټولو اجتماعي، طبيعي او نورو علومو سره په مستقيم او غيرمستقيم ډول رابطه لري، چې دادى دلته په لنډه توګه اشاره ورته کوو:

د حقوقو او اجتماعياتو رابطه: لکه چې پوهيږو د حقوقو علم دنده لري، څو داسې قواعد وپلټي او د تطبيق لپاره يې وړاندې کړي چې د افرادو اجتماعي رابطه په سمه توګه تنظيم او رهبري کړي، په داسې حال کې چې اجتماعيات، ټولنه په مجموعي شکل له مختلفو خواوو د مطالعې او څيړنې محور ګرځوي، په دې معنى چې د حقوقو د علم په پرتله د اجتماعياتو د علم ساحه پراخه ده او ټولې هغه پيښې او پديدې څيړي، چې د بشري ټولنو او اجتماعياتو د تکامل او تحول په سير کې اغيزه ولري، اوانساني غږګونونو ته څنګه چې د ټولنې په ذهن کې دي، کتنه کوي، مګر حقوق له هغو موضوعاتو سره علاقه لري چې د راتلونکې زمانې لپاره يا د بشري اړيکو لپاره په ټولنه کې معين شوي وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه چې پوهيږو حقوق هغه لارښود دساتير دی، چې د راتلونکې لپاره د يوې ټولنې په داخل کې بشري ژوند رهنمايی کوي، خو د دې معنی دا نه ده چې له ماضي او حال سره هيڅ علاقه نه لري. د اجتماعياتو علم قانون جوړونکو او قاضيانو ته داسې عناصر او معلومات په لاس ورکوي چې له هغو څخه د قانون په تدوين او تطبيق کې گټه اخيستل کېږي او په دې توگه په يوه ټولنه کې د راتلونکي لپاره يو سوله ييز او له خوښيو سره مل انکشاف رامنځ ته شي.

۲- د اقتصاد له علم سره د حقوقو د علم رابطه: د اقتصاد علم له هغه علم څخه عبارت دی، چې د اړتياوو او پوره کولو په اړه يې بحث کوي، او دغه راز د اموالو د توليد او توزيع څرنگوالی مطالعه کوي.

د همدغې مفکورې په اساس اقتصاد پوهان تر ډيره وخته په دې عقيده وو چې د اقتصاد علم له نورو علومو په څانگړي ډول حقوقو سره هيڅ اړيکه نه لري، ځکه د دوی په عقيده د اقتصاد علم خپل خاص قواعد لري او د حقوقي قواعدو له مداخلې پرته د يوه طبيعي نظم په اساس تنظيمږي، د مثال په توگه د عرضې او تقاضاء قانون چې د عرضې د زياتوالي پرمهال بيې په خپله رالويږي او برعکس که تقاضاء زياته شي او عرضه په هماغه پخواني حالت پاتې شي، بيې لوړيږي. دغه کار په کلي ډول طبيعي دی او د دولت له لوري د هيڅ داسې قوانينو او مقرراتو وضع کولو ته اړتيا نه لري، چې اقتصادي جريان رهبري کړي، مگر دغه غولوونکی استدلال لکه چې په عمل کې ليدل کيږي، له حقيقت څخه ليرې دی او لکه څرنگه چې د ۱۹مې او ۲۰مې پيړۍ اقتصادي ناورينونه او بحرانونه ثابته کړه، چې د دولت له مداخلې او رهبرۍ پرته اقتصادي نظم، د خلکو سوکالي او د ټولنې د وضعيت بهبود ممکن نه دی.

له بله پلوه که څه هم ظاهراً داسې معلوميږي، چې اقتصاد او حقوق په خپلو کې هيڅ رابطه نه لري، خو په حقيقت کې دا خبره ناسمه ده، بلکې اقتصادي آزادي له دوو حقوقي اصولو څخه الهام اخلي، چې دغه اصول يعنې د شخصي ملکيت موجوديت او د قراردادونو آزادي، د آزاد اقتصاد يا ليبراليزم اساس جوړوي او د ارادې د استقلال د پرنسيپ په چوکاټ کې راڅرگندېږي.

کله چې مور دغه دوه اصول يعنې شخصي ملکيت او د قراردادونو آزادي تر څيړنې لاندې و نيسو بيا هم ثابتيږي، چې د انفرادي ملکيت پيژندنه او د قراردادونو آزادي د دولت له مداخلې او حقوقي مقرراتو له وضع کولو پرته نه شي تنظمېدلی، ځکه دولت دی، چې د دغو دوو اصولو د په رسميت پيژندلو لپاره د حقوقي دساتيرو په ترڅ کې اعتراف کوي او آزاد اقتصاد وده کولی شي. له پورتنيو خبرو څخه بايد نتيجه واخلو، چې د اقتصاد او حقوقو تر منځ نژدې رابطه وجود لري او يو له بله پرته وده نه شي کولای، مثلاً که د يوې ټولنې د اقتصاد په جريان کې تغيير رامنځ ته شی، نو د تنظيم او سمون لپاره يې بايد مخکې له مخکې هغو چارو ته پاملرنه وشي، چې په حقوقي اساساتو پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- د سیاست له علم سره د حقوقو د علم رابطه:

له هغه ځایه چې د سیاست د علم موضوع قدرت او اداره یې ده او قدرت په ټولنه کې مشروعیت ته اړتیا لري، نو قدرت باید د حقوقي قواعدو په واسطه مشروعیت پیدا کړي. له بله پلوه حقوقي قواعد د تطبیق او پلیتابه لپاره د واکمنې طبقې له قدرت څخه استفاده کوي، نو په صراحت سره ویلای شو، چې حقوق او سیاست د یوې سکې دوه اړخه دي چې له یوې او بلې پرته شتون نه شي پیدا کولی یا هم حقوق او سیاست د یوه الوتونکي دوه وزرې دي، خو په عین حال کې دوه مستقل علوم.

۴- د تاریخ له علم سره د حقوقو د علم رابطه:

د حقوقو د یوه مکتب (د حقوقو تاریخ) له نظره، حقوق د معینو تاریخي عواملو زیږنده دي، دغه راز د حقوقي قواعدو د وضعې پر مهال په یوه معینه برخه کې د هغې برخې تاریخ او د تکامل بهیر ته باید پاملرنه وشي، چې تاریخ دغه معلومات حقوق پوهانو ته په لاس ورکوي.
له بل لوري د نړیوالو حقوقو په مطالعو او لاس ته راوړنو کې له تاریخ او تاریخي واقعو څخه اعظمي استفاده شوې او په دې اساس یې بې ځایه نه دي ویلي، چې نړیوال حقوق د تاریخ څوکه جوړوي.

۵- له اړواپوهنې (روانشناسۍ) سره د حقوقو رابطه:

د اړواپوهنې علم (روانشناسي) د حقوق لپاره د جزاء او فامیلي حقوقو په برخو کې ارزښتمن خدمتونه ترسره کولی شي، په خاصه توګه د جنایي اړواپوهنې احصائیې او ارقام چې د جرایمو په کمښت او د مجرمینو په بیاروزنه کې د قاضیانو، څارنوالانو او مدافع وکیلانو لپاره ښه ممد ګرځیدلی شي.

۶- له ټولنپوهنې (جامعه شناسی) سره د حقوقو رابطه:

لکه چې معلومه ده ټولنپوهنه د یوه ځوان علم په توګه، ټولنه او د انسان چاپیریال مطالعه کوي او د هستوګنې عوامل په واقعي شکل سره د نورو ترلاسونو ور رسوي، چې د نورو علومو په څیر حقوق هم له دغو واقعیتونو څخه استفاده کوي، ځکه حقوق پوه اړ دی، چې د حقوقي قاعدې د وضعه کولو پرمهال د ټولنې واقعیتونه په علمي ډول په پام کې و نیسي، چې دا کار د ټولنپوهنې له مطالعې پرته په ښه توګه نشي ترسره کیدلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له طبيعي علومو سره د حقوقو د علم رابطه

له طب سره د حقوقو رابطه:

د حقوقو علم د غوره روغتيايي خدماتو د وړاندې کولو لپاره يو له لړ حقوقي قواعد رامنځ ته کوي، چې د هغو له اظهار پرته روغتيايي پرسونل نه شي کولی، په ښه توګه خپلې دندې ترسره کړي، له بل لوري د عامې روغتيا کارکوونکي د جنايي تحقيقاتو او جرمي عواملو د موندنې لپاره چې د عدالت د تامين لپاره، حتمي او ضروري امور دي نشي رسيدلی چې د دې خبرې د ثبوت لپاره عدلي طب يوه روښانه بيلګه ده.

د کيميا له علم سره د حقوقو رابطه:

د کيميا علم هم د هغو کسانو لپاره، چې د جزاء د حقوقو په برخه کې کار کوي، د پام وړ او ارزښتمن معلومات وړاندې کوي، چې د وينې د ګروپ په تشخيص او داسې نورو برخو کې يې د تکنالوجۍ له همکارۍ څخه د ښلګې په توګه يادونه کولی شو.

له تخنيک سره د حقوقو د علم رابطه:

د حقوقو علم په تخنيکي فعاليتونو باندې د يو لړ قواعدو په وضع کول سره په دې برخه کې د تخنيکي آسانتياوو او انکشاف زمينه برابر وي، چې د مخترعينو له امتيازاتو او مکافاتو څخه د ښلګې په توګه يادونه کوو. دغه راز تخنيک حقوق پوهانو ته ارزښتمن معلومات په لاس ورکوي لکه د کريمنال تخنيک او عدلي طب آسانتياوې، چې د جزاء د حقوقو په برخه کې يې رامنځ ته کړې دي.

له رياضياتو سره د حقوقو رابطه:

رياضي يو لړ ارقام او اعداد، د حوادثو او واقعو د شمير او ګڼلو لپاره،حقوق پوهانو ته په لاس ورکوي، چې په دې توګه حقوق د ودې او تحول په حال کې علم دی او له علمي پرمختياوو سره په يوه پله روان دی، نو د کمپيوټر، فکس، ستلايت او نورو عصري وسايلو په انکشاف او تحول کې بې برخې نه دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لومړي څپرکي د مطالبو لنډيز:

حقوق د حق جمع ده چې حق د سم، موافق او مطابق، او برخې په معنی دی او دغه راز د الله عزوجل یو اسم دی.

حقوق په اصطلاح کې د شخص له هغو مادي او معنوي ارزښتونو څخه عبارت دي، چې د قانون په وسیله یې یادونه او ملاتړ کیږي، د حقوقو په اړه د دقیق پوهاوي او پیژندنې لپاره باید حقوق، آفاقي او عندي یا ذاتي ته تقسیم کړو.

آفاقي حقوق له هغه صریح او معقول تجویز او اوامرو څخه عبارت دي، چې د ټولنیز ژوندانه د تنظیم لپاره وضع کیږي، خو عندي حقوق بیا هغه اختیاري قدرت ته ویل کیږي چې یو شخص یې د نورو اشخاصو یا شیانو په وړاندې، لري او د آفاقي حقوقو په وسیله شخص ته ورکول کیږي. د نوي عصر په پیل کې په ځانګړي ډول اتلسمه میلادي پیړۍ کې د حقوقو او اخلاقو ترمنځ توپیر رامنځ ته شو، مګر له دې سره سره بیاهم د حقوقو او اخلاقو ترمنځ فرق یوه ستونزمنه موضوع ده، ځکه اخلاقي پرنسیپونه د حقوقي دساتیرو په تشکیل کې مهمه ونډه لري، لکه چې د ۲۰مې پیړۍ مشهور فرانسوي حقوقپوه چې وایي، لکه څرنګه، چې وینه د انسان په بدن کې جریان لري او د هغه د پایښت او بقاء لپاره ضروري ده، دغه راز اخلاقي دساتیر هم د حقوقي قواعدو په تشکیل کې خورا مهم دي، او همدغسې دنده ترسره کوي».همداسې دنده لري

د مثال په توګه: اخلاق حکم کوي، چې په وعده باندې باید وفا وشی، چې همدغه اخلاقي دستور د عقد بنسټ جوړوي او د ارادې د استقلال پرنسیپ یې د عقد په ټرون کې منظم کړی دی.

د ټولنې له تنظیموونکو قواعدو څخه یو هم مجاملاتی قواعد دی لکه (رسوم، عنعنات عرف او عادات) چې د نورو اجتماعي قواعدو په څیر له حقوقو سره مطابقت لري او قانون جوړونکی یې د قوانینو د وضع او تدوین پر مهال باید په پام کې و نیسي، له هغې پرته حقوقي قاعده ښایي د ټولنې له سخت مخالفت سره مخ شي، او حتی د حقوقي قاعدې د تطبیق زمینه له ستونزی سره مخ کیدلی شي.

حقوق د یوه اجتماعي علم په توګه له ټولو اجتماعي، طبیعي او نورو علومو سره په مستقیم او غیرمستقیم ډول اړیکه لري او د هغو له معلوماتو او امکاناتو څخه د حقوقی قواعدو په وضع کولو کې ګټه اخلي، او داسې قواعد وضع نه کړي چې د عقیدې، مذهب او نورو ملي ارزښتونو سره په ټکر کې وي او په دې ډول په آسانۍ سره د عدالت او انصاف تامین او تطبیق ته لاره هواره کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لومړي څپرکي پوښتنې

۱- حقوق د لغت له مخې کوم مفاهیم په ځان کې رانغاړي؟

۲- حقوق په اصطلاح کې څه ته وایي؟

۳- له نورو تنظیموونکو قواعدو سره د حقوقو رابطه توضیح کړئ؟

۴- له نورو اجتماعي علومو سره د حقوقو رابطه واضح کړئ؟

۵- له مختلفو طبیعي علومو سره د حقوقو رابطه واضح کړئ؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

آفاقي حقوق Objective Law

ټولیزه موخه:
د آفاقي حقوقو او د عدالت ټینګولو لپاره د هغو د خصوصیاتو په اړه معلومات ترلاسه کول.

د زده کړې موخې:
– د آفاقي حقوقو یا حقوقي قواعدو او د هغو د ځانګړتیاوو په اړه عملي پوهاوي او درک.
– د قانون د تنفیذ او پلیتابه لپاره د حقوقي قاعدې د مؤیدوالي، او کتبي والي د اړتیا په هکله درک او پوهه.

آفاقي حقوق

لکه چې په سریزه کې مو یادونه وکړه، آفاقي حقوق له هغو لارښودو، عمومي او مجردو قواعدو او دساتیرو څخه عبارت دي چې د ټولنې له خوا وضع کیږي او د دولت له لوري په زور او جبر سره په ټولنه کې د نظم، عدالت او سولې د تامین او ټینګښت په موخه تطبیقیږي.
له آفاقي حقوقو سره د لازیاتې آشنایۍ په موخه د هغو ځانګې مطالعه کوو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د حقوقي قواعدو (آفاقي حقوقو) صفات يا ځانګړتياوې

د آفاقي حقوقو په اړه تعريفونه او توضيحات د دې څرګندونه کوي، چې حقوقي قواعد د داسې ځانګړتياوو درلودونکي دي، چې خپلو معينو اهدافو ته د اجتماعي جبر يا عامه اقتداراتو او دولتونو له لارې ځان رسوي، لدې کبله د حقوقي قواعدو صفات او ځانګړتياوې په لاندې ډول، دجلا جلا مبحثونو په ترڅ کې مطالعه کوو.

۱. د تجريد او تعميم له نظره (مجزأ والی او عموميت)

ويل کيږي چې حقوقي قاعده يوه مجرده يا غير مشخصه قاعده ده، دغه صفت د حقوقو د قاعد وي والي له صفت او خاصيت څخه سرچينه اخلي، يعنې کله چې قاعده ورته وايو دا په خپله د دې ښکارندويي کوي، چې ياد دستور يا لارښود لومړی مجرد او غير مشخص دی او په دويم قدم کې عام او پر ټولو د تطبيق وړ دی.

د حقوقي قاعدې د مجرديت معنی داده، چې دغه دساتير د کوم معين شخص لپاره نه دي وضع شوي، بلکې د ټولو وګړو لپاره پرته له دې چې د دوي هويت، نوم، نښان، اجتماعي موقف او يانور په پام کې و نيول شي، وضع شوي دي، معنی داچې په حقوقي قاعده کې د اشخاصو نومونه نه راوړل کيږي او دساتير يوازې حقوقي حالات او مواقف تأمينوي، په دې اساس هر کله چې هر وګړی دغه حقوقي موقف خپلوي، ياد قواعد به له استثناء او امتياز پرته وربانديې تطبيقيږي، د بېلګې په توګه حقوقي قاعده د رشد لپاره سن تعيينوي، چې البته وګړي د دغه سن له تکميل مخکې د صغير په موقف کي بلل کيږي.

دغه قاعده د دغه يا هغه شخص لپاره نه ده، بلکې د ټولو لپاره ده او د ټولنې ټول وګړي په مجرد او غير مشخص ډول په پام کې نيول شوي دي، نه داچې د حقوقي قاعدې موخه کوم معين او مشخص فرد دی.

په دې اساس ويلی شو، چې يادې مقرره پر ټولو افرادو يا اتباعو يو شان د تطبيق وړ ده او د ټولنې هر وګړی د رشد د سن تر تکميلولو مخکې صغير او په يو لړ معاملاتو کې فاقد الاهليت يا عديم الاهليت بلل کيږي.

دلته داخبره د يادولو وړ بولو، چې ځينې حقوقي قاعدې د يوې ډلې معينو افرادو د يو لړ مشخصو اعمالو د تنظيم په موخه وضع کيږي، يعنې دا ډول دساتير پر ټولو نه تطبيقيږي، بلکې د افرادو يوه خاصه ډله يا معينو افعالو باندې د تطبيق وړ دی.

مګر بيا هم دا ډول قواعد مجرد بلل کيږي، نه مشخص، ځکه ياد قواعد بيا هم هماغه مشخصه ډله افراد او اعمال په کلی او غير مشخص ډول په پام کې نيسي او ګواکي د هماغه ډلې د افرادو نوم، نښان او هويت پکې په نظر کې نه دی نيول شوی او حقوقي لارښود افراد يا اعمال له دې پلوه په نظر کې نيسي، چې له هغې مشخصې ډلې يا معينو اعمالو سره تړاو لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مثال په ډول، تر مدافع وکیلانو، کاریګرو او کار ګومارونکو پورې اړوند قواعد، یا حقوقي اعمال لکه پیر او پلور، وصیت او داسې نور، دا ټول قوانین پرته له دې چې د خرڅوونکي یا اخیستونکي او موصی له شخصیت، نوم او نښان په پام کې و نیسي، د پیر او پلور یا وصیت د عمل په برخه کې کلي مقررات وضع کوي او هر هغه څوک چې په دغو مواقفو کې ودریږي، حقوقي قاعده پرې تطبیقیږي او د هغې په اساس یې ټول امتیازات او مکلفیتونه په مساویانه ډول تثبیتیږي، پر دې بنسټ هغه افراد چې له دغو مواقفو څخه د باندې پاتې کیږي، دغه قاعده نه پرې تطبیقیږي.

تعمیم یا عمومیت:

د حقوقي قاعدې د تعمیم یا عمومیت معنی داده، چې یاد شوي قواعد یو داسې عام دستور دی، چې له استثنی پرته په ټولو باندې د تطبیق وړ دی او د ټولنې ټول وګړي له هغو څخه یو شان مستفید ګرځي، له همدې ځایه ده چې زیاتره حقوقي قواعد او دساتیر د (ټول) په کلمه سره پیلیږي، مثلاً ویل کیږي، ټول افراد کولی شی، له خپلو کروندو دیوال را تاو کړي، که فرضاً د (ټول) کلمه په کوم قانون کې راغلې هم نه وي، بیا یې هم له روحیې څخه تعمیم استنباط کیدلی شي، مثلاً ویل کیږي، چې خرڅونکی اخیستونکي ته د تصرف پر انتقال سره مکلف دی، دغه دستور پخپله عام دی او د تعمیم صفت ورسره دی.

یعني هر هغه څوک چې د خرڅوونکي بڼه خپله کړي، دغه قاعده پرې تطبیقیږي، چې په دې اساس ویلای شو، حقوقي قاعده هم د افرادو او هم د ساحې له پلوه د تعمیم صفت لرونکې ده. ځینې قواعد د ژوندانه په یوه ټولنه کې په افرادو باندې د تطبیق وړ دی، نو اوس باید دغه سوال ته ځواب وویل، شي چې د ټولنې د نورو لارښودو قواعدو سره د دغو قواعدو توپیر څه دی؟
ځواب منفي دی لکه چې مخکې مو هم یادونه وکړه، کله چې له قاعدې غږیږو حتماً باید عمومي یا مجرده وي، په دې اساس ټول قواعد که هغه مذهبي وي یا مجاملاتي او یاهم حقوقي، د دغه صفت درلودونکې دي او دغه خاصیت یوازې تر حقوقي قواعدو پورې نشو منحصر کولې.

۲- د اجباریت او لزوم له پلوه

د حقوقي قاعدې دویم خصوصیت د اجبار او امریت صفت دی، په دې معنی چې حقوقي قاعده اختیاري نه ده او د ټولو له لوري یې باید مراعات شي، ځکه حقوقي قاعده د انساني سلوک په اړه کومه ساده توصیه نه ده، بلکې یو ډول حقوقي امر او فرمان دی، چې د دولت له لوري صادر شوی او افراد یې باید اطاعت وکړي.
د حقوقي قاعدې د دغه خاصیت سرچینه که په یوه متن یا قانون کې د هغو په پراخه معنی او مفهوم سره د دولت له امر او ارادې څخه، یا هم له عرف او عادت څخه وبولو، د دې ښکارندویي کوي، چې حقوقي قاعده یو داسې امري دستور دی، چې هر شخص په اطاعت یې مکلف دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

باید ووایو چې حقوقي قواعد د اجباریت او امریت د درجې له پلوه دوو څانګو ته تقسیمیږي.

۱- امري قواعد.
۲- اختیاری یا تفسیری او تکمیلی قواعد.

په امري قواعدو کې د شخص ونډه او اراده اغیزمن نه دي او له یادې شوې قاعدې څخه متابعت لازمي دی، لکه د قانونی سن د اړونده قواعدو یا د ازدواج د شکلي او متني شرایطو او نورو... په څیر، خو اختیاري قواعد تر یوه حده پوري افرادو ته د اختیار او خوښې حق ورکوي، چې عمومي چوکاټ ته په پام سره د اعمالو جزئیات په خپله تعییوي او حتی یو شمیر کولی شی، چې د یادو شویو دساتیرو خلاف رفتار وکړي، مثلاً هغه قواعد چې د حقوقو د نتائجو تر اثراتو پورې اړه ولري، لکه د اجارې، خرڅلاو، عاریت او داسې نور عقود چې په قانون کې موجود دي، د بیلګې په توګه په قانون کې ویل کیږي چې خرڅوونکي د مبیعې د مخفي عیب مسؤل دی او د دا ډول عیبونو د موجودیت په صورت کې ثمن او قیمت باید راکم شي، خو که د عقد دواړو لوریو په دې سلا او موافقه کړې وي، چې پټ عیبونه هم د قیمت د تقلیل او کمښت موجب نه ګرځي، دغه قید د قانون له مخې کاملاً د اعتبار وړ دی، یا فرضاً په قانون کې ویل شوي، وي چې د منقولې مبیعې د تسلیمولو ځای هغه ځای دی، چې عقد پکې منعقد شوی دی، خو که د عقد دواړه لوري موافقه وکړي او کوم بل ځای تعیین کړي بیا یې هم دغه موافقه د اعتبار وړ ده، ځکه په دا ډول دساتیرو او حقوقي قواعدو کې د قانون موخه او هدف د افرادو له ګټو ساتنه ده چې له یادې شوې قاعدې څخه استفاده کوي.

په دې اساس په هره لاره چې د افرادو ګټې په بهتره توګه تامین شي، خو په دې شرط چې له عامه نظم سره په ټکر کې نه وي، موافقې یې قانوني دي، خو که په قانون کې صراحت وشي، چې د زوجاتو تعدد منع دی او یو څوک را پیدا شي چې د خصوصي عقد په اساس د دغه قانون مخالف کار وکړي، نو له دې کبله چې دغه موافقه یې د عامه نظم سره په ټکر کې ده او د اجتماعي اړیکو د اخلال لامل ګرځي، نو دغه موافقه او خصوصي عقد یې باطل بلل کیږي او د مجازاتو مستوجب ګرځي.

د دغو خصوصیاتو په مطالعې سره باید داسې فکر و نه کړل شي، چې حقوقي قواعد مو له نورو قواعدو سره جلا کړي دي، ځکه که ځیر شو د حقوقي قاعدې په اجباریت او امریت کې بیا هم له نورو قواعدو سره د حقوقي قاعدې د تفکیک او توپیر کوم حقیقي معیار نه شي تر سترګو کیدلی.

۱- د مؤید والی له پلوه:

د دغه صفت معنی داده، چې حقوقي قواعد باید د عامه اقتداراتو له خوا و څارل شي او د مؤیدې یا جزاء درلودونکی باید وی، چې د مؤیدې تطبیقوونکی دولت دی. په دې اساس د هرې

(c) ketabton.com: The Digital Library

حقوقي مقرري د اجراء ضمانت د هغې د مؤيدوالي له مخې دی؛ يعنې کله چې يو حقوقي قاعده مؤيده ونه لري، يو بې روحه دستور او بې ضمانته آواز دی. د مؤيدې اجراء، کولای شو حمايوي يا وقايوي مؤيداتو او جزائي يا تنبيهي مؤيداتو ته تقيسم کړو.

د دغو مؤيداتو مرام او هدف دا دی چې له يوې خوا د قانون څخه د خلافو کړنو مخنيوی وشي او له بله پلوه له قانون څخه د عدول او سرغړونې په صورت کې په متخلف باندې مجازات تطبيق شي، مثلاً يو داسې ازدواج کيدونکی دی، چې قانون له وړاندې هغه منع کړی او مجاز يې نه دی بللی، د بيلګې په توګه له محارمو سره ازدواج يا له (۴) څخه له زياتو ښځو سره ازواج، چې دا ډول مؤيداتو ته وقايوي يا حمايوي مؤيدات ويل کيږي.

د دې ترڅنګ داسې نورې لارې هم شته، چې په کارولو سره يې له قانون سره په ټکر کې، رامنځ ته شوی حالت له منځه وړل کيږي، مثلاً د دويم ازدواج د بطلان او انحلال اعلان، د هغه قضايي حکم په اساس چې اشخاص د خپلو وجايبو او مکلفيتونو په اداء کولو سره مجبوروي. دغه مؤيده د اکراه او قانوني جبر په نامه سره يادېږي.

له بله پلوه د وقايوي مؤيداتو په څنګ کې چې له قانون څخه تر انحراف وړاندې د تطبيق وړ دی، نور مؤيدات هم شته، چې د سړي پام ور اوړي او له قانون څخه تر انحراف وروسته پر متخلف باندې تطبيقيږي، چې دا ډول مؤيدات په دوه ډوله دي:

۱. مدنی مؤيدات.
۲. جزأيی مؤيدات.

مدني مؤيدات:

مدني مؤيده، هغه څوک چې له قانون څخه د يو بل شخص د انحراف له امله متضرر کيږي، د خسارې د جبران مستحق ګرځي، دا ډول مؤيداتو ته جبراني مؤيدات هم ويل کيږي، خو زياتره وخت له حقوقي قواعدو څخه انحراف نه يوازې د بل شخص د متضرر کيدو لامل ګرځي بلکې عامه ګټې هم زيانمنوي. په دغه صورت کې د مدني مؤيداتو له موجوديت سره سره په دا ډول اشخاصو باندې نور مؤيدات هم چې تنبيهي بڼه او مجازات لري، تطبيقيږي او هغه د جزائي يا انضباطي مؤيداتو په نامه يادېږي، ځکه جزاء په حقيقت کې د اجتماع په نامه پر مجرم تطبيقيږي.

د بيلګې په توګه يو څوک د غلا په وسيله زيانمن کيږي، څرنګه چې قانون لا له وړاندې غلا يو نا مشروع عمل بللی او د هغې له ارتکاب څخه يې نهی کړې ده، نو که مرتکب يا غل و نيول شي، په لومړۍ مرحله کې هغه څه ترې اخيستل کيږي، چې غلا کړي يې دي او حقيقي مالک ته يې ور سپارل کيږي چې دغه يوه مدني مؤيده ده او دلته يوازې د خسارې د جبران خبره مطرح ده، په دويم قدم کې سارق تر تعقيب او جزايي مجازاتو لاندې نيول کيږي، چې جزايي مؤيده ورته وايي چې دا ډول ټول مؤيدات د محاکمو يا قضايي چارواکو له لوري په دويمه مرحله کې پلي کيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یادونې وړ ده، چې دغه خصوصیات هم په حقوقي قواعدو پورې نه دي خاص، بلکې په نورو قواعدو کې هم تر سترګو کیږي خو په دومره تفاوت سره، چې حقوقي مؤیدات خارجي ماهیت لري او د دولت یا عامه اقتداراتو د اړوند مقام له لوري ترسره کیږي؛ په داسې حال کې چې اخلاقي او نور مؤیدات باطني بڼه لري او دولت ورسره کار نه لري.

۱- د لیکنیز والی له پلوه

یوه حقوقی قاعد کیدلی شي په یوه دولت کې په عمومي ډول سره په لیکنیز ډول و مومو، مثلاً د ټولنې لارښود قواعد او د حقوقو اساسي پرنسیپونه، چې په اساسي قانون کې شتون لري، یا لکه په عادي قوانینو کې چې مقررات او لوایح درج دي. خو داچې په ټولو ټولنو کې باید هره حقوقي قاعده په یوه لیکنیز متن کې لیکلې بڼه ولري یا نه، دا یوه ښکاره او له شک وتلې خبره ده، ځکه په یو شمیر هیوادونو کې تر ننه پورې حقوقي قواعد په لیکنیزو متونو کې نه دي را ټولې شوې، بلکې زیاتره اجتماعي مناسبات د عرف او عاداتو له مخې تنظیمیږي، نوځکه د حقوقي قواعدو مصدر او سرچینه په کلي ډول نشي کولی دغه قاعدې له نورو حقوقي قواعدو څخه جلا کړي.

۲- د هدف او مرام له پلوه

یوازنی هغه صفت او ممیزه چې حقوقي قاعده له نورو قواعدو څخه جلا کولی شي، هغه د حقوقي قاعدې له مرام څخه عبارت دی، ځکه ښکاره خبره ده، چې هره قاعده که هغه هر څه وي هدف او مرام لري. یو شمیر حقوقي قواعد محافظتي هدف او مرام لري او غواړي چې شته نظم وساتي او هغو ته استقرار او مصؤنیت ور و بښي، مثلاً که حقوقي قاعده لارښوونه کوي، چې هر څوک کولی شی تر خپلې کروندې دیوال را تاو کړي، په حقیقت کې حقوقي قاعدې د شخصي ملکیت له مصؤنیت څخه چې په اصل کې په هغه ټولنه کې د یوه حقوقي اصل په توګه منل شوی دی ساتنه وکړي او له تیري څخه یې خوندي کړي او په دې توګه ټولنیز نظم رامنځ ته کړي. هرکله چې دغه خاصیتونه په نورو قواعدو کې وګورو، اصلاً له هغو سره نه مخامخ کیږو، ځکه د نورو اجتماعي قواعدو هدف که څه هم د بشري سلوک او رفتار تنظیم دی، خو نفسی او فردي بڼه لري او له اجتماعي نظم سره سراوکار نه لري. کله چې د حقوقي قواعدو هدف او مرام له نورو اجتماعي قواعدو سره پرتله کړو، دې نتیجې ته رسیږو، چې د اخلاقي قواعدو هدف او مرام د انساني شخصیت د تحکیم (د نفس تزکیه) په واسطه کمال ته رسیدل دی او دغه راز د مذهبي یا دیني قواعدو مرام هم له اخلاقي قواعدو سره یو شان دی، یعنې دا قواعد معمولاً فردي موخه لري، چې بر عکس د حقوقي قواعدو مرام او موخه د اجتماعي نظم ساتنه او بر قراري ده.
نو لیدل کیږي چې د حقوقي قواعدو مرام چې د اجتماعي روحیې درلودونکي دی، له نورو اجتماعي قواعدو څخه د حقوقي قواعدو د تشخیص او تمیز نسبتاً یو شه معیار دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دويم څپرکي د مطالبو لنډيز:

آفاقي حقوق له هغو لارښودو، عمومي او مجردو قواعدو او دساتيرو څخه عبارت دي، چې د ټولنې له خوا وضع کيږي او د دولت له لوري په زور او جبر سره په ټولنه کې د نظم، عدالت او سولې د تامين او استقرار په موخه تطبيقيږي. حقوقي قاعده بايد د خپلو اهدافو د لاس ته راوړلو لپاره د لاندې صفاتو او ځانګړتياوو درلودونکې وي، مجرده او عامه وي؛ معنی داچې حقوقي قاعده په خپل تجريد او مجزاء والی کې د کوم معين او مشخص فرد لپاره نه وي وضع شوې، بلکې د ټولو وګړو لپاره پرته له دې چې د دوي هويت، نوم، نښان، اجتماعي موقف او يانور په پام کې و نيول شي، وضع شوي وي او دساتير يوازې حقوقي حالات او مواقف تأمينوي، په دې اساس هر کله چې کوم وګړی په دغه حقوقي موقف کې واقع کيږي، ياد شوي قواعد به له استثناء او امتياز پرته وربانديې تطبيقيږي، او د حقوقي قاعدې د تعميم معنی داده چې يادە شوې قاعده يو عام دستور دی چې له استثناء پرته په ټولو باندې تطبيقيږي او د ټولنې ټول افراد يو شان استفاده ترې کوي. د اجباريت او امري والی له لحاظه د حقوقي قاعدې معنی داده چې حقوقي قاعده د انساني سلکوک په اړه کومه ساده توصيه نه ده بلکې يو ډول حقوقي امر او فرمان دی چې د دولت له لوري صادر شوی او د ټولنې ټول وګړي يې بايد اطاعت او احترام وکړي.

د حقوقي قاعدې د مؤيدوالي معنی بيا داده چې حقوقي قواعد د عامه اقتداراتو لخوا څارل کيږي او د مؤيدې (جزاء) درلودونکی دي، چې د دولت لخوا تطبيقيږي، په دې اساس د هرې حقوقي مقررې د اجراء ضمانت د هغې د مؤيدوالي له مخې دی.

يوازنی هغه صفت او ممیزه چې حقوقي قاعده له نورو قواعدو څخه جلا کولی شي هغه د حقوقي قاعدې له مرام څخه عبارت دی، چې د حقوقي قواعدو هدف او مرام په مشخص ډول د ټولنيز نظم ساتل دی، مګر د نورو اجتماعي قواعدو هدف که څه هم د بشري سلوک او رفتار تنظيم دی خو نفسی او فردي بڼه لري او له اجتماعي نظم سره سراوکار نه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دويم څپرکي پوښتنې:

۱- د حقوقي قواعدو د تعميم او تجريد د خصوصيت معنی څه ده؟

۲- د حقوقي قواعدو د لزوميت د خاصې مفهوم څه دی؟

۳- د حقوقي قواعدو د مؤيد وال معنی څه ده؟

۴- د حقوقي قواعدو د ليکنيزوالي معنی او مفهوم څه دی؟

۵- د موخې او مرام له مخې حقوقي قواعد له نورو اجتماعي قواعدو سره څه توپير لري؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

په حقوقي قواعدو کې منابع او مصادر

ټولیزه موخه:

د حقوقي قواعدو د سرچینو او مصادرو، په اسلامي هیوادونو کې د حقوقي منبع په توګه د اسلامي شریعت د ځای، د قانون او د هغه د خصوصیاتو، په قوانینو کې د مراتبو د سلسلې او تدوین د مراحلو او دغه راز په قانون او قانون جوړونه کې د عرف او عاداتو، قضایي رویې او دکتورین د ونډې او اغیز په هلکه، پوهاوی او معلومات ترلاسه کول.

دزده کړې موخې:

- د حقوقي قواعدو د سرچینو او مصادرو او دغه راز په اسلامي هیوادونو کې د حقوقي منبع په توګه د اسلامي شریعت د ځای په هکله عملي درک او پوهه.
- د قانون، او د هغه د خصوصیاتو او په قوانینو کې د مراتبو د سلسلې او تدوین د مرحلو په اړه عملي درک او معلومات حاصلول.
- د حقوقي منبع په توګه په قانون او قانون جوړونه کې د عرف او عاداتو، قضایي رویې او دکتورین په اړه د معلوماتو حاصلول او عملي درک.

د حقوقي قواعدو (آفاقی حقوقو) منابع یا مصادر

د دغه اصل له مطالعې څخه هدف د حقوقي دستور د رامنځ ته کیدو څرنګوالی دی، یعنې آیا حقوقي قواعد د یوه ارادي عمل زیږنده دی او کنه د عامه قدرت د صریح تصمیم او یا هم د عنعنوي قدرت په وسیله رامنځ ته کیږي؟

دا ډول پوښتنو ته ځواب ویل مونږ دې ته اړ باسي څو هغه مصادراو منابع مطالعه کړو چې د حقوقي قواعدو په توګه د وګړو د سلوک او رفتار د لارښوونې دنده لري، دغه مسأله له پخوا

(c) ketabton.com: The Digital Library

راهیسې د حقوقپوهانو او متفکرینو د مناقشې ټکی وو، چې له همدې امله د هغوی له مختلفو نظریاتو سره مخامخ کیږو، او په بیلابیلو ځایونو او وختونو کې یې توپیر کړی دی، د مثال په توګه په پخواني روم کې عرف او عادات د حقوقو یوازنی مصدر بلل کیدا په داسې حال کې چې د روم د امپراطورۍ پر مهال دغه مصدر او منبع د امپراطور قدرت او د شاه قوانین وو.

مګر تر دې چې د فرانسې له لوی انقلاب څخه بیا تر هغه چې د هغو حقوقي اعمالو لپاره چې له عرف او قدرت څخه یې منشأ اخیسته، ۱۸۰۴ شمیره مدني کود تدوین شو، د قدرت پلویانو د حقوقي قواعدو د پارلماني قدرت لپاره مجادله وکړه، له دې امله له کومې مرجع څخه چې قانون صادریدو هماغې ته د حقوقو د یوازنۍ منبع په توګه کتل کیدل.

خو نن ورځ داسې ډیر ملتونه شته چې قانون د حقوقو د یوازنۍ منبع نه ګڼي، بلکې نور منابع هم شتون لري چې د حقوقي قواعدو په رامنځ ته کیدو کې د پوره اهمیت درلودونکي دي لکه عرف او عادات، قضایي رویه او دکتورین (د پوهانو نظریات) خو دا چې یاد شوي مصادر او منابع د حقوقي قواعدو په ایجاد، تفسیر او تکمیل کې ارزښت او اعتبار لري او کنه، بیلابیل نظریات شتون لري، یو شمیر علماء قانون ته د حقوقي قواعدو د اصلي منبع په ستر ګه ګوري، خو یو شمیر نور بیا عرف او عادات او رسم او رواج د حقوقو اصلي او اساسي منبع ګڼي، هغه پر قانون مقدم بولي او باور لري چې قوانین، قضایي رویه او دکتورین، د خلکو د عرف او عاداتو او د ټولنې د ارتیا لاس ته راړونه ده، په ځانګړي ډول د عامه ذهنیت چې د ټولنې په اعتقاداتو باندې ولاړ دی. خو هغه څه چې حقیقت دی او موږ یې باید د یو اصل په توګه قبول کړو هغه دادی چې د هغو منابعو تفکیک وشي کوم چې د حقوقي قواعدو په ایجاد کې ترګردو ډیر اغیز لري چې هغه عرف او عادت، عامه ذهنیت، د خلکو اعتقادات، اقتصادي احتیاجات او د ټولنیزې ارتیاوې دي چې دا ډول سرچینې او مصادر د حقوقي قواعدو اصلي او اساسي سرچینو په توګه پیژندل کیدلی شي، مګر په ورځني ژوند کې حقوقي قواعد د تطبیق لپاره لومړی په قانون باندې تکیه کوي او که قانون نه وي یا غموض او پیچلتیا ولري نو د حقوقي قواعدو د تمثیل او تفسیر لپاره عرف او عادات، قضایي رویې او دکتورین ته مراجعه کیږي.

د حقوقو د منابعو او مصادرو لپاره د پورتنیو خبرو له مطالعې څخه دې نتیجې ته رسیږو چې، د دې لپاره چې حقوقي منابع له یوې خوا د حقوقي قواعدو د ایجاد له پلوه، او له بلې خوا په ټولنه کې د تطبیق له پلوه سره وپیژنو، نو پورتني منابع په لاندې ډول تصنیف او تقسیم بندي کوو او په څلورو فصلونو کې یې مطالعه کوو.

۱- قانون
۲- عرف او عادات
۳- قضایي رویه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- دکتورین

۱- قانون: د قانون کلمه اساساً له یوناني (Canon) کلمې څخه اخستل شوې چې د قاعدې په معنا کارول شوې ده. خو د روم په حقوقو کې د قانون پر ځای د (Law) کلمه وکارول شوه، چې وروسته د فرانسې په حقوقي اصطلاح(Lio) کې چې د ویلو معنا لري، تفسیر شوه. یعنئ لیکس او لویه له هغې حقوقي مقررې څخه عبارت ده، چې کتبي وي او ولوستلی شي. این اصطلاح معمولاً د دود او دستور په وړاندې استعمالیدله. په پخواني روم کې لکه څنګه مو چې ولوستل، عرف د یوازنۍ سرچینې په توګه پیژندل کیده، خو د دولس لوحه ییزې قاعدې پر تطبیق چې د ژیړو پر یوه ټوټه کښل شوې وه، نو له میلاده ۴۵۰ کاله وړاندې د لیکس اصطلاح یا قانون د رومیانو د حقوق په قاموس کې ننوته، لکه څنګه چې په دغه قانون کې تصریح شوي دي چې سارق باید د مسروق په ګټه تاوان وګالي. خو تر اوسه هم لا د اصل په معنا په هغه وخت کې نه استعمالیدله، تر دې چې د روم د امپراطورۍ په دوره کې دوه ډوله قانون رامنځته شو. یو د (Leges) په نوم ؤ چې د اشرافو او اعیانو د مجلس له لوري مقرارات صادریدل او بل (Plebiest) په نوم ؤ، دا د دارالعوام له هغو هوډونو څخه عبارت وو، چې د تطبیق ساحه یې یوازې پر عوامه طبقه پیژندل کیدله، حال داچې لیکس د روم په ټولو استوګنو باندې پلې کیدله. خو اوس د قانون په زیاترو ټولنو او هیوادونو کې له هغې افاقي قاعدې څخه عبارت ده؛ چې د هیواد په صلاحیت د غړي له خوا وضع کیږي او په دوامداره توګه پر ټولو باندې د تطبیق وړ ده. په بل عبارت، قانون د خلکو د ارادې له امر څخه عبارت دی.

قانون د هغه ځایګي له پلوه چې په حقوقي پوهه کې یې لري، د حقوقي قواعدو د اساسي او عمده سرچینې په توګه د عمل په ترڅ کې پیژندل کیږي او هغه چې واک او صلاحیت له کومې مرجع نه اخلي، چې د تدوین او پیدایښت په برخه کې یې ونډه هم لرلې وي، لکه ولسمشر د(توشیح او اعلان) له پلوه او پارلمان د (تدوین او تصویب) له پلوه. نو همدا ده چې مورږ خپل بحث ته د قانون په فرعي برخو کې، لومړی د قانون پر تعریف او بیا د قانون په ځانګړنو او په قوانینو کې د مراتبو پر سلسله باندې دوام ورکوو:

a. د قانون تعریف: قانون هغه صریح او معقول تجویز دی چې په ټولنه کې د نظم په هدف د واکمنې قوې یا دولت لخوا وضع کیږي، یعنې دغه صریح تجویز چې له عامه ذهنیت څخه راټوکیدلی وي او دولتي مقامات هغو ته یوه لیکنیزه یا تحریري بڼه ورکوي. په بل عبارت قانون هغه صریح او الزامي اوامر دی چې په مکتوبې شکل د با صلاحیته چارواکو لخوا وضع او تدوین شوی وي او موخه یې په ټولنه کې د راتلونکي ژوندانه سمون او تنظیم وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

b. د قانون خصوصيات: قانون لاندې خصوصيات او ځانګړتياوې لري:

الف- قانون بايد د باصلاحيته مقاماتو له لوري وضع شوی وي، دغه صفت تر ډيره شکلي اړخ لري او هدف يې دادی چې کوم مقام دغه صريح تجويز رامنځ ته کوي بايد صلاحيت او واک ولري.

ب- قانون عمومي او مجرد دی: يعنې ټول واقع کيدونکي حالات د اشخاصو له يادون پرته په پام کې نيسي(د دغې مسئلې په اړه د لا زياتو تفصيلاتو لپاره دې د حقوقي قواعدو د ځانګړتياوو او خواصو بحث ته مراجعه وشي).

ج- قانون دايمي دی: په دې معنی چې يو قانون کله پلی او نافذ شي په دوامداره توګه تطبيقيږي او هميشه به پلی وي، مګر داچې بل قانون (لاحق قانون) د هغه د الغاء لپاره نافذ شي، چې په دې صورت کې پخوانی قانون خپل ځای نوي قانون ته پريږدي او په دې توګه له تطبيق څخه لويږي، له دې پرته قانون په شپه او ورځ، هر فصل او هر ځای کې د تطبيق وړ دی او ځانګړی وخت او موعد نه لري. مګر په ځينې حالاتو کې لکه په جګړه او بحران کې ليدل کيږي چې يو قانون له انفاذ څخه پاتې کيږي يا دا چې يو بل قانون د يوه معين وخت لپاره مثلاً د بحرانی حالت د ليرې کيدو يا جګړې لپاره وضع کيږی چې البته دغه موضوعات استثنايي دي او په هيڅ وجه د قانون دايمي والي ته صدمه نه رسوي.

د- قانون ليکلې بڼه لري او په مؤيده باندې سمبال دستور او لارښود دی چې د دولتي چارواکو لخوا تطبيق او اجراء کيږي، د دغو دوو صفتونو تفصيل تاسو ته د حقوقي قواعدو په خواصو کې واضح شو.

ياد شوي څو ټکې د حقوقي قواعدو له نورو مصادرو او منابعو په ځانګړې توګه له عرف او عاداتو څخه د قانون د تشخيص او جلا والي لپاره خورا مهم ګټل کيدای شي.
په پای کې د يادولو ده چې قانون د هغه په خاصه معنی سره هغه مقرره ده چې شکلي مراتب ولري، معنی داچې د با صلاحيته مراجعو لخوا صادره شوې وي، ولسمشر توشيح کړې وي او بالآخره په رسمي جريده کې خپره شوې وي.
دغه راز پورته ذکر شوي متني صفات لکه مجرديت او تعميم، اجباريت او مؤيدوالی او په همدې توګه مداومت او ليکنيز والی هم د قانون لپاره ضروري بلل کيږي.

c. په قوانينو کې د مراتبو سلسله: لکه په تيرو درسونو کې مو چې ولوستل قانون د حقوقي قواعدو د هغو مصادرو او منابعو په سر کې ځای لري حقوقي قواعد رامنځ ته کوي، خو که په دقت سره وکتل شي بيا هم د قوانينو په منځ کې د هغوی د اهميت او ارزښت له نظره د مراتبو سلسله او درجې تر سترګو کيږي، له همدې امله ده چې قوانين لاندې درجو ته ويشو. الف- اساسی قانون ب- عادی قوانين ج- مقرراتو د- لوايح **هـ** - طرز العملونه او متحد المال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف- اساسي قانون:

لکه چې د اساسي قانون له نومونې څخه معلومیږي اساسي قانون هغه عامه او عالي مقرره ده چې د یوې ټولنې د لارښودو قواعدو په سر کې ځای لري، د عمومي او کلي پرنسیپونو په بڼه لیکل شوې ده او موخه یې د دولت او د هغه د متشکله اعضاوو د عمومي چارو تنظیم او بالآخره د حقوقو، آزادیو او خلکو د وجایبو تثبیت دی، ځکه اساسي قانون هغه تدوین شوې ټولګه ده چې د یوه دولت د ژوندانه د تنظیم لپاره وضع شوې او نور قوانین له هغې څخه الهام او سرچینه اخلي. له همدې کبله ده چې اساسي قانون د هرم په سر کې ځای لري چې دغه لوړوالي او تفوق یې د هغې مرجع (عنعنوي لویې جرګې/پارلمان) له برکته دی کوم چې د هر ډول احترام او امتیاز وړ دي او د ولس د ارادې ممثلین او استازي پکې راټولیږي.

په یو شمیر ټولنو کې اساسي قوانین د مؤسسینو د مجلس په واسطه رامنځ ته کیږي خو په یو شمیر نورو حالاتو کې ټولپوښتنې او رفراندوم ته وړاندې کیږي، له دې امله د اساسي قانون هر ډول تغییر او تبدیل په آسانۍ سره نشي کیدلی، په لنډه توګه ویلای شو چې اساسي قانون هغه حقوقي مقرره ده چې له یوه لوري یې د عالي قدرت او د احترام وړ مرجع څخه سرچینه اخیستې او له بل لوري دغه عالي دستور او لارښود هغو عمومي او کلي قواعدو ته شامل دی چې وروسته د نورو قوانینو په وسیله تکمیل شوی او د ټولنې اقتصادي، اجتماعي او سیاسي ژوند تنظیموي، په دې اساس لازمه ده چې هغه ته په زیات ارزښت او اهمیت قائل شو او د اجراء لپاره یې شدید مؤیدات قبول کړو.

ب- عادي قوانین:

عادي قوانین په واقعیت کې هغه ارشادات او احکام دی چې له اساسي قانون څخه یې الهام اخیستی دی، په دې اساس عادي قوانین هغو قوانینو ته شامل دي چې په اساسي قانون کې د مندرجو مقرراتو او پرنسیپونو د توضیح، تشریح، تکمیل او تفسیر لپاره وضع او تدوین کیږي.
د مثال په توګه په اساسي قانون کې ویل شوي چې پارلماني انتخابات د انتخاباتو له قانون سره سم په عمومي، سري او مستقیم ډول ترسره کیږي. په دغه دستور کې په شه توګه واضح کیږي چې اساسي قانون یوازې د انتخاباتو اساسي او اصلي پرنسیپونه چې له عمومیت، پټوالي او مستقیم والي څخه عبارت دي وضع کړي دي په داسې حال کې چې تر انتخاباتو پورې نور اړوند مسائل مثلاً د رأیې ورکولو د حوزو تعیین، د انتخابولو او انتخابیدلو شرایط او نور... یې بل قانون ته چې د انتخاباتو قانون بلل کیږي حواله کړي دي، نو له دې کبله ده چې د انتخاباتو قانون د اساسي قانون په پرتله د عادي یا فرعي قانون حیثیت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په همدې توګه ټول عادي قوانين د اساسي قانون د ارشاداتو او لارښوونو په اتکاء باندې، که هغو ته په مستقيم او صريح ډول مراجعه شوې وي يا نه، د دا ډول قوانينو له لارې تنظيميږي او د عادي قوانينو په نامه سره يادېږي چې موخه يې په يوه خاصه ساحه کې د اجتماعي ژوند د لارښوونې لپاره د يوه کلي پرنسيپ تفسير او تکميل دی. په داسې حال کې چې اساسي قوانين د ټولنې په ټولو برخو کې د ګردو اساسي دساتيرو محتوا تشکيلوي.
د يادولو او په زړه پورې ټکی دادی چې آيا عادي قوانين کيدلی شي د اساسي قانون د صريح متن خلاف حرکت وکړي؟

د سوال ځواب له شک پرته چې منفي دی، يعنې عادي قوانين هيڅ وخت نشي کولی د اساسي قانون خلاف حرکت وکړي، خو هغه پوښتنه چې په ذهن کې ګرځي راګرځي هغه داده چې چيرې داسې څه پيښ شي نو د عادي قانون سرنوشت به څه وي او هغه کوم مقامات دي چې دا ډول موضوعات څيړي او له اساسي قانون سره د عادي قوانينو د مطابقت دنده لري؟

د لومړۍ پوښتنې په اړه بيا هم لنډ ځواب دادی چې ياد شوی قانون له انفاذ څخه پاتې کيږي او باطل ګڼل کيږي خو دا چې داغه تصاميم د کومو مقاماتو له لوري صادريږي، په دې برخه کې بيلې بيلې لارې وجود لري چې په اروپايي هيوادونو کې دا د هغه سازمان دنده ده چې د اساسي قانون د شورا په نامه سره يادېږي. د يادونې وړ ده چې عادي قوانين وضع او انفاذ د اساسي قوانينو په خلاف د خاصو تشريفاتو په ترڅ کې نه ترسره کيږي، بلکې په عمومي ډول د اساسي قانون په چوکاټ کې په عادي ډول وضع کيږي، هغه ارګان چې د عادي قوانينو د وضع کولو دنده په غاړه لري معمولاً پارلمان يا مقننه قوه ده، چې البته د پارلمان لخوا وضع کيدونکی قانون د ولسمشر له توشيح څخه نشر او د اعتبار وړ ګرځي، خو په يو شمير مواردو کې حکومت د يو شمير ځانګړو او بيرنيو پروګرامونو د پرمخ بيولو لپاره له پارلمان څخه صلاحيت اخلي څو عادي قوانين وضع کړي چې په دې حالت کې په معمولي توګه په هماغه خاصه او بيرنۍ ساحه کې د دولت رئيس تقنيني فرمانونه وضع کوي، مګر په دغو دواړو مواردو کې په هماغه وخت کې چې پارلمان ټاکلی دی پارلمان ته د تصويب لپاره واستول شي چې د پارلمان لخوا د رد يا په هماغه ټاکلي وخت کې پارلمان ته د نه استول کيدو په صورت کې خپل اعتبار له لاسه ورکوي او له اعتبار څخه ساقطيږي.

ج- مقرري:

لکه اساسي قانون چې نشي کولای په خپلو احکامو کې د ټول موضوعاتو، مسائلو او پروګرامونو وړاندوينه وکړي بلکې د موضوعاتو د حل لپاره يو عمومي چوکاټ تعيينوي، چې د مختلفو وړو او لويو موضوعاتو او مسايلو د حل لپاره عادي قوانين وضع کيږي، دغه راز عادي قوانين هم دي او نشي کولای د ټولو هغو موضوعاتو، مسايلو ستونزو او مشکلاتو وړاندوينه وکړي، پر دې بنسټ د عادي د قوانينو په چوکاټ کې مقررې وضع کيږي چې د دا ډول مقررو د وضع کولو صلاحيت تر مقننې قوې پورې نه بلکې د وزيرانو تر شورا پورې متعلق دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د- لوایح:

په همدې توګه امکان لري چې یوه موضوع په مقررو کې هم نه وي پیش بیني شوې نو د دغې موضوع د حل لپاره لازمه ده چې د عادي قوانینو او مقررو په چوکاټ کې لوایح وضع او نافذ وګرځول شي، د لوایحو د وضع کولو صلاحیت هر وزارت او خپلواکه اداره لري، یعنې کله چې د یوې اداره یا وزارت د مشرتابه لخوا دغه لایحه لاسلیک شي د اعتبار وړ بلل کیږي.

ح- طرز العملونه او متحدالمالونه:

باید ووایو چې د عادي قوانینو، مقررو او لوایحو په چوکاټ کې هره مؤسسه صلاحیت لري څو طرزالعملونه وضع کړي او متحدالمال موضوعات صادر کړي خو په یو شمیر حالاتو د دې تقاضاء کوي چې د وزارت د مقام لخوا تصویب شي، په دې ترتیب په لنډه توګه ویلای شو چې د مراتبو د سلسلې او د رجحان او منزلت له پلوه اساسي قانون تر ګردو لوړ ځای لري چې ورپسې په ترتیب سره عادي قوانین، مقررې، لوایح طرزالعملونه او متحدالمال دي.

د قانون الزامي قوه (ځواک):

لکه په مخکنیو درسونو کې مو چې ولوستل، قانون د اجتماعي، اقتصادي سیاسي او ... ژوند د تنظیم او سمون لپاره یو امر او قوماندە ده، چې له وګړو څخه د احترام او اطاعت غوښتنه کوي، خو له دې کبله چې د قانون د تطبیق ساحه، موخه او هدف سره متفاوت دي په دې اساس داسې تر سترګو کیږي چې ټول قوانین د اجبار او لزوم یو ډول درجه نه لري بلکې قوانین د هغو مؤیداتو، د اهمیت درجې او جدیت ته په پام سره تصنیف او طبقه بندي کیدلی شي، د بیلګې په توګه که د هدف او ټولنیز موقف له مخې د یوه قانون اهمیت ډیر مهم او جدي وګڼل شي، طبیعي ده چې د تخلف په صورت کې به یې مؤیده هم ډیره سخته وي، خوکه یو قانون د عامه نظم او په اجتماعي ژوندانه باندې د اغیز له نظره محدود وي، طبیعي ده چې مؤیده به یې هم خفیفه وي. نو په ښه توګه واضح کیږي چې قوانین د هغو د اهمیت، او هغو د مؤیداتو یا الزامی قوت او ځواک د شدت اوضعف له پلوه څلورو برخو ته ویشل کیږي.

۱- د عامه نظام قوانین.
۲- د ساده چارې (امر) قوانین.
۳- د هغو چارو قوانین چې له عامه نظم سره هیڅ رابطه نه لري.
۴- اختیاري یا غیر لازمي قوانین.

۱- د عامه نظام قوانین: د دغو قوانینو موخه د عامه نظم ساتنه، د امنیت له ګډوډۍ څخه مخنیوی او د یوې ټولنې د ژوندانه سوکالي دي، د دا ډول دساتیرو لپاره پیش بیني شوې جزاء،

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطلق بطلان دی چې د ځارنوالانو او قاضیانو په ګډون د ټولنې ټول افرادو د دغه بطلان تقاضاء کولی شي.

۲- د ساده چارې قوانین: د دغو قوانینو هدف د ځینو افرادو محافظت او د هغوی هغو معاملاتو ته تعادل وربښل دي چې له عامه نظم سره نیغه اړیکه لري او مؤیده یې هغه مطلق بطلان دی چې یوازې د علاقې وړ افرادو لخوا یې تقاضاء کیږي، مثلاً د ګروی یا رهن په معامله کې په داسې ډول د شرعي وثیقې په توګه د مدني قانون تقاضاء چې له هغې پرته د رهن معامله د اعتبار وړ نه وي.

۳- د هغې چارې قوانین چې له عامه نظم سره هیڅ رابطه نه لري: دغه قوانین د معامله د لوریو د منافعو حمایت کوي او مؤیده یې نسبي بطلان دی چې یوازې د معاملو د ښکیلو لوریو لخوا یې تقاضاء کیدلی شي، مثلاً په غیر منقولو اموالو کې له دریم ګړي یا وسیله شخص څخه پرته د عدیم الاهلیت معامله.

۴- غیر امري یا اختیاري قوانین: دا هغه قوانین دي چې مقنن غوښتي د یو شي لپاره څو داسې لارې وټاکي چې وګړي یې په غوراوي کې اختیار ولري، د مثال په توګه له ازدواج وروسته د فرانسوي قانون جوړونکي په واسطه د څو مالي رژیمونو (لکه مشترک رژیم، د ادارې منفصل رژیم او له واده وروسته مالی رژیم) وړاندیز.

د قانون د تطبیق ساحه:

د قانون مراعاتول یو له مهمو مسائلو او په عین حال کې له پیچلیو حقوقي مباحثو څخه دی چې دغه راز لاندې دوو سوالونو ته ځواب وایي.

اول داچې د مکان له پلوه د قانون د تطبیق ساحه کومه ده، او دوهم دا چې د زمان له پلوه د قانون د تطبیق ساحه، چې په حقیقت کې د زمان له لحاظه د قوانینو د تنازع او ټکر ښکارندویي کوي په څه ډول حل او فصل کیږي؟

په اوله موضوع کې د زیاتو خبرو او توضیحاتو اړتیا نه لیدل کیږي ځکه مسأله دومره ستونزمنه نه ده او واضحه ده چې په حقوقو کې د قانون د تطبیق له نظره عمومي پرنسیپ چې د ملي حاکمیت له اصل څخه سرچینه اخلي دادی چې: هرکله یو قانون په یوه هیواد کې د ننه پلی او مرعی الأجرا وګرځي، نو دغه قانون د هغه هیواد په ټولو افرادو او هغو پیښو (وقایعو) باندې د تطبیق وړ دی چې قانون یې یادونه کړې ده. یعنې ټول وګړي چې په هره څنډه او برخه کې اوسیږي که څه هم د هغه هیواد تابعیت ونه لري دغه قانون پرې تطبیقیږي او مجبور دي چې د هغه هیواد عمومي نظم او حقوقي قواعد مراعات کړي. له پورتني عبارت څخه په ښه توګه فهمیږي چې د قانون د تطبیق ساحه د سرحداتو او نفوس له ساحې څخه عبارت ده پرته له دې چې دغه سرحدات اصلي وي یا اشغالي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه مسأله یعنې د زمان له نظره د قانون د تطبیق موضوع، تر یوه حده مشکله او پیچلې مسأله ده چې د دقیق او مزید بحث غوښتنه کوي.

د زمان له لحاظه د قوانینو د تنازع معنی دا ده چې یو قانون له کومه وخته پلی کیږي او تر کومه وخته دوام کوي، د مسئلې اشکال او د قوانینو تنازع، هغه مهال رامنځ ته کیږي چې دوه قوانین د ماهیت له پلوه په تضاد او ټکر کې واقع شي، او دا هغه وخت دی چې یو تازه حقوقي عمل او قانوني موقف د پخواني قانون په لارښوونه ثبت شوی وي او تر اجراء او دوران لاندې وي چې نوی قانون نافذ او پلی شي، په دې صورت کې یوه معضله رامنځ ته کیږي چې د قانون تطبیقوونکی له مشکل سره مخامخ کیږي او له ځانه پوښتنه کوي چې د کوم یوه قانون، پخواني قانون او که نه د نوي قانون لارښوونې په قضیه کې تطبیق کړي.

دلته د علماؤو نظریات مختلف دي، که څه هم منطقاً داسې فهمیږي چې د قانون اثرات باید له انفاذ وروسته څرګند شي، له ماضي (تیر زمان) سره علاقه و نه لري او د ټولنې ژوند د راتلونکې لپاره رهنمایي کړي، خو لکه چې په عمل کې لیدل کیږي دغه موضوع په آسانه نه ده حل شوې بلکې ګنې ستونزې یې را ولاړې کړې دي، مګر مور مخکې له دې چې دغه مسائل حل او فصل کړو باید ووایو چې د انفاذ د تاریخ له نظره بیا هم یو شمیر ټکي د یادولو وړ دي، البته دغه مسأله ممکن واضحه وي چې قانون له توشیح وروسته په رسمي جریده کې له نشر او اعلان سره سم مرعي الأجراء ګرځي او تر کومه یې چې بل قانون لغو نه کړي نافذ او مرعی الأجراء پاتې کیږي، خو کله کله داسې هم کیږي چې مقنن خپله د قانون د انفاذ لپاره وخت تعیینوي.

مثلاً ووایي چې دغه قانون د ۱۳۷۴ کال د ثور له ۲۵مې نیټې څخه په ټولو باندې د اجراء وړ او نافذ دي، دغه قوانین مطلق نه دي بلکې په یو شمیر هغو کې یې ځینې استثنائات تر سترګو کیږي، د مثال په توګه په بیړنیو او خطرناکه حالاتو کې حکومت کولای شي چې د قانون له وضعه کولو ورسته د تیلفون، رادیو، تلګراف او نورو اطلاعاتي وسائلو څخه په استفادې سره ټولو ولایتونو ته خبر ورکړي او خپله یې په عامه ځایونو لکه جوماتونو، پارکونو او داسې نورو ځایونو کې ځوړند او اعلان کړي چې له هغې وروسته په یوه ورځ کې د اجراء وړ ګرځي.

له بله پلوه په یو لړ مواردو کې په آني او بیړني ډول د قانون تطبیق ستونزې را ولاړولی شی، نو د دې لپاره چې د یاد شوي قانون د تطبیق لپاره لاره هواره شوې وي، مقنن یا حکومت باید د قانون د انفاذ تاریخ وروسته کړي خو په دې توګه د قانون د تطبیق پیلنامی برابرې او تهیه شي، د بیلګې په توګه ووایي چې دغه قانون یو کال وروسته له دغه تاریخ څخه د انفاذ وړ دی.

لکه په مخکنیو کرښو کې مو چې اشاره ورته وکړه، د زمان له نظره د قانون د مراعاتولو موضوع د حقوقي مباحثو یو ډیر مشکل مبحث دی، فرض کړئ چې یو عقد پر پخواني قانون کاملاً برابر منعقد شوی دی، آیا منطقي خبره به وي چې نوی قانون په هغه عقد باندې تطبیق کړای شي او له نوي قانون څخه رامنځ ته شوي حقوقي آثار پرې بناء شي، او آیا و به کولای شو چې د نوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

قانون له انفاذ سره سم هغه عقد فسخ يا تعديل کړو او په ځای يې د نوي قانون ارشادات چې د عقد طرفين له سره تړې خبر نه دي نافذ او داجراء وړ وګرځوو کنه؟
نو که داسې وشی دغه کار به د تيرو ټولو معاملاتو، کړنو او پيښو امنيت او مصؤنيت ته زيان و نه رسوي؟
او که داسې و نه شي نو د اجراء وړ قوانينو هغه اعتبار او اعتماد به چې لري يې تر پښو لاندې نه شي او د هغو د اطاعت په برخه کې به بې اعتنائي نه وي شوې؟ د دغه سوال ځواب مثبت دي.
خو د دې په خلاف که قانون ته رجعي اثر ور نه کړو او (ماقبل ته د قانون د نه رجعت او له راتلونکي سره د قانون د ليوالتيا) له پرنسيپ څخه استفاده وکړو واضحه ده چې په ټولنه کې مو عقودو او معاملاتو دوه ډوله موقفونه رامنځ ته کړي دي چې دا کار خپله د قانون په وړاندې د نه برابرۍ او عدالت په معنی دی او په ټولنه کې به نا خوښي رامنځ ته کړي، نو د دغه معضلې د حل لپاره حقوقپوهان او قاضيان د يوې لارې د موندلو هڅه کړې ده چې دلته په لنډه توګه اشاره ورته کووه.

- د دکتورين حل لاره: علماؤو د دوو دلائلو په اساس د جمع رسالت (رسالت جمع) ماقبل ته د نوي قانون د نه رجعت د پرنسيپ په توګه يو غوره پرنسيپ بللی دی، اول داچې نوی قانون يقيناً له پخواني هغه څخه سِه عدالت تأمينولی شي ځکه که داسې نه وي نو بيا د قانون وضع کول هيڅ لازم نه دي او دوهم داچې د حقوقو په ساحه کې توحيد رامنځ ته شي، ځکه دوی په دې باور دی چې قانون او حقوقي قاعده ټولنه (جمعيت) او د هغو ګټې حمايه کوي.

- د پخوانيو قاضيانو د رويې حل لاره: پخوانی علماء او قاضيان ټول په دې باوري وو چې مکتسبه (لاس ته راوړل شوی) حق د پخواني قانون، او هغه حق چې د لاس ته راوړلو ټمه يې کيږي د نوي قانون په اساس تنظيميږي.
- د نويو علماؤو حل لاره او د نويو قاضيانو رويه: نويو علماؤو او قاضيانو هغه کلاسيکه نظريه چې پر مکتسبه حق او حق ته په اميد باندې ولاړه ده، نا کافي او غير عملي بللې ده، د دوی په عقيده د هغو حقوقي اعمالو په برخه کې چې له نوي قانون څخه وروسته رامنځ ته شوي دي کوم مشکل نشته، خو د هغو حقوقي اعمالو او حوادثو په برخه کې چې د نوي قانون له انفاذ مخکې رامنځ ته شوي دي، د عدالت او انصاف روحيې ته په پام، او د فردي حريت او آزادۍ (د استقلال) اصل ته په احترام سره، کله چې په نوي قانون کې د حق د لاس ته راوړلو شرائط تغيير ونه کړي يا د پخواني قانون په اساس ځيني اعمالو د حق د اکتساب شرائط نه وي پوره کړي نو نوي قانون نه تطبيقيږی او که داسې نه وي نه پرې تطبيقيږي. دغه راز د عامه نظام قوانين، تفسيري قوانين او القايي قوانين ماقبل ته رجعت کولی شی او هغه جزائي قضيې چې پريکړې يې نه وي قطعي شوې د هغه قانون په اساس حل او فصل کيږي چې د مجرم لپاره ګټور وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قانون تفسير:

تفسير په لغت کې د توضيح کولو او په يوه موضوع کې د ابهاماتو (ګونګتياوو) روښانه کولو ته وايي، په دې اساس د قانون تفسير يوه داسې اصطلاح ده چې د حقوقو په علم کې د ډير اهميت وړ ده او د کارونې متعدد موارد لري، چې هغه په ځينې حالاتو کې په قانون کې د هغو مجهولو ټکو، مفاهيمو او مبهمو کلماتو له روښانه کولو څخه عبارت دي کوم چې تطبيقوونکی مقام له دې اړخه له ستونزې سره مخ وي، او په دې توګه د ستونزمنو قضاياوو د حل او فصل لپاره ګټه تري اخلي.

تطبيقوونکي مقامات په دې برخه کې بيلابيلې لارې چارې په واک کې لري چې په عمومي توګه دوو برخو ته ويشل کيږي، يوه د متني يا لفظي (exegeses) تفسير لاره ده او بله د آزادو علمي څيړنو لاره، چې دلته يې په مختصره توګه مطالعه کوو.

د متني يا لفظي تفسير له لارې د قانون تفسير، د قانون متن ته په احترام او اعتبار ورکولو باندې ولاړ دی، يعنې مفسر تر ټولو وړاندې د قانون پر متن تکيه کوي، په قانون کې درج شوي، الفاظ، کلمات، جملې او مفاهيم تحليل او تجزيه کوي او له ګرامري پلوه د الفاظو او کلماتو منطقي تړاو څيړي، او له دې لارې هڅه کوي چې د مقنن اصلي موخه تر ګوتو کړي، پورتنيو خبرو ته که ځير شو نو دوه حالته له يوه او بل څخه جلا کولی شو، يو دا حالت دی چې د قانون متن موجود دي مګر ناقص او پيچلی دی، خو په دوهم حالت کې د قانون متن اصلاً شتون نه لري بلکې د قانون د نه موجوديت خلاء بايد ډکه شي او له هغو سره سم قضيه حل او فصل شي.

مفسر د مقنن د اصلي هدف د کشف لپاره له لاندې لارو او وسائلو څخه استفاده کوي او د قانون ستونزه حل کوي:

- د مقنن مخکنيو کارونو ته مراجعه
- مشابه او ورته پيښو ته مراجعه
- د قانون په تدوين کې د مقنن عمومي طرزتفکر او ذهنيت ته مراجعه
- د قانون د نص د تضاد او تخلف په مفهوم سره استدلال
- په اولی طريقه سره د رجحان په مفهوم، او دغه راز د قوي دليل په مفهوم سره استدلال
- په يوه مشابه او ورته حالت باندې د بل حالت قياس او تطبيق

د آزادو علمي پلټنو او څيړنو له لارې د قانون د تفسير، د تګلارې منظور دادی چې قانون زياتره وخت خلاء او ګونګتيا لري، لامل يې دا دی چې مقنن هيڅکله نه دی توانيدلی څو د قانون د تطبيقي او عملی ستونزو وړاندوينه وکړي او لازم تدابير ونيسي، ځکه ټول راتلونکي حالات او معضلات مجهول وي او دا نا شونې ده چې په قانون کې د ټولو اړخونو وړاندوينه وشي، نو دا کار خپله په قانون کې د خلاء او نقص لامل کيږي او د قانون د تفسير غوښتنه کوي، په دې اساس

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه تفسیر چې په قانون کې رامنځته کیږي باید د نوي او متمدن عصر له اړتیاوو او احتیاجاتو سره مطابقت ولري.

د یاد شوې هدف د لاست ته راوړلو لپاره د آزادو علمي پلټنو او څیړنو له لارې د قانون تفسیر یوازنۍ هغه لاره ده چې د روځې له اړتیا او احتیاجاتو سره سم قانون تفسیر کیږی، او داسې باید و انګیرل شي چې که مقنن نن شتون درلودلی څه به یې ویلي وای او په دې برخه کې به یې څه ډول مقرره وضع کړې وای، نو د دې لپاره چې دغه هدف ترلاسه شي یوازنۍ حل لاره د آزادو علمي پلټنو او څیړنو له لارې د قانون تفسیر ته اجازه ورکول دی.

پر دې بنسټ آزاد علمي تفسیر له هغه تفسیر څخه عبارت دی چې قاضي د قانون تر الفاظو، عباراتو، او کلماتو پورې تړلي او محدود نه وي، بلکې د آزادو علمي تتبعاتو او پلټنو په اساس موضوع تفسیر کړي.

باید زیاته شي چې د تفسیر د مراجعو له پلوه د قانون تفسیر په لاندې درې ډوله دی:

۱- تقنینی یا قانونی تفسیر چې د تفسیري قانون په واسطه د مقنن ګونګتیاوې تفسیروي.
۲- قضایی تفسیر چې د قاضیانو او محاکمو په واسطه قانون د تطبیق پر مهال تفسیر کیږي.
۳- شخصي تفسیر چې د حقوقپوهانو او علماؤو په واسطه ترسره کیږي.

عرف او عادات:

عرف او عادات د یوې حقوقي منبع په توګه دوه اړخه لري چې یو یې مادي او بل معنوی (روحي) دی، په دې معنی چې عرف اوعادات په واقعیت کې د زیاتره خلکو هغه طرزالعملونه دي چې په پوره باور او اعتقاد، له هغو څخه پیروي کوي، په دغه عنصر کې روحي او مادي دواړه اړخونه تر سترګو کیږي او هغه په دې معنی چې عرف له یوه لوري د ټولنې د وګړو د هغو کړو وړو، سلوک، طرزالعمل او نورو بیانوونکی دی چې د یو لړ حقوقي مسائلو په مقابل کې یې ښیي، چې دا ټول د عرف او عاداتو د مادي عنصر ښودنه کوي.

بل یې معنوي یا روحي عنصر دی چې دا د هغه څه په اړه د خلکو ایمان او باور دی چې وایي یې او عمل پرې کوي، په دې اساس هغه وخت مورِد رفتار او کردار یوه طرزالعمل ته عرف ویلی شو چې یاد شوي دوه عناصر پکې تر سترګو شي، یعنې له یوه لوري طرزالعمل باید عام او ملي وي او له بل لوري په عنعنه باندې د خلک باور او اعتقاد دی، په داسې توګه چې هغه الزامي او واجب الاحترام بولي.

یادو شویو ټکو ته په پام سره دوه ډوله عرف او تعامل د حقوقو د منبع په توګه له یوه او بل څخه جلا کولی شو، یو د زیاتره خلکو هغه طرزالعمل چې په کلکه عقیده له هغو څخه پیروي کوي او د ټولنو تر ټولو وګړو پورې اړه ولري، دغه عرف ته له خلکو او ټولنې څخه سرچینه اخیستونکی عرف او عادت وایو، د مثال په توګه د شیانو د رانیولو لپاره د بیعانې ورکول یا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

میرمنې لخوا د خاوند د تخلص کارول او نور هغه رواجونه او عادتونه چې د یوې خاصې طبقې چې علماء بلل کیږي له رفتار او کردار څخه سرچینه اخلی او په تدریج سره عمومیت پیدا کوي او د حقوقي قواعدو برخه ګرځي، مور دا ډول عرف اوعادات د هغه عرف په نامه یادوو چې علمي منشاء لري، او د متلونو یا نورو شیانو په څیر د حقوقو د عمومي اساساتو او پرنسیپونو په بڼه راڅرګندیږي.

د بیلګې په توګه دغه حقوقي متل چې «د ماشوم پلار هغه څوک دی چې د هغه له مور سره یې واده کړی وي»، د حقوقي پرنسیپ مثال «له قانون څخه بې خبري عذر نه ګڼل کیږي».
د عرف اوعاداتو الزامي قوت له قانون څخه راپیدا شوی دی، په دې معنی چې عرف اوعادات خپل الزامیت د قانون په واسطه ترلاسه کوي. قانون ځینې موضوعات په صریح،او ځینې نور په ضمني ډول د حل او فصل په موخه عرف اوعاداتو ته حواله کوي.

قضایي رویه:

قضایی رویه په پراخه او عامه معنی سره د محاکمو له لوري له ټولو هغو تصامیمو او پریکړو څخه عبارت ده، چې د هغو قضایاوو او منازعاتو د حل او فصل لپاره ترسره شوې وي، کومې چې د دعوی سبب ګرځیدلی دي، مګر په خاصه او تخنیکي معنی سره قضایي رویه هغه تګلارې دي، چې د مشابه او ورته حقوقي قضایاوو او معضلو د حل او فصل لپاره په محاکمو کې له هغو څخه پیروي کیږي او یوه واحده فیصله وربانديې صادروي.

د بیلګې په ډول، کله چې د یوه وار لپاره ثابته شوې وي چې موټر چلوونکی به په کومو حالاتو کې د خساریې د جبران مسؤل وي، په وروستیو مشابه او ورته قضایاوو کې له هماغه تثبیت شویو معیارونو څخه په محاکمو کې استفاده شوې وي او په دې توګه د ترافیکي پیښو د حل او فصل لپاره په دوامداره توګه د موټر چلوونکي د مسؤلیت د ارزونې او د حکم صدور لپاره استفاده ترې وشي، نو په دې توګه په قضایي پریکړو کې یووالی رامنځ ته کیږي، چې د تګلارو دغه ورته والي او یووالی ته دغه تګلارې له حقوقي پلوه د قضایي رویې په خاص مفهوم سره یادیږي، خو هغه سوال چې دلته مطرح کیږي هغه دادی چې قضایي رویه په څه ډول د حقوقو د یوې فرعي منبع په توګه رامنځ ته کیږي او په دې برخه کې د مختلفو محاکمو نقش او وندې په څه ډول ده.
د قضایي رویې تشکیل د محاکمو د طرزالعملونو په دریو عناصرو ولاړ دی.

الف ـ د هرې پریکړې او حکم په صادریدوکې باید د هغو علتونو په اثبات سره اتکاء او استناد شوی وي چې قانون قبول کړي وي او د هغو په موجودیت او لزوم سره یې اعتراف کړی وي.

ب ـ د محکمې د خپلې پریکړې یا نورو محاکمو د پریکړو د پرنسیپ په اساس، د محاکمو په حکمونو یا پریکړو کې تکرار او استمرار یو ډول ضمني احترام رامنځ ته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج ـ د محاکمو په منځ کې د مراتبو سلسله او لوړو محاکمو ته د اعتراض او فیصلو مراجعه یو منل شوی امر دی او د ښکتنیو محاکمو له پریکړو څخه پیروي الزامي نه ده، بلکې د روحي او معنوي عنصر له مخې د ښکتنیو محاکمو له لوري دغه الزام د قبول وړ ګرځي، چې په نتیجه کې د قضایي رویې د تشکیل او رامنځ ته کیدو سبب ګرځي. قضایي رویه هغه ډول قدرت لکه قانون یې چې درلودونکی دی او په مجرد انفاذ سره لازمي وګرځي، نه لري، بلکې دغه پیروي یو ډول معنوي احترام او داسې اختیار دی، چې محاکم یوه او بل ته پرې قایل دي، په ځانګړي ډول دغه احترام د سترې محکمې (تمیز) په وړاندې تر ټولو زیات دی.

له همدې کبله ده چې قضایي رویه د الزامیت محدود قوت لري، د اجراء دغه الزام او ضمانت یې په خاصه توګه د هغو قضیو په وړاندې دی، چې هغه یې حل او فصل کړې دي، نه نورې قضایاوې که څه هم چې سره ورته وي.

د محاکمو د تشکیلاتو په اړه لنډه تشریح:

لکه چې پوهیږو د نړۍ په زیاترو ملتونو کې محاکم دریو درجو ته ویشل شوي دي.

ابتدائیه یا ښاري محکمه، مرافعه یا استیناف محکمه او سترہ محکمه یا تمیز، په دې ترتیب سره چې په ښکته برخه کې ابتدائیه او مرافعه شتون لري او په سر کې یې سترہ محکمه یا تمیز ده. په دې اساس هرکله چې قضیه ابتدائیه محکمې ته ورسیږي، خو د قضیې طرفین قناعت ورباندې ونه کړي، نا راض یا معترض شخص کولی شي تر هغې لوړې یا مرافعې محکمې ته مراجعه وکړي او د قضیې د مجدد حل او فصل غوښتنه وکړي، په دغو دوو محکمو کې قضیه له پیله تر پایه د واقعې د حدوث او مسؤل شخص د پیژندګلوۍ له نظره څیړل کیږي، یعنې قضیه د فعلیت له نظره تکمیلیږي، خو که یو د طرفینو بیا هم د مرافعې په حکم قناعت ونه کړي په دې صورت کې سترې محکمې یا تمیز ته مراجعه کیږي.

د طرزالعمل له مخې سترہ محکمه له ښکتنیو دوو محکمو سره توپیر لري، په دې معنی چې په دغه محکمه کې قضیه له پیله تر پایه د فعلیت له مخې نه څیړل کیږي، بلکې دغه محکمه یوازې دا ګوري چې آیا ښکتنیو محکمو په خپلو پریکړو کې له قانون څخه پیروي کړې او کنه؟ ګواکې دغه محکمه، قضه د قانونیت له نظره څیړي که چیرې د مرافعې محکمې فیصله له قانون سره برابره ووینې، د هغو د هغې حکم تائیدوي او قضیه په دې توګه خپل دری ګونې پراوونه تر سره کوي او قطعي حل او فصل ته رسیږي، له دې سره سم حکم د تنفیذ په موخه اجرائیوي او امنیتي چارواکو ته د تطبیق لپاره سپارل کیږي.

خو که د ښکتنۍ محکمې حکم له قانون سره موافق و نه مومي، د هغو د نقض حکم صادروي او قضیه د دویم ځل لپاره کومې بلې (مماثلې) مرافعې محکمې ته راجع کوي، څو قضیه د فعلیت

(c) ketabton.com: The Digital Library

له اړخه وخېړي او له قانون سره سم حکم صادر کړي، په دغه ځای کې بیا هم دوه احتماله موجود دي، لومړی دا چې مماثله مرافعه محکمه د قانون له روحیې سره سم حکم صادروي، که په دې حکم باندې د قضیې طرفین قناعت وکړي، فیصله په خپله قطعي ګرځي، خو که بیاهم پرې اعتراض موجود وي، نو د بیا څېړنې لپاره د سترې محکمې اړوند دیوان ته ارجاع کیږي، په دغه مرحله کې سترې محکمه د خپلو ټولو غړو په ګډون سره غونډه جوړوي او د مماثلې مرافعې محکمې د حکم د قانونیت یا عدم قانونیت په اړه تصمیم نیسي.

دکتورین یا د علماؤو نظریات:

تعریف: دکتورین د حقوقو د علماؤو او پوهانو له ټولو هغو نظریاتو، آراؤ او افکارو څخه عبارت دي، چې د تالیفاتو، مقالو او رسالو په بڼه وړاندې کیږي، دغه نظریات او آراء د قانون د پروژو د وړاندیز په توګه هم ترسره کیږي. یعنې د حقوقوعلماء او پوهان په یوه ساحه کې د اړتیاوو د پوره کولو او معضلو د حل لپاره، قانوني پروژې تنظیموي او ددې لپاره یې خپروي چې ګوندې باصلاحیته مقامات د قوانینو په تدوین کې ورته متوجه شي او د هغو لپاره ګام واخلي، پردې بنسټ په ډیرو ځایونو کې قانون جوړونکی د دا ډول نظریاتو تر اغیز لاندې راځي او دنویو قوانینو په وضع کولو باندې اقدام کوي، کله داسې هم کیږي، چې هرکله مقنن (قانون جوړوونکي) تصمیم نیولې وي، څو په یوه مشخصه ساحه کې د قوانینو په وضع کولو لاس پورې کړي، د حقوقو د علماؤو او پوهانو له نظریاتو او افکارو څخه استفاده کوي.

سربیره پر دې علماء او پوهان موجود قوانین مطالعه کوي او که په هغو کې کومه خلاء موجوده وي د ډکولو لپاره یې وړاندیزونه کوي. له بل لوري د دې څارنه کوي، چې آیا هغه قانون او قضایي پریکړې، چې په عملي ژوندانه کې د محاکمو او قاضیانو له لوري تطبیقیږي، د قضایاوو له واقعیت سره مطابقت لري او کنه، یا دا چې د دوی دغه فیصلې قانوني استدلال او استناد لري او که له قانون څخه ناسمه استفاده شوې ده، چې دا کار پخپله د قضایي رویې د تحکیم یا تعدیل لامل ګرځي.

د یادونې وړ ده چې دکتورین د حقوقو اصلي او مستقیمه منبع نه ده، یعنې قانون جوړوونکی په ځینې حالاتو کې دهغه معنوي ارزښت په اساس چې علماؤو ته پرې قائل دی پیروي کوي د هغوی د نظریاتو پیروي کوي او د قانون یا قضایي فیصلې په قالب کې یې ځایوي، او په دې توګه دکتورین ته د حقوقو د یوې منبع په توګه لاره هواره وي خو دا کار حتمي او لازمي نه دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مهمه یادونه (آسماني قوانین)!

دین هم د قانون له ډیرو مهمو مصادرو څخه ګڼل کیږي، په خاصه توګه په اسلامي هیوادونو کې، هغه قوانین او نظامونه چې ملتونه او ټولنې پیروي ورڅخه کوي په دوه ډوله دي.

۱- آسماني قوانین!

۲- وضعي قوانین.

۱- آسماني قوانین: دغه قوانین له ټولو هغو اوامرو، نواهیو، ارشاداتو او قواعدو څخه عبارت دي، چې د الله تعالی له لوري د خپل پیغمبر په وسیله د بشر د لارښوونې لپاره رالیږل شوي دي، او پیغمبر د هغو د پیروی په نتیجه کې خلکو ته د مکافاتو او له هغو څخه د سرغړونې په نتیجه کې د مجازاتو وعده ورکوي، د دغو قوانینو مصدر شارع (الله تعالی او د هغه رسول) دی، د دغو قوانینو تر ټولو وروستنی او د نورو قوانینو ناسخ د اسلام مبین دین او اسلامي شریعت دی.

۲- وضعي قوانین: وضعي قوانین له هغو احکامو او نظامونو څخه عبارت دي، چې د واک او قدرت خاوندانو د اجتماعي امورو د تدبیر او انتظام په غرض وضع کړي وي، د دا ډول قوانینو منشأ، اجتماعي چلند، د ټولنې د پوهانو نظریات او دهر قوم تاریخي ایجابات دي، دغه قوانین کله هم د آسماني قوانینو او شرایعو یوه برخه وي، چې د ورځو په تیریدو سره د خلکو طبایعو هغو ته میلان پیدا کړی او تر منځ یې د ژوندانه د یوه دستور بڼه خپله کړې ده.

اسلامي شریعت له ټولو هغو نظامونو او احکامو څخه عبارت دی، چې د الله (ج) لخوا مقرر شوي او حضرت محمد (ص) هغه د قرآن پاک او خپلو قولي او فعلي سنتو په وسیله خلکو ته یې وړاندې کړي دي.

دغه احکام په مجموعي ډول دریو قسمونو ته ویشل کیږي:

الف: اعتقادي احکام: دا هغه احکام دي، چې د الله تبارک و تعالی تر ذات پورې او دغه راز پر الله تعالی، د هغه پر پیغمبرانو، پرښتو د قیامت په ورځ او بعث بعدالموت (ترمرګ وروسته ژوند) او کتابونو باندې تر ایمان او باور درلودلو پورې تړاولري. دغه احکام د عقایدو د علم او یا **هم د کلام د علم د بحث موضوع جوړوي.**

ب: تهذیبي احکام: دغه احکام هغو مزایاوو او فضایل ته شامل دي چې انسان باید د هغو په پسول ځان مزین کړي، لکه: رښتیا ویل، امانت ساتنه، په وعده باندې وفا کول، شجاعت او ایثار او دغه راز له هغو اعمالو او افعالو ځان وساتي چې هغه په ټولنه او ژوندانه کې منحوس او منفور دي، لکه: دروغ ویل، خیانت، د وعدې ماتول، جبن (ډاریدل) او داسې نور...

ج: عملي احکام: دا هغه احکام دي، چې د بندګانو تر اعمالو پورې تړاو لري، لکه: عبادات، معاملات، جنایات، شخصیه احوال، د جنګ او سولې په حالت کې د مسلمانانو تر منځ اړیکې او

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیته ورته نور هغه احکام، چې د جزئیاتو څیړنه او شرحه یې د یوه خاص علم یعنې فقه د بحث موضوعات دي. اسلامي هیوادونو او ملتونو د وضعي قوانینو په تدوین کې تر ډیره د اسلامي آسماني قوانینو په اساساتو سره تکیه کړې ده، لکه د افغانستان د مدني قانون احکام، چې د شخصیه احوالو لکه نکاح، طلاق، عدت، میراث او د معاملاتو په یو شمیر مواردو کې د حنفي فقهې په اساس کاملاً له اسلامي شریعت څخه اقتباس شوي دي.

د درېم څېرکي د مطالبو لنډیز:

- په هغو هیوادونو کې چې د رومن-ژرمنیک له حقوقي سیستم څخه استفاده کیږي، په ورځني ژوند کې د حقوقي قواعدو د تطبیق لپاره لومړی په قانون باندې تکیه کیږي، که قانون وجود و نه لري یا په قانون کې غموض او پیچلتیا وي، نو د تکمیل او تفسیر لپاره یې عرف او عاداتو، قضایي رویې دکتورین یا د پوهانو نظریاتو ته مراجعه کیږي، نو یاد شوي منابع په لاندې ډول طبقه بندي کوو،۱- قانون، ۲-عرف او عادات، ۳- قضایی رویه او ۴- دکتورین.
- قانون هغه صریح او معقول تجویز دی، چې له عامه ذهنیت څخه راټوکیدلی وي او د واکمنې قوې یا دولت لخوا هغو ته یوه لیکنیزه یا تحریري بڼه ورکړل شوي چې موخه یې د ټولنې د راتلونکي ژوند لارښوونه او تنظیم دی.
- قانون هغه دایمي، عمومي، مجرد او په مؤیده باندې مجهز کتبي دستور دی، چې د دولتي مقاماتو له لوري د اجراء او تطبیق وړ ګرځول کیږي.
- په قوانینو کې د مراتبو سلسله په لاندې ډول ده:
    - اساسي قانون.
    - عادي قوانین.
    - مقرري.
    - لوایح،
    - طرز العملونه او متحدالمال.

قانون د الزامي ځواک یا مؤیدې د خفت او شدت له نظره څلورو برخو ته ویشل شوي دي

۱- د عامه نظام قوانین

۲- د ساده چارو قوانین

۳- د هغو چارو قوانین چې له عامه نظام سره هیڅ رابطه نه لري

۴- اختیاري یا غیر امري او تفسیري قوانین

د قانون د تطبیق یا رعایتولو ساحه د مکان او زمان له اړخه مطرح ده، د مکان له پلوه د قانون

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مراعاتولو موضوع دومره نه ده پيچلې او په حقوقو کې پر هغه عمومي پرنسيپ ولاړه ده چې د ملي حاکميت له اصل څخه سرچينه اخلي، خو د زمان له نظره د قانون مراعاتول د تنازع لامل ګرځي يعنې دوه قوانين د ماهيت له پلوه په خپل منځ کې په ټکر کې واقع کيږي او تطبيقوونکي له مشکل سره مخامخ کوي چې په قضيه کې په کوم يوه قانون باندې عمل وکړي په پخواني قانون او که نه په نوي قانون.

د قانون تفسير د حقوقو په علم کې د ډير اهميت وړ دی او د هغو مجهولو ټکو، مفاهيمو او ګونګو کلماتو له روښانه کولو څخه عبارت دي کوم چې ځينې وخت په قانون کې تر سترګو کيږي او تطبيقوونکی مقام له دې اړخه له ستونزې سره مخ وي، چې د قانون تفسير د ستونزمنو قضاياوو د حل او فصل لاره هواره وي، د قانون تفسير د تفسير د مراجعو له مخې په درې ډوله دی:

۱- تقنينی تفسير ۲- قضايی تفسير او ۳- د حقوقپوهانو په واسطه تفسير

د درېم څپرکي پوښتنې:

۱- د حقوقو منابع او مصادر په څه معنی دي؟

۲- د حقوقي قواعدو منابع کوم دي؟

۳- قانون څه شی دی؟

۴- د قانون خصوصيات کوم دي، توضيح يې کړئ؟

۵- د قانون د ثبات معنی څه ده او د ټولنې د نظم لپاره څه ګټه لري؟

۶- په قوانينو کې د مراتبو سلسله په څه معنی ده او نومونه يې واخلی؟

۷- د قانون د الزامی څواک مفهوم څه دی.

۸- د قانون د تطبيق ساحه څه مفهوم رسوي؟

۹- په محاکمو کې د مراتبو سلسله څه مفهوم لري؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

د حقوقو تصنیف یا تقسیمات

ټولیزه موخه:
آفاقي او عندي حقوقو ته د حقوقو د ویش په هلکه، د آفاقي حقوقو د ویش او هغو د اهمیت په اړه، او دغه راز ملي او نړیوالوحقوقو ته د حقوقو د تقسیماتو او نړیوالو حقوقو د منابعو په اړه پوهاوی او د معلوماتو ترلاسه کول.

دزده کړې موخې:
- د حقوقو د ویش د انګیزې او لامل په اړه عملي پوهاوی او درک.
- په لومړي قدم کې عندي او آفاقي ته د حقوقو ویش.
- د آفاقي حقوقو د تقسیم او هغو د اهمیت په هلکه عملي پوهاوی.
- د ملي او نړیوالو حقوقو د ویش، او دغه راز د نړیوالو حقوقو د منابعو په اړه عملي درک او پوهه.

له دې امله چې ټول حقوقي قواعد د یو ډول اجباري قدرت او واحدې روحیې درلودونکي نه وي، بلکې هره برخه حقوقي قواعد د اجتماعي او فردي ژوند د یوې برخې د تنظیم لپاره وضع کیږي، نو لازمه ده چې هغه مشابه ګروپونو ته وویشو، مثلاً په یو شمیر حقوقي قواعد کې عامه اقتدارات (دولت) دخیل دی، په داسې حال کې چې په یو شمیر نورو کې یې دخالت نه لري، په دې اساس کولای شو حقوقي قواعد عامه او خصوصي ته تصنیف او طبقه بندي کړو، علاوه پردې د ملي حاکمیت او ارضي تمامیت اصل یوه بله موضوع ده چې په اساس یې باید حقوق تصنیف او طبقه بندي شي، په دې معنی چې یو لړ حقوقي قواعد شته چې یوازې په یوه معینه پوله او کړنه اومشخص هیواد کې، د ملي مفکورې او ارضي تمامیت په اساس د تطبیق ځای لري، مثلاً د افغانستان هندوستان او نورو... حقوق.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې پلوه مورِ دا ډول حقوقي قواعد د ملي يا داخلي حقوقو په نامه سره نوموو، په داسې حال کې چې يو لړ نور حقوقي قواعد چې د تطبيق ساحه يې پراخه او د هيوادو له پولو او سرحدونو تجاوز کوي او په نړيوالو جوامعو او بشري ټولنو باندې د تطبيق وړ دی هغه د نړيوالو حقوقو په نامه يادوو.

په دې اساس حقوقي قواعد په دوو برخو وی5شل کيدلی شي، يو داخلي يا ملي حقوق او بل بهرني يا نړيوال حقوق چې هره يوه يې بيا د مختلفو څانګو او برخو درلودنکې ده، چې دا دی په دوو برخو کې هغه مطالعه کوو مګر مخکې له دې چې دغه موضوع وڅيړو بايد وويل شي چې حقوق د اجتماعي علومو له هغې څانګې څخه عبارت دي چې موضوع يې انسان، او په ټولنه کې د خپلو همنوعو او بالآخره ټولو وګړو او افرادو په مقابل کې د هغه سلوک، عمل او عکس العمل دی.

خو له دې کبله چې انسان په اجتماعي ژوند کې ثابت نه دی او په دوامداره توګه د تحول او تغيير په حال کې دی، نو هغه قواعد هم چې نوموړی تنظيموي دغه لاره تعقيبوي، بايد وويل شي هغه تقسيمات او طبقه بندۍ چې د حقوقو د څانګو تر منځ ترسره کيږي د هغه تصنيف په شان نه دي چې په اجتماعي علومو کې مروج دی، ځکه يو لړ مسائل له تصنيف او طبقه بندۍ څخه د باندې پاتې کيږي، له دې امله د حقوقو تقسيمات يوازې نظري ارزښت لري او د حقوقو د ښه او غوره فهم او درک لپاره يو لړ اصول دي.

د حقوقو تقسيمات د لاندې مقاصدو لپاره ترسره کيږي:

۱- حقوقي قواعد د واحدې روحيې درلودونکي نه وي، بلکې هره برخه حقوقي قواعد د اجتماعي او فردي ژوند د يوې برخې د تنظيم لپاره وضع کيږي.

۲- له دې امله چې ټول حقوقي قواعد د اجباريت او لزوم د درجې له پلوه له يو بل سره توپير لري.

۳- د حقوقو د مطالعې د آسانتيا او حقوقو دغوره پوهاوي او درک لپاره.

(c) ketabton.com: The Digital Library

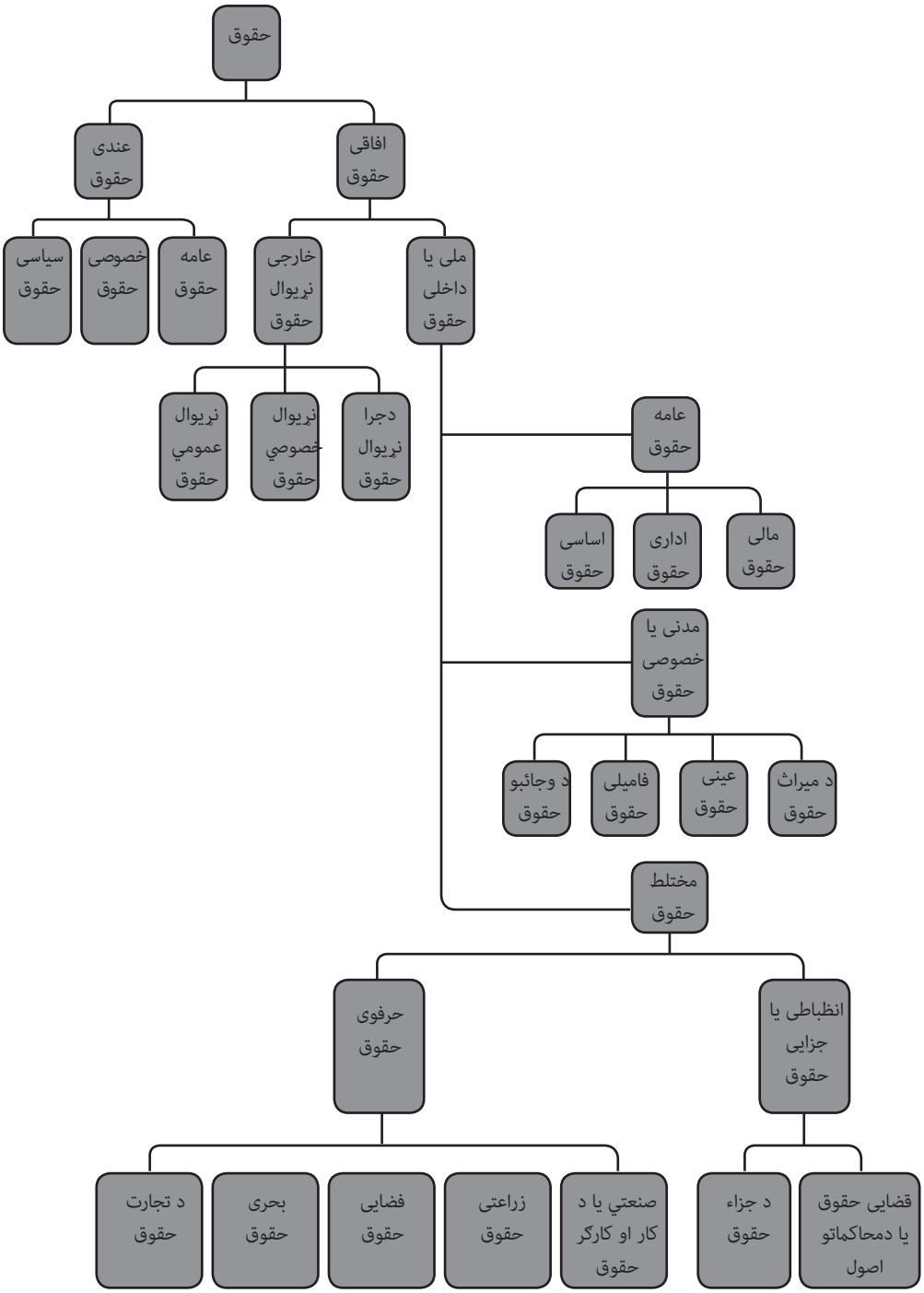

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملي يا داخلي حقوق

د يوه مملکت په داخل کې له بيلابيلو حقوقي قواعدو سره مخامخ کيږو، چې د ورته والي له کبله يې دوو څانګو ته ويشلی شو. لکه په مخکنيو کرښو کې مو چې يادونه وکړه په يو شمير حقوقي قواعدو کې عامه اقتدارات دخيل وي چې دغه قدرت د حقوقي قواعدو په سر کې ځای لري او وګړي په دا ډول حقوقي قواعدو سره اداره کوي، له دې امله ياد شوي قواعد د حقوقو د عامه قواعدو په نامه سره نومو، په داسې حال کې چې د يوې ټولنې په داخل کې له يو شمير نورو قواعدو سره مخامخ کيږو چې عامه اقتدارات پکې دخيل نه دي بلکې موخه يې د فرد حمايت او د افرادو د خپلمنځی مناسباتو تنظيم دی، چې دغه قواعد د خصوصي حقوقو په نامه يادوو. خو يو شمير داسې لارښود قواعد هم له حقوقي پلوه په ټولنه کې شتون لري چې په آسانۍ سره يې د عامه او خصوصي حقوقو په تصنيف کې نشو ځايولی، ځکه دغه قواعد له يوه لوري له عامه حقوقي قواعدو څخه سرچينه او الهام اخلي او له بل لوري له خصوصي هغو څخه، چې په دې اساس ياد شوي قواعد مختلط بلل شوي او په مختلطو حقوقو سره نومول کيږي. لکه چې ګوری حقوقي

قواعد له داخلي او ملي پلوه په دريو برخو ويشل شوي دي چې هرې يوې يې جلا حقوقي شعبات او څانګې تشکيل کړې دي او د فرعي مشخصاتو درلودونکې دي، چې مورږ يې په لاندې دريو عنوانونو کې مطالعه کوو:

۱- عامه حقوق: عامه حقوق له هغو قواعدو او مقرراتو څخه عبارت دي چې د يوې ټولنې سازمانونه او خپلمنځی مناسبات تنظيموي. يعنې د د دولتي ادارو او سازمانونو او دغه راز د ټولنې د افرادو او ادارو تر منځ مناسبات څاري او هغه تنظيموي او د هغوی له حقوقو او منافعو څخه ملاتړ او دفاع کوي. دغه حقوقي قواعد او مقررات، د هغوی د احکامو د ماهيت او له موضوع سره د تړاو له پلوه دريو برخو يعنې اساسي حقوقو، اداري حقوقو او مالي حقوقو ته ويشل کيږي چې يو په بل پسې به يې مطالعه کړو.

الف ـ اساسي حقوق: اساسي حقوق له يو لړ هغو قواعدو څخه عبارت دي چې له مخې يې د يوه دولت د تشکيلاتو اساسي پرنسيپونه تصويبيږي، هغه عمده او اساسي موضوعات چې د اساسي حقوقو په ساحه کې مطالعه کيږي عبارت دي له: د دولت اساسي تشکيلات، په عامه خدماتو او بالآخره تثبيت د حقوقو کې د هيوادوالو ونډه اخيستل او د عامه اقتداراتو په وړاندې آزادۍ او د خلکو وجائب.

د اساسي حقوقو قواعد معمولاً د يوه قانون په متن کې چې د دولت د اساسي قانون په نامه سره يادیږي درج کيږي، خو دا فرق نه کړي چې دغه قواعد به مکتوبي وي يا غير مکتوبي. اساسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

حقوق پر پورتنيو موضوعاتو سربيره د دولت د متشكله ارګانونو او د هغوی د ذات البيني روابطو په اړه بحث کوي، چې دا ډول ارګانونه يعنې د يوه دولت باصلاحيته ارګانونه د هغوی د واکونو او دندو په تفکيک سره په ۸۱مه ميلادي پيړۍ کې په زياتره جوامعو او ملتونو کې منځ ته راغلل او د دولت د دری ګونو قواوو په نامه سره يې شهرت پيدا کړ، اساسي حقوق د دغو دريو قواوو د واکونو او مکلفيتونو په اړه بحث کوي او د هغو خپلمنځي مناسبات تنظيموي.

اساسي قانون

اساسي قانون د ټولنې او جامعې هغه عالي دستور او لارښود دی چې له مخې يې د عامه اقتداراتو يعنې دری ګونو قواوو واکونه او مکلفيتونه او ټولنې د افرادو حقوق او وجائب تنظيم او تأمينيږي.

لکه چې مخکې مو يادونه وکړه د دری ګونو قواوو اصطلاح د ۱۸مې پيړۍ له لاس ته راوړنو ده چې د حقوقو د پوهانو لکه د مونسکو، جان لاک او نورو لخوا وړاندیز شوې، د دغه کار او تفکر په نتيجه کې د دولت مفهوم له حکومت څخه چې هغه مهال د مغالطې په توګه وړاندې کيدو جلا شو، په دې معنی چې دولت د دری واړه قواوو مجموعه ده او حکومت د دغو قواوو يو جزء دی.

دری ګونې قواوې د قواوو د تفکيک د پرنسيپ پر تيوری او نظريې، حکومت يا اجرائيه قوې، قضائيه قوې او مقننه قوې ته شاملې دي، چې حکومت يا اجرائيه قوه د قانون د اجراء کوونکي ارګان په توګه او مقننه د قانون د جوړونکي ارګان په توګه کار کوي، خو د قضائيه قوې دنده چې د قاضيانو هيئت ته شامله ده د عدالت تامين او د قانون په متخلفينو باندې د مؤيداتو تطبيق او په دې توګه په ټولنه کې د عامه نظم ساتنه ده.

له بل لوري دغه مقام د يادو شويو دولتي دوايرو له اختلافاتو څخه د راټوکيدلو دعواوو او دغه راز د افرادو تر منځ د خصوصي خصومتونو او منازعاتو د حل او فصل دنده په غاړه لري.

ب - اداري حقوق:

اداري حقوق له هغو قواعدو او مقرراتو څخه عبارت دي چې د يوه هيواد د ارګانونونو تر اداري پرسونل پورې د اړوندو چارو او دغه راز د دولتي ادارو يا افرادو تر منځ د پيښيدونکو موضوعاتو په اړه بحث کوي، په بل عبارت اداري حقوق هغه قواعد دي چې اداري چارې او فعاليتونه تنظيموي.

لکه چې ټول پوهيږو، د يوه هيواد په داخل کې ټول هغه عامه خدمات چې موخه يې د خلکو د ارتياوو پوره کول دي د دولتي ادارو لخوا ترسره کيږي، يعنې هر هغه واحد او مرکز چې د ټولنې د افرادو د مادي او معنوي ارتياوو د پوره کولو لپاره کار کوي اداره ورته ويل کيږي، مثلاً

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بیسوادۍ سره د مبارزې اداره، تعلیماتي اداري، امنیتي یا د عامه ګټو مؤسسې چې د سرکونو او لویو لارو د جوړولو لپاره کار کوي، دا ټول په عام مفهوم سره اداري یادیږي.
اداري حقوق د دا ډول مرکزونو لپاره د هغوی په کاری ځانګو او د عامه خدماتو په نورو برخو کې قواعد او مقررات وضع کوي او وګړي د هغو په اطاعت باندې مکلف کوي.

د اداري حقوقو ځانګړتیا په دې کې ده چې ټول قواعد یې د مؤیداتو درلودونکي دي، ځکه هغه کسان چې د هغو په تطبیق او اجراء باندې مؤظف دي له خپل ځانه بله لوړه اداره لري، معنی دا چې د هر اداري واحد او ځانګې په سر کې یو نفر وزیر او رئیس وجود لري چې د سکته او ټیټ رتبه افرادو له اداري کړنو څخه ځارنه کوي.

د اداري حقوقو د موجودیت اړتیا په دې توګه ثابتوو چې پوښتنه کوو او وایو چې، آیا انفرادي اشخاص به په دې قادر وي چې په ټول هیواد کې تعلیمي نظام کنترول او اداره کړي، او آیا افراد به په یوازې توګه وکولای شي چې د بهرنیانو د تعرض او تیري په صورت کې د هیواد د پولو څخه ساتنه په غاړه واخلي او یا نور عامه خدمات وړاندې کړي.
ځواب یقیناً منفي دی ځکه په عمل کې ثابته شوې ده چې دا ډول عامه خدمات یوازې دولت دی چې له کوم مفاد پرته یې په سه توګه ترسره کوي.

ج- مالي حقوق: مالي حقوق په دوو برخو مشتمل دي، چې لومړی برخه یې عامه مالیات او دولتي بودجه تر بحث لاندې نیسي او له همدې امله دغه برخه د عامه مالیې په نامه یادیږي، دوهمه برخه یې د ټکسونو او حقوقي تعرفو د مالي حقوقو په اړه خبرې کوي چې دغې برخه د (حقوقو د اخستو په توګه مالي حقوق) وایي.
له دې کبله چې مالي حقوق د یوې ټولنې په ژوند کې څه اهمیت لري یوه سکاره موضوع ده چې د ثبوت لپاره دلائلو ته اړتیا نه لري، ځکه دولت له مالي منابعو پرته هغه هم داسې مالي منابع چې له یو شمیر اشخاصو څخه د یوه اندازه مالیاتو د تحویل له لارې ترلاسه کیږي، نشي کولای چې خپل فعالیتونه ترسره کړي او د عامه خدماتو لګښتونه تادیه کړي. د مالیاتو او لګښتونو موضوع د مالي حقوقو د مباحثو یوه ډیره عمده او د بحث وړ موضوع ده

۲- خصوصي یا مدني حقوق:

خصوصي حقوق له هغو قواعدو او مقرراتو څخه عبارت دي چې د افرادو خپلمنځي مناسبات تنظیموي، پرته له دې چې دغه فرد د کورنی غړی وبولو یا یې له هغې جلا وګڼو، ننی خصوصي حقوق د مدني حقوقو مفهوم افاده کوي یعنې که مدني حقوق وایو یا خصوصي حقوق دواړه یو مفهوم او یو ډول حقوقي قواعد وړاندې کوي.
په بل عبارت، مدني یا خصوصي حقوق د هغو لارسودو قواعدو او مقرراتو محتوی او منځپانګه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د افرادو خصوصي او خپلمنځي مناسبات، پرته له دې چې د هغوی شغل په پام کې و نیسي له بیلابیلو لوریو تنظیموي.

مدني یا خصوصي حقوق، بیلابیلو څانګو ته لکه د وجایبوحقوقو، د فامیل حقوقو، د میراث حقوقو او عیني حقوقو ته ویشل کیږي چې هره یوه یې په ورځني ژوند کې د افرادو تر منځ د روابطو تنظیم ته متوجه ده.

۱- **د وجایبو حقوق:** دا هغه حقوق دي چې د افرادو وجائب د یوه او بل په وړاندې تعیین او تنظیموي.

۲- **د فامیل حقوق:** دغه حقوق له هغو قواعدو څخه عبارت دي چې د افرادو رابطه له موجودې یا تشکیل کیدونکې کورنۍ سره تنظیموي، د دغو حقوقو د بحث وړ موضوعات عبارت دی له، کوژدې، واده او د هغو آثار، د زوجیت انحلال او د هغو آثار لکه (طلاق، خلع یا طلاق بالمال، جلاوالی، او قضایي متارکه) نفقه او د هغې آثار، ظهار او داسې نور...

۳- **د میراث حقوق:** دا هغه قواعد دي چې د مړي یا متوفی د اموالو او شتمنیو برخلیک تثبیتوي.

۴- **عینی حقوق:** له هغو قواعدو څخه عبارت دي چې د افرادو مناسبات له اشیاؤو او اموالو سره تنظیموي، د دغو حقوقو د بحث موضوعات، مالونه او د هغو انواع، ملکیت او د هغو انواع، د ارفاق حقوق لکه (د شفعې حق، د مجرا حق، د مسیل حق، د عبور حق او داسې نور) د حیات حقوق او داسې نور دي.

۳- مختلط حقوق:

له مختلطو حقوقو څخه هدف دا دي چې دا ډول حقوقي قواعد په کلي توګه نه تر عامه حقوقو او نه هم تر خصوصي حقوقي پورې تړاو لري، بلکې د دواړو څانګو په مابین کې مختلط دی، د مختلطو حقوقو د څانګو په اړه حقوقپوهان په دې اند دي چې دغه څانګې په عمومي ډول دوو برخو ته ویشلی شو، یو حرفوي او بل جزائي یا انظباطي ته.

الف- له حرفوي حقوقو څخه هدف د حقوقو هغه څانګه ده چې په یوه ډله معینو او مشخصو اشخاصو باندې د هغوی شغل او کسب ته په کتنې سره د تطبیق وړ دي، مثلاً د تجارت حقوق، د کار او کارګر حقوق، زراعتي حقوق او نور... دغو څانګو ته له دې امله مختلط وایي چې یاد شوي قواعد او مقررات له یوه لوري د خصوصي حقوقو د قواعدو تر اغیز لاندې دي او د اشخاصو خپلمنځي مناسباتو ته تنظیم او تحکیم ور بښي، له بل لوري د دغو حقوقو یو لړ نور قواعد او مقررات په هغو اشخاصو باندې د تطبیق وړ دي چې هغوی د هغو اوصافو درلودونکی کوم چې هغه د عامه حقوقو له څانګړتیاوو څخه شمیرل کیږي، د مثال په توګه د تجارت په حقوقو کې هغه څه چې تر تجارتي نوم، تجارتي عنوان، تجارتي جواز، تجارتي کتابونو، تجارتي هستوګنځي او نورو پورې مربوط دي ټول د عامه حقوقو د دساتیرو تابع دي، یعنې دا ډول قواعد

(c) ketabton.com: The Digital Library

لازمي دي او متابعت يې واجبي دی، څکه د عامه اقتداراتو لخوا وضع شوي او کسبکاران د هغوی متابعت ته وربولي، په داسې حال کې چې که هغو عقودو ته وګورو چې د سوداګرو يا يوه سوداګر او يوه انفرادي شخص تر منځ منعقد کيږي نو له خاصو حقوقي قواعدو څخه سرچينه اخلي.
دا ډول قواعد د حقوقو په لاندې څانګو کې راتللی شي:

۱- **د تجارت حقوق:** دغه حقوق له هغو قواعد څخه عبارت دي چې په تجار او سوداګريزو معاملاتو باندې د تطبيق وړ وي، د دغو حقوقو عمده موضوعات له سوداګر، سوداګريزو معاملو شرکتونو (محدودالمسؤليت شرکتونه، ملتد، تضامني او سهامي شرکتونه)، تجارتي افلاس او داسې نورو څخه عبارت دي. دغو حقوقو ته حرفوي حقوق هم ويلای شو ځکه په يوه معينه ډله افرادو باندې د هغوی شغل او کسب ته په کتنې سره يعنې سوداګرو او سوداګريزو معاملاتو باندې د تطبيق وړ دي.

۲- **بحري حقوق:** دغه حقوق د حقوقو له ډيرو پخوانيو څانګو څخه دي چې په سوداګرو او هغو سوداګريزو معاملاتو باندې چې د بحرونو له لارې تر سره کيږي تطبيقيږي، يعنې دا ډول قواعد يوازې او يوازې په هغو اشخاصو باندې د تطبيق وړ دي چې د بحرونو له لارې تجارت کوي او له دې لارې د اموالو په ليږد رااليږد بوخت وي، د مثال په توګه دغه قواعد د هغو سامانونو او کالیو په اړه احکام لري چې په بيړيو کې وړل کيږي، په دې معنی که چيرې بيړۍ ډوبه شي نو خساره به يې په څه ډول جبرانيږي، د بيړۍ چلوونکي، وسائلو او سپرليو مسؤليت څه دي او داسې نور...

۳- **فضايي يا د هوايي چلند حقوق:** دغه حقوق د حقوقو يوه نوې او ځوانه برخه ده، دغه حقوق له هغو قواعدو څخه عبارت دي چې په فضايي تجارت، او هغو اشخاصو او مؤسساتو چې په دې کاروبار لګيا دي يا په هوايي مسافرتونو او يا هم د الوتکو په وسيله د نقل او انتقال لپاره استفاده کوي د تطبيق وړ دي.

۴- زراعتي حقوق: زراعتي حقوق له هغې برخې حقوقو څخه عبارت دي چې د زراعت په کسب او بزګرو باندې د تطبيق وړ دي، بايد وويل شي چې يو شمير حقوقپوهان بحري، فضايي او زراعتي حقوق د حقوقو عمده او خورا مهمې څانګې بولي.

۵- **صناعتي يا د کار او کارګر حقوق:** دغه حقوق د هغو قواعدو او مقرراتو محتوا او منځپانګه ده چې په صنعتي او توليدي مؤسسو کې د کارګر او کارګمارونکي مناسبات تنظيموي، د کار حقوق په حقيقت کې هغو مهمو او اساسي موضوعاتو څخه دي چې نن ورځ ټول ملتونه او حکومتونه دلچسپي ورسره لري. د کار د حقوقو محتوی د کاري ساعت د حداقل مزد تثبيت، د تقاعد حقوق او ديته ورته نور موضوعات جوړوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب - مجازاتي يا انضباطي حقوق:

مجازاتي يا انضباطی‌حقوق له هغو قواعدو او مقرراتو څخه عبارت دي چې وګړي له قانون څخه له تخلف او سرغړونې خبروي او له قانون څخه د سرغړونې او عدول په صورت کې د سرغړونکو د تنبیه لپاره د مجازاتو وړاندوینه کوي، د بیلګې په توګه، قضایي حقوق یا د محاکماتو اصول او د جزاء حقوق د انضباطي حقوقو له مهمو څانګو څخه دي، د جزاء حقوق دنده لري څو ټولنه د جسمي (حبس) یا نقدي (جریمه) مؤیداتو په وسیله سره د اخلال ګرو اشخاصو له تعرض او تجاوز څخه وساتي او په دې توګه عامه نظم او ټولنیز سعادت تأمین کړي.

له دې کبله ده چې په هره ټولنه کې د نورو حقوقي قواعدو په څنګ کې جزائي قواعد وجود لري چې زیاتره یې د عامه حقوقو برخه بولي، خو له دې امله چې له قانون څخه په خلاف اعمالو کې د انفرادي منافعو زیانمنیدل هم مطرح دي مثلاً د سرقت او غلا جرم بې له شکه چې دولت او عامه نظم په دې کې متضرر دي خو فردي منافعو ته هم پکې ضرر رسیږي، ګواکي دلته یوازي دولت او مجرم د بحث موضوعات نه دي بلکې خصوصي افراد هم په دغه انحرافاتو کې دخیل دي او د دې حق لري چې د ور اوښتي زیان له امله له مجرم څخه د جبران غوښتنه وکړي، چې البته د دغه د مطالبې د دغه حق ورکړه په خپله د عندي حقوقو موجودیت واضح کوي، بناءً د خصوصي حقوقو تر اغیز لاندې راغلل نو له دې کبله مختلط حقوق ورته ویلای شو.

د مجازاتي حقوقو څانګې په لاندې ډول دي:

۱- قضایي حقوق یا د محاکماتو اصول:

۲- د جزأ حقوق

۱- قضایي حقوق یا د محاکماتو اصول: د محاکاتو اصول له هغو قواعدو او دساتیرو څخه عبارت دي چې د دعوی د اقامې، د دعوی د جریان او د هغې د پرمخ بیولو، صلاحیتونو، قضایي تشکیلاتو او بالآخره د حکم د اصدار او تنفیذ وړاندوینه پکې شوې وي، لکه چې له تعریف څخه معلومیږي دغه قواعد په دعواوو کې کارول کیږي او له کوم توپیر پرته انفرادي اشخاصو او قضایي چارواکو ته په واک کې ورکول کیږي څو په یوه شکل ټولې دعواوې تعقیب او پریکړې ته وسپاري.

-2 د جزأ حقوق: د جزاء حقوق له هغو قواعدو څخه عبارت دی چې د مختلفو اشخاصو لپاره د مجازاتو وړاندوینه کوي او په متخلفینو باندې د دغو مجازاتو د تطبیق لارې په ټولنه کې له ګډوډ شوي نظم بیرته اعاده کوي.

خارجي یا نړیوال حقوق:

نړیوال حقوق د حقوقو له هغې څانګې څخه عبارت دي چې د تطبیق ساحه یې د یوه هیواد تر چوکاټ او پولو پورې نه وي محدوده، بلکې د هر هیواد له پولو او سرحدونو څخه خارجیږي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه حقوق له يوه پلوه د دولتونو خپلمنځي مناسبات تنظيموي او د هغو لارښوونه کوي، له بله پلوه د نړيوالو ټولنو د خصوصي افرادو ترمنځ هم د نړيوالو حقوقو په ساحه کې مداخله کوي، بناءً د نړيوالو حقوقو موضوع خورا پراخه ده او په نړيوالو اړيکو او چارو کې که هغه د دولت له اړخه وي يا د اتباعو په يوه شان د تطبيق وړ دي. خو له هغه ځايه چې د هيوادونو مراودات او مناسبات د عموميت او خصوص له نظره يو ډول نه دي نو نړيوال حقوق هم په خپل وار سره دری ګونو څانګو ته ويشل کيږي.

نړيوال عمومي حقوق:

دغه حقوق له هغو قواعدو، مقرراتو، نورمونو او تعاملاتو څخه عبارت دي چې د دولتونو خپلمنځي مناسبات تنظيموي او له بل لوري د دولتونو او نړيوالو سازمانونو او دغه راز نړيوالو سازمانونو تر منځ د مناسباتو له تنظيم او لارښوونې سره ليوالتيا لري.

د نړيوالو حقوقو شخصيتونه څلور دی:

۱- دولتونه.
۲- نړيوال سازمانونه.
۳- نړيوال بين حکومتي سازمانونه.
۴- نړيوال غير حکومتي سازمانونه، آزادي بښونکي ملي سازمانونه او کله هم خصوصي افراد.

هيره دې نه ي چې د يادو شويو شخصيتونو تر ګردو عمده يې دولتونه دي، په نړيوالو حقوقو کې دا نه ده مهمه چې هيواد لوی دی او که کوچنی، ټول له مساوي حقوقو برخمن دی، د نړيوالو عمومي حقوقو منابع عبارت دي له قراردادونو، معاهداتو، کنوانسيونونو، نړيوالې قضايې رويې، نړيوال عرف او دکتورين څخه.

د نړيوالو عمومي حقوقو هدف او موخه د هغو په اووه ګونيو اصولو کې نغښتې ده چې دغه اصول عبارت دي له:

۱- د دولتونو د تساوی اصل
۲- د ملتونو لخوا په خپله د خپل برخليک ټاکل
۳- د يوه او بل په چارو کې مداخله نه کول
۴- د ملګرو ملتونو منشور او نورو نړيوالو اسنادو ته احترام
۵- نړيواله همکاري
۶- د ځواک نه استعمال
۷- مداخله نه کول

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نړیوالو حقوقو په برخه کې تر ټوله لویه ستونزه د مؤیداتو له نظره ده، او یو شمیر پوهان په دې اند دي چې د نړیوالو عمومي حقوقو په ساحه کې د مؤیداتو نه موجودیت یو لوي مشکل او پرابلم دی، په داسې حال کې چې که د نړیوالو اړیکو اصولو او معتبرو نړیوالو اسنادو ته وګورو دې نتیجې ته رسیږو چې د نړیوالو عمومي حقوقو مؤیدات تر ملي حقوقو ډیر سخت دي، د مثال په توګه د ملګرو ملتونو تعزیرات او د ملګرو ملتونو د امنیت شورا لخوا نظامي اقدامات.

نړیوال خصوصي حقوق:

دغه حقوق هغه مقررات او قواعد په خپل ځان کې رانغاړي چې د مختلفو هیوادونو د خصوصي افرادو په خپلمنځي مناسباتو، مختلفو معاملاتو او نورو خصوصي ارتباطاتو کې د تطبیق وړ وي، ځکه واضح خبره ده چې په نړیوال ژوند کې په هغو مناسباتو کې چې دولتونه یې له یو بل سره پالي، اتباع هم په دغو مناسباتو کې ورګډیږي، د مثال په توګه په انګلستان کې له یوه امریکایي سره د یوه فرانسوي تبعه ازدواج. نو پوښتنه دلته داده چې په دا ډول مراوداتو او مناسباتو کې چې د مختلفو هیوادونو د اتباعو تر منځ ترسره کیږی، نو د اختلاف د منځ ته راتګ په صورت کې به د کوم یوه هیواد تر قانون لاندې راځي؟

له دې ځایه ده چې د نړیوالو خصوصي مناسباتو د تنظیم لپاره مقرراتو او قواعدو ته اړتیا پیدا کیږي او تدوین یې لازم ګڼل کیږي، او په دې توګه دولتونه د دا ډول مسائلو او موضوعاتو د حل او فصل لپاره د خپلو داخلي حقوقو په چوکاټ کې د تدابیرو او مقرراتو وړاندوینه کوي، چې دغه تدابیر د نړیوالو خصوصي حقوقو په دریو اصولو باندې تکیه کوي.

۱- تابیعت
۲- د بهرنیانو شرایط
۳- د قوانینو تنازع

تابعیت: له یوه دولت سره د فرد له یوې حقوقي او اساسي رابطې څخه عبارت دی، په دې معنی چې یو شخص په کوم اساس او تر کومو شرائطو لاندې د یوه هیواد تابعیت ترلاسه کوي او یا هغه له لاسه ورکوي.

د بهرنیانو شرائط: له هغو حقوقو څخه عبارت دي چې د نړیوالو خصوصي حقوقو په چوکاټ کې په یوه ملک کې د یوه اجنبي لپاره چې په هغه هیواد کې هستوګنه اختیاروي ورکول کیږي، مثلاً ویل کیږي چې یو خارجي تبعه چې د متوقف فیها (هغه هیواد چې پکې اوسیږي) تابعیت و نه لري بیا هم کولای شي واده وکړي، یا غیرمنقول ملکیت نشي اخیستلای او یا هم د سامانونو د پیر او پلور قرارداد نشي لاسلیک کولی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قوانینو تنازع:

دغه موضوع د نړیوالو خصوصي حقوقو یوه مهمه موضوع ده، ځکه دلته د تابعیت، ملي حاکمیت، رقبي (غاړې) او قلمرو موضوعات له یوه لوري، د بهرنیانو تر شرائطو، او د هغوی تر هغو مناسباتو پورې اړوند موضوعات چې هغه بل هیواد کې یې انجاموي له بل لوري د بحث وړ دي. له دې امله د بیلابیلو هیوادونو قوانین د بحث وړ ګرځي او د دوو هیوادونو د اتباعو ترمنځ منازعه او شخړه را پیدا کیږي، چې د زیات تفکر او تعمق غوښتنه کوي څو په دې توګه دا ثابته شي چې په هغه یا دغه حقوقي عمل یا تجارتي منازعه کې د کوم هیواد قانون د تطبیق وړ ګرځي، دا پخپله د دې ښودنه کوي چې دلته د قوانینو تنازع ده ځکه ودې شي چې په هغه یا دغه موضوع کې د یوه هیواد قانون یو ډول او د بل هیواد په قانون کې په بل ډول وي.

نو په دې اساس دا ستونزمنه ده چې موضوع حل او فصل شي، له دې کبله ده چې حقوق په نړیواله ساحه کې د دا ډول معضلاتو د حل لپاره د عمومي قواعدو او مقرراتو وړاندوینه کړې او د قوانینو د تنازع په صورت کې دغو اساساتو ته د موضوع د حل په هدف مراجعه کیږي.

د بین المللي جزاء حقوق:

حقوقو په نړیواله ساحه کې یوه بل واقعیت ته هم پام کړی چې هغه له جرم څخه عبارت دی. له بده مرغه په بین المللي جامعه کې هم داسې اشخاص شته چې د جرم مرتکب کیږي او بیا له هغه هیواد څخه چې جرم یې پکې ترسره کړی دی د تیښتې هڅه کوي او یوه بل هیواد ته پناه وړي او د هغه هیواد د صلاحیت له حوزې ووځي چې د نومړي عمل پکې جرم بلل کیږي او د مجازات غوښتنه ورته کوي او په دې توګه د جزاء له تطبیق څخه خلاص شي. ځکه په هغه بل هیواد کې په مجرم باندې د جزاء تطبیق ناشونی دی او د هغه مملکت د حاکمیت اصل ته یوه صدمه ده، بناءً نړیوالو جوامعو د دې لپاره چې د دا ډول حرکاتو مخنیوی یې کړی وي او له قانون څخه سرغړونکي اشخاص تعقیب او د خپلو اعمالو په سزا ورسوي، موافقه کړې چې د دغې معضلې د حل او مجرمینو د نیولو لپاره مقررات وضع او تطبیق کړي، همدا لامل ؤ چې د نړیوالو حقوقو په چوکاټ کې یوه بله څانګه رامنځ ته شي او د بین المللی جزاء په حقوقو سره ونومول شي، ځکه لکه څرنګه چې په ملي یا داخلي ساحه کې د اجتماعي ژوند د تنظیم په هدف داسې قواعد او مقررات لازم بلل کیږي چې هدف او موخه یې د جرم مخنیوی او د جزاء تطبیق دی په همدې ډول په نړیواله ساحه کې هم دا ډول مقرراتو او قواعدو ته اړتیا وه.

د بین المللي جزاء د حقوقو څانګې عبارت دي لومړی له هغو نړیوالو جزائي حقوقو څخه چې هدف یې د دوو یا څو محدودو هیوادونو له جرایمو څخه مخنیوی وي او دوهم له هغو نړیوالو جزائي حقوقو څخه چې موخه یې د لاندې شپږو نړیوالو جرایمو سره مبارزه وي.

۱- تروریزم

۲- د مخدرو موادو قاچاق

۳- جنوساید (ټول وژنه)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- د بشريت په وړاندې جرايم
۵- جنګي جرايم
۶- د انسان پېر او پلور (د انسانانو قاچاق)

د څلورم څپرکی د مطالبو لنډیز:

حقوقي تقسيمات د لاندې مقاصدو لپاره دي

۱. حقوقي قواعد د واحدې روحيې درلودونکي نه وي، بلکې هره برخه حقوقي قواعد د اجتماعي او فردي ژوند د يوې برخې د تنظيم لپاره وضع کيږي.

۲. له دې امله چې ټول حقوقي قواعد د اجباريت او لزوم د درجې له پلوه له يو بل سره تفاوت لري.

۳. د حقوقو د مطالعې د آسانتيا او حقوقو دغوره فهم او درک لپاره.

- ملي يا داخلي حقوق هغه دي چې، د يوه هيواد په داخل کې په رقبه (غاړه) باندې د تطبيق وړ وي، دغه حقوق.

۱- عامه حقوقو
۲- خصوصی حقوقو او
۳- مختلطو حقوقو ته تقسيميږي.

- عامه حقوق د عامه مصالحو او منافعو مدافع دي چې ۱- اساسی حقوقو ۲- اداری حقوقو او ۳- مالی حقوقو ته تقسيميږي.

- خصوصي حقوق د افرادو د ګټو او منافعو ساتونکي او مدافع دي چې د وګړو خپلمنځي روابط تنظيموي او دغو څانګو ته تقسيميږي:۱- د وجائبو حقوق ۲- د فاميل حقوق ۳- د ميراث حقوق او ۴- عيني حقوق.

- د مختلطو حقوقو څانګې په کلي ډول نه تر عامه حقوقو او نه هم تر خصوصي حقوقو پورې تړاو لري، بلکې د عامه او خصوصي حقوقو يو ډول اختلاط دی، دغه حقوق په دوو برخو ويشل کيږي۱- حرفوی حقوق ۲- انضباطی حقوق.

- حرفوي حقوق په يوه ډله مشخصو او معينو اشخاصو باندې د هغوی شغل او حرفې ته په پام سره تطبيقيږي او دغه څانګو ته ويشل شوی دي ۱- د تجارت حقوق ۲- د کار او کارګر يا صنعتي حقوق ۳- زراعتی حقوق ۴- بحری حقوق او ۵- فضايی حقوق.

- مجازاتي يا انضباطي حقوق له هغو قواعدو او مقرراتو څخه عبارت دي چې وګړي له قانون څخه له تخلف او تخطي خبروي او له قانون څخه د سرغړونې او عدول په صورت کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

متخلفينو د تنبه لپاره د مجازاتو وړاندوينه کوي او ۱- قضايی حقوقو يا د محاکماتو اصولو او ۲- د جزأ حقوقو ته تقسيميږي.

- خارجي يا نړيوال حقوق د حقوقو له هغې څانګې څخه عبارت دي چې د تطبيق ساحه يې د يوه هيواد تر چوکاټ او پولو پورې نه وي محدوده، بلکې د هر هيواد له پولو او سرحدونو څخه خارجيږي او په بين المللي جوامعو باندې د تطبيق وړ دي، چې د دولتونو، نړيوالو سازمانونو او ټولنو د خصوصي افرادو خپلمنځي مناسبات تنظيموي او دغو څانګو ته تقسيميږي:

۱- نړيوال عمومي حقوق ۲- نړيوال خصوصي حقوق او ۳- د جزاء نړيوال حقوق.

د څلورم څپرکي پوښتنې

۱- آفاقي حقوق تصنيف کړئ؟

۲- اداري او اساسي حقوق له يو بل سره څه توپير لري؟

۳- د فاميل حقوق د څه په اړه بحث کوي؟

۴- د نړيوالو عمومي حقوقو د شخصيتونو نومونه واخلئ؟

۵- نړيوال جرايم کوم دي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

عندي حقوق یا Subjective law

ټولیزه موخه:

د عندي حقوقو او د هغو د مبناء په اړوند معلومات ترلاسه کول او د حقوقي اعمالو، حقوقي حوادثو او دغه راز د عندي حقوقو د حاملینو پیژندنه

دزده کړې موخې:

- د عندي حقوقو او هغو د مبناء په اړوند عملي فهم او درک.
- د عندي حقوقو د حاملینو پیژندنه او په ټولنه کې د افرادو د حقوقو په اړه پوهه او درک.

لکه چې د حقوقو د مبادي ؤ په لومړني درس کې مو په مقدمه کې یادونه کړې ده، عندي حقوق له هغه واک او اختیار څخه عبارت دی چې هر شخص ته د آفاقي حقوقو لخوا ورکړل شوی څو د اشخاصو او اشیاؤ په مقابل کې ترې استفاده وکړي او د خپلو مادي او معنوي اړتیاؤو د پوره کولو لپاره کار ترې واخلي، د انسان لپاره چې په ټولنه کې ژوند کوي له دغه حق څخه استفاده مهمه ده او هغه د دولت تر حمایت او څارنې لاندې راولي. د مثال په توګه احمد د محمود په مقابل کې د دین د حق درلودونکی دی یعنې احمد محمود ته لس زره افغانۍ د قرض په ډول ورکوي په دې صورت کې احمد د دائن او محمود د مدیون صفت خپلوي، نو که چیرې مدیون د دین له اداء څخه انکار کوي دائن کولی شي له باصلاحیته مقاماتو څخه د زور کارونې غوښتنه وکړي تر څو مدیون د دین په اداء سره مجبور کړي، ځکه د احمد دغه غوښتنه په آفاقي حقوقو کې د صلاحیت او اقتدار د حق په توګه پیژندل شوي او دغه حق یې چې په حقیقت کې د عندي حق بیانونکی دی تضمین کړی دی. په بل تعبیر سره، عندي حقوق امتیازات نه تثبیتوي، بلکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اشخاصو موقف د یوه او بل په وړاندې تثبیتوي او هم د هغوی مواقف د اجتماع په وړاندې تضمینوي، له دې کبله ویل کیږي چې یو شخص کله په اجتماع کې ژوند کوي نو په هماغه اندازه چې له آفاقي حقوقو څخه صلاحیت، اختیار او قدرت ترلاسه کوي په هماغه اندازه د ټولنې نور افراد هم صلاحیت، اختیار او قدرت خپلوي چې باید احترام یې وشي.

په دې توګه هغه افراد چې کوم حقوقي موقف خپلوي نو لازم ورسره حقوق او وجائب پیدا کوي، یعنې که له یوه لوری صلاحیت، اقتدار او واک تر لاسه کوي له بل لوري باید د نورو افرادو او په ټوله کې د ټولنې په وړاندې د وجائبو او مکلفیتونو منلو ته غاړه کیږدي او هغه قبول کړي. او په دې توګه ټولنیز نظم رامنځ ته شي. په دې اساس مور له دوه ډوله مواقفو سره مخامخ کیږو، یو عمومي مواقف دي چې د آفاقي حقوقو په واسطه تثبیت شوي دي، مثلاً د دائن موقف یا دیته ورته نور... بل خصوصي مواقف دي، دغه مواقف له هغو قواعدو څخه عبارت دي چې د اشخاصو دندې او واکونه کله چې دغه حقوقي موقف خپل کړي تثبیتوي.

یعنې دا توضیح کوي چې دغه ډله اشخاص څه ډول رفتار وکړي او له دغو مواقفو څخه استفاده وکړي، د مثال په توګه د دائن والي، زوجیت یا مالکیت او داسې نور مواقف. نو د دغه تعبیر په اساس، عندي حقوق صلاحیت او اختیار نه دی بلکې یو داسې ځانګړی موقف دی چې یو شخص یې د آفاقي حقوقو له قواعدو څخه په استفادې سره، چې د عمومي مواقفو تعیینوونکې وي تر لاسه کوي.

هیره دې نه وي چې اشخاص په دوه ډوله دغه عمومي مواقف ترلاسه کوي او په موجب سره یې له دغه ځانګړي موقف څخه استفاده کولی شي، اول د یوې حقوقي حادثې په اساس یعنې یوه داسې حادثه چې د هغه له ارادې وتلې وي او دی وغواړي یا ونه غواړي له دغه حالت سره مخ کیږي، د مثال په توګه مړینه او دیته ورته نور حقوقي اعمال شته چې ګواکي نوموړي شخص دا اراده نه ده کړې تر څو په هغه موقف کې واقع شي. دوهم د حقوقي عمل په اساس یعنې یو داسې عمل چې د نوموړي شخص اراده پکې دخیله وي، د مثال په توګه د قرضې د یوه عقد په انعقاد کې چې دلته شخص عمداً او ارادتاً د دائن یا مدیون موقف خپلوي.

له یادو شویو توضحیاتو څخه د عندي حقوقو د نومونې لامل په ښه توګه استنباط کیدلی شي، په دې معنی چې عند په عربي ژبه کې د«نزد» په معنی دی، په دې اساس عندي حق له هغه حق څخه عبارت دی چې د اشخاصو په نزد وي، البته واضحه ده چې هرحق، هر اقتدار او صلاحیت محدود دی او د وجیبې له قبول سره مل دی. له دې امله کله چې یو شخص دغه حقوقي مواقف خپلوي نو اختیارات او مکلفیتونه دواړه په غاړه اخلي او په دې اساس شخص د هغه حقوقي وضعیت ته په پام سره د آفاقي حقوقو له لوري تثبیت شوی دی. هغه اشخاص چې په ټولنه کې د عندي حق د فاعلینو په بڼه راڅرګندیږي د عندي حقوقو د حاملینو په نامه سره پیژندل کیږي، یعنې هغه اشخاص او افراد چې دغه صلاحیت او اقتدار کاروي او وجائب په غاړه ورسره اخلي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عندي حقوقو له حاملينو څخه عبارت دي، چې حاملين کيدلی شي حقيقي اشخاص يعنی افراد وي او يا حکمي اشخاص وي لکه شرکتونه، ښاروالۍ او داسې نور... ځکه آفاقي حقوق لکه په مخکنيو درسونو کې مو چې ولوستل حامل نه لري، بلکې اوامر دي چې د ټولنې په افرادو او د دولت په با صلاحيته ارګانونو باندې تطبيقيږي.

په دې اساس د حق حامل چې د عندي حق بيانوکی دی د بحث وړ ګرځي، دغه حاملين يو شمير په يو فعال موقف کې دريدلي دي يعنې عندي حق استعمالوي، يا دا چې دغه حق قبلوي او احترام ورته لري چې په دې صورت کې غير فعال حامل ورته ويلای شي، دا هم د يادولو ده چې ووايو هيڅ عندي حق مطلق نه دی، بلکې د نورو حاملينو حقوقو ته په پام او احترام سره محدوديږي، له همدې امله ده چې له حق څخه د ناوړه استفادې مفکوره مطرح کيږي او له عندي حق څخه تجاوز چې د نورو عندي حقوقو ته زيان ورسوي جرم بلل کيږي او مرتکب يې د مجازاتو مستوجب بلل کيږي، البته دغه قيد او محدوديت چې د آفاقي حقوقو په واسطه وضع شوی دی د ټولنې عامه نظم او عمومي منفعت تأمينوي او په دې ترتيب سره د عندي حق په استفاده کې مطلقه آزادي نفی کوي، د مثال په توګه د فرانسې د مدني کود له موادو څخه يوه ماده وايي:

ملکيت له اشياؤو څخه په مطلق ډول، د تمتع او تصرف له حق څخه عبارت دی، خو په دې شرط چې استعمال يې له قوانينو او مقرراتو سره مغاير نه وي. دا خپله د دې ښودنه کوي چې عندي حق مطلق نه دی.

له بله پلوه، په ټولنه کې عدالت او انصاف او فردي اخلاق خپله عندي حق محدودوي، د مثال په توګه له عندي حق څخه د ناوړه استفادې په مفکوره کې تر ګردو زيات د ښه نيت مفاهيم، فردي اخلاق او د عدل او انصاف مفکوره دخيله ده، يعنې کله چې يو شخص په دې هدف کوهي کيني چې د ګاونډي کوهي يې وچ کړي، په دغه ځای کې يې د عدل او نصاف او ښه ګاونډيتوب او دغه راز فردي اخلاقو خلاف عمل کړی دی، چې دا خپله له عندي حق څخه د ناوړه ګټې ښکارندويي کوي، په دې توګه عندي حق له يوې خوا د اخلاقي ارزښتونو، عدالت او انصاف په اساس محدوديږي له بله پلوه د آفاقي حقوقو د قواعدو په اساس چې عامه نظم او اجتماعي مفاد ته پاملرنه لري. خو په هر صورت عندي حق د آفاقي حقوقو تابع دی چې يوه اجتماعي ضرورت ته په کتنې سره کله يې تائيدوي، کله يې محدودوي او کله يې هم بيخي له منځه وړي، مثلاً د اموالو استملاک، که فرضاً عامه اقتدارات يعنې دولت احساس کړي چې په يوه غير منقول ملکيت باندې د ولاړ عندي حق استعمال د عامو افرادو په زيان دی، نو په داسې ډول بايد د هغو استعمال په غاړه واخيستل شي چې عامه او اجتماعي منفعت يې غوښتنه کوي، څو په دې ډول عامه خير تأمين شي، مثلاً له يوه مالک څخه د يوه ښوونځي د اعمار ، يا سړک، او اورګاډي د پټلۍ د تيريدو په هدف د يوې ځمکې نيول.

په همدې توګه استموال (ګټه اخيستنه) هم يوه له هغو لارو څخه ده چې د يوې حقوقی

(c) ketabton.com: The Digital Library

قاعدې په واسطه، هغه عندي حق چې په منقولو اموالو باندې ولاړ وي محدودوي، او په يو شمير استثنائي او خطرناکو حالاتو کې يې استعمال دولت ته انتقالوي څو د عامه ګټو، ملي حاکميت او ملي دودونو په ساتنه کې کار ترې واخلي، د مثال په توګه د يوه ملی مسؤليت لپاره له شخصي عراده جاتو څخه د دولت استفاده.

اوس نو له هغو څخه چې تر اوسه مو ولوستل بايد نتيجه ترلاسه کړو او تر دغې برخې پورې اړوند مسائل تثبيت او وڅيړو.

د عندي حقوقو حاملين

لکه چې پوهيږو عندي حقوق له هغو قواعدو څخه عبارت دي چې د افرادو، صلاحيت، قدرت، د عمل د اجراء امکانات او ټول اقتدارت او امتيازات تعيينوي، په بل عبارت عندي يا ذاتي حقوق له هغه صلاحيت او امتياز څخه عبارت دي چې يو شخص يې د نورو اشخاصو يا اشياؤو په وړاندې لري.

آفاقي حقوق د دولت تر حمايت لاندې وي او هغه افراد ورڅخه برخمن کيږي چې په ټولنه کې ژوند کوي، آلماني مشهور حقوقپوه آيرنګ عندي حقوق داسې تعريف کړي دي عندي «حقوق هغه مفاد او ګټه ده چې حقوق يې حمايه شوي وي» د دې تعريف معنی داده چې تر څو پورې د آفاقي حقوقو لخوا د افرادو د منفعت، اقتدار او صلاحيت د هغو د استعمال، استفادې يا اجراء او انتقال په برخه کې تصريح نه وي شوې او هغه نه وي حمايه شوي، عندي حقوق کوم مفهوم نه لري، د مثال په توګه آفاقي حقوقو اشخاصو ته صلاحيت ورکوي چې د نورو افرادو په مقابل کې د دائن په توګه موقف ونيسي، دلته يوه رابطه رامنځ ته کيږي چې دغه دوه اشخاص له يو بل سره تړي، په دې اساس که د آفاقي حقوقو قاعدې دائن پيژندلی وي نو د هغې په موجب سره افراد کولی شی د يوه او بل په وړاندې د دائن او مديون په توګه موقف ونيسي.

عندي حقوق تر هغو اشخاصو پورې اړه لري چې د حق حامل پيژندل کيږي، مخکې مو يادونه وکړه چې حقوق دوه ډوله حاملين لري چې يو ډول يې د حقوقو فعال حاملين بلل کيږي او دا هغه کسان دي چې په مستقيم ډول د حق خاوندان پيژندل کيږي او بله ډله يې غير فعال حاملين دي، دا هغه کسان دي چې د يوه عندي حق د اجراء لپاره د نورو په مقابل کې واقع کيږي، د مثال په توګه که د دين موضوع په پام کې و نيسو دائن د حق فعال حامل او د حق صاحب پيژندل کيږي په داسې حال کې چې مديون غير فعال حامل او د وجيبې په ترسره کولو او انجام سره ملکف بلل کيږي.

په ساده عبارت سره ويلی چې د عندي حقوقو حاملين حقوقي اشخاص دی، په دومره توپير سره چې د اشخاصو کلمه په دغه ځای که هماغه مفهوم نه لري کوم چې په ورځني ژوندانه کې استعماليږي، بلکې د اشخاصو اصطلاح له حقوقي اړخه د فعال او غير فعال مفاهيم ليږدوي، يعنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه چې له حقوقي پلوه مور د شخص کلمه استعالوو نو موخه مو هماغه موجود دی چې د بل شخص یا شي په وړاندې د فعال او غیر فعال حاصل کړای شي، په بل عبارت فعال حامل او غیر فعال حامل حقوقي اشخاص، هغه حقوقي حالات دي چې کولی شي افراد یا یوه ډله له افرادو څخه وي، یا هم داچې حقوقي اشخاص هغه افراد یا یوه ډله د افرادو ده چې کولای شي د فعال یا غیر فعال حامل په توګه حقوقي وضعیتونه او حالات خپل کړي. نو د هغو په موجب سره د یوه حق فاعل یا قبلوونکی او یا هم اجراء کوونکي د یوې وجیبې پیژندل کیږي چې په دې توګه د حقوقو له نظره مور د عندي حقوقو له دوو ډلو اشخاصو یا حاملینو سره مخامخ کیږو، یو له فزیکی یا حقیقي اشخاصو یعنې افرادو سره او بل له حکمي یا معنوي اشخاصو سره.

حقیقي یا فزیکي اشخاص (افراد):

په حقوقوکې د عمومي پرنسیپ له مخې هر بشري یا فزیکي موجود د حقوقي شخصیت درلودونکی دی، معنی داچې هر انسان د عندي حق حامل پیژندل کیدلی شی او کولای شی لږ تر لږه له ځینې عندي حقوقو څخه برخمن شي، په داسې حال کې چې غیر انساني موجودات د دغه صفت او ځانګړتیا فاقد بلل کیږي، البته لکه نن چې ګورو په تیره زمانه کې وضعیت په دې ډول نه وو بلکې د یو شمیر حالاتو په رامنځ ته تګ کې فزیکي اشخاصو حقوقي اهلیت له لاسه ورکاوا او د عندي حق د حامل په توګه نه پیژندل کیدل، مثلاً غلامان یا هغه کسان چې په درنو جرمونو محکومیدل، دا ډول اشخاص د حقوقو فاقد پیژندل کیدل او ګواکي له اجتماع څخه تجرید کیدل، چې دغه عمل ته د مدني مړینې په سترګه کتل کیدل خو نن یوازې حیوانات د حقوقي شخصیت فاقد پیژندل کیږي.

د حقیقي حقوقي شخصیت پیل او پای:

حقوقي شخصیت د انسانانو په تولد سره پیل کیږي، البته په دغه پرنیسپ کې استثناء موجوده ده او هغه دا چې مور هغه وخت یوه موجود ته له تولد مخکې په حقوقي شخصیت قائل کیږو چې د تولد په وخت کې ژوندی دنیا ته راشي او د راتلونکي لپاره د ژوندي پاتې کیدو وړتیا ولري، خو له دې کبله چې د اطفالو یو لږ منافع تر تولد وړاندې خوندي شي، لازمه ده چې هغوی ته تر تولد وړاندې په حقوقي شخصیت قائل شو، مثلاً کله چې د کورنۍ پلار مړ کیږي او ما شوم لا د مور په ګیډه کې وي، په دغه حالت کې ترکه د ټولو وارثینو ترمنځ ویشل کیږي، نو په دې صورت کې باید هغه ماشوم چې تر اوسه نه دی تولد شوی حمایه شي او په حقوقي شخصیت ورته قائل شو او له ترکې څخه یې برخه ورته وساتل شي، کله چې تولد شو او د ژوندي پاتې کیدو وړتیا یې درلوده له دغو مکتسبه حقوقو څخه برخمن کیږي او له دې پرته به یې برخه او سهم په نورو وارثانو باندې تقسیمیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د حقیقی حقوقي شخصیت د هغه شخص په مړینې سره پای ته رسیږي، یعنې لکه چې یو فزیکي شخص وفات شي حقوقي شخصیت یې هم له منځه ځي، خو په ځینې حالاتو کې یې له مرګ وروسته هم حقوقي شخصیت دوام کوي او داسې ګڼل کیږي چې ګواکي ژوندی دی، مثلاً د دین یا طلب د دعوی په جریان کې چې کله مدعی یا مدعی علیه وفات شي، دغه دعوی یې د وارثانو لخوا پرمخ بیول کیږي او داسې ګڼل کیږي چې دا ګواکي د دوی د مورث د حقوقي شخص اقتدار دی.

د حقیقی اشخاصو د هویت تشخیص: د دې لپاره چې حقیقي حقوقي شخص تثبیت کړای شوی وي او په قانوني توګه قضاء او خلکو پیژندلی وی دري عناصر لازم دي:

۱- **نوم:** له هغې نومونې یا تسمیې څخه عبارت دی چې په اجتماعي او حقوقي ژوند کې د یوه شخص د پیژندګلوی په موخه ورکول کیږي.

نوم دوه مهم عناصر لري، یو فامیلي او نسبي عنصر دی چې د یوې کورنۍ او د هغو د غړو ترمنځ شریک وي، او د نسب په سلسله د پلار یا نیکه څخه اخیستل کیږي یا داچې د ازدواج په اساس له خاوند څخه اخیستل کیږي، دغه نوم مدرک دی، او دوهم عنصر هغه لنډ نوم دی چې د کورنۍ د غړو تر منځ د یو چا شخصیت تثبیتوي.

۲- **استوګنځي (سکونت):** د دې لپاره چې د یو چا شخصیت تثبیت شي یوازې نوم بسنه نه کوي، نوځکه استوګنځی د هویت په تثبیت کې مهمه ونډه لري، په دې اساس استوګنځي هغه ځای دی چې له حقوقي پلوه یو شخص له یوه مکان سره تړي، د دې د کره کولو ګټې چې یو شخص په ژښتیا هم په هغه ځای کې اوسیږي ډیرې زیاتې دي، مثلاً د استوګنځي د تثبیت له مخې د دعوي محل او د محکمې صلاحیت چې قانوناً د قضیې د څیړلو اجازه لري تعیینیږي، او دغه حقوقي پرنسیپ دا ژښتیا کوي چې د مدعي علیه د سکونت محل د دعوی محل دی، یعنی مدعي مجبور دی چې د مدعي علیه د سکونت په محل یا استوګنځي ته مراجعه وکړي او له هغې محکمې څخه چې په نومورې حوزه کې ده د دعوی د څیړلو او حل او فصل غوښتنه وکړي، په همدې توګه د عدیم الاهلیت اشخاصو لپاره هم د سکونت محل د ډیر اهمیت وړ دی، د مثال په توګه د صغیر طفل استوګنځی هغه ځای دی چې والدین یې پکې اوسیږي یا د ښځې د سکونت محل د هغې د خاوند د اوسیدو سیمه ده.

۳- **تابعیت یاملیت:** تابعیت له هغې حقوقی رابطې څخه عبارت دي چې د یوه معین دولت او فزیکي شخص ترمنځ وي، هغه قوانین چې د تابعیت موضوع تثبیتوي تر نړیوالو حقوقو پورې اړه لري چې موږ یې په اړه له بحث کولو څخه ډه ډه کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حکمي يا معنوي اشخاص:

په حقوقي ژوندانه کې يوازې فزيکی افراد او اشخاص د عندي حق د حامل په توګه د بحث موضوع نه دي، ځکه د هغو په څنګ کې بشري ټولنې، سازمانونه او مؤسسات هم شته يا بايد وي، دغه مؤسسات او ټولنې له حقوقي پلوه هماغه وضعيت او حالت خپلوي چې فزيکي اشخاص او افراد يې پيدا کولی شي، ځکه دغه مؤسسات د فزيکي اشخاصو په څير د حقوقو د فعال او غير فعال حامل په بڼه رامنځ ته کيدلی شي او د اموالو او شتمنيو په څير د نورو هغو مسائلو درلودونکي دي چې د عندي حقوقو يوه برخه احتواء کوي، يعنې هغوی کولی شي حقوق او امتيازات ولري او په مقابل کې يې مکلفيتونه او وجائب په غاړه واخلي، د مثال په توګه هغوی کولی شی د فزيکي اشخاصو په څير ملکيت واخلي او ويې پلوري، او که په دې برخه کې کومه نزاع يا شخړه رامنځ ته شي د مدعي يا مدعي عليه په توګه محکمې ته مراجعه وکړي يا داچې د افرادو په وړاندې د دائن يا مديون موقف خپل کاندي. له دې کبله ده چې ټولنيزې اړتياوې لارښوونه کوي چې دا ډول ټولنې او سازمانونه بايد حقوقي شخصيت خپل کړي، بناءً ګټوره داده چې هغو ته په حقوقي شخصيت قائل شو او قانوناً د يوه فزيکي شخص په توګه وبلل شي او د حکمي يا معنوي شخصيت نوم ورکړل شي، په دومره توپير سره چې دا ډول اشخاص په مجرد توليد او منځ ته راتګ سره د حقوقي شخصيت درلودونکي نه دي بلکې د يو لړ هغو مراتبو له ترسره کولو وروسته حقوقي شخصيت حاصلوي چې په قانون کې تعيين شوي دي. حکمي اشخاص په عملي ژوند کې بيلابيل اشکال او انواع لري چې په سر کې د عامه او خصوصي حقوقو، حکمي يا معنوي اشخاصو ته ويشل کيږي.

د عامه حقوقو حکمي اشخاص:

په مجموع کې د عامه حقوقو، حکمي اشخاص کيدلی شي دولت، ښاروالۍ، د عامه خدماتو تأسيسات لکه سره مياشت او ملي فابريکې چې غير انتفاعي موخه لري وي، يا بانکونه، تجارتي شرکتونه، صنعتي تصدۍ يا د يوه سهامي شرکت حوزه وي يا داچې دولتي تصدي وي، دغه ټول مؤسسات او سازمانونه د حکمي اشخاصو په توګه د عامه حقوقو په چوکاټ کې د اقتصادي، بودجوي فرهنګي، صحي او نورو په څير د قانون په رڼا کې فعاليت کوي.

د خصوصي حقوقو حکمي اشخاص:

۱- **شرکتونه:** شرکتونه د يوه خاص منظور يعنې ګټو د لاس ته راوړلو لپاره د افرادو له تجمع او راټوليدنو څخه عبارت دي، په بل عبارت شرکتونه د يو شمير افرادو له هغو اجتماع څخه عبارت دي چې خپلې شتمنۍ سره يوځای کوي څو په دې توګه د هغو له يو ځای والي څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

منفعت او ګټه تر لاسه او په خپلومنځو کې يې په مساوي توګه وويشي، شرکتونه بيلابيل ډولونه درلودلی شي لکه د تجارتي يا صنعتي چارو د پرمخ بيولو شرکتونه يا لکه د مدني چارو د پرمخ بيولو لپاره زراعتي تصدۍ، د مالدارۍ کوپراتيفونه او داسې نور....

۲- **ټولنې:** دا هغه بشري مجامع دي چې موخه يې منفعت جلبول نه دي بلکې د نورو اهدافو لپاره لکه خلکو ته خدمت، هنر ته خدمت، سپورت ته خدمت او داسې نور وي.

تشکل او طرز العمل:

د يوه حکمي شخصيت ايجاد او منځ ته راتګ کيدای شي تر ټولو وړاندې له يوه عقد څخه سرچينه واخلي، ځکه دا ډول اشخاص د حقيقي اشخاصو په څير له تولد سره سم له حقوقي شخصيت څخه نه برخمن کيږي، بلکې د هغو د موجوديت لپاره يو داسې توافق چې د اساسنامې په متن کې ځای کړای شوی وي لازمي دی چې له قانوني پراوونو له ترسره کولو وروسته نشر کيږي. حکمي اشخاص د هغو د قانوني ممثلينو په واسطه عمل کوي او دغه قانوني ممثلين حکمي شخصيتونه استعمالوي، د حکمي اشخاصو قانوني ممثلين فزيکي افراد يا حقيقي اشخاص دي څو هغوی و توانيږي چې حکمي شخصيت د يوه شخص په توګه وګرځوي او حقوق يې استعمال کړي، دغه ممثلين د رئيس، آمر او مدير په نامه سره يادېږي.

د حکمي شخصيت پای:

د حقيقي اشخاصو په پرتله د حکمي اشخاصو د انحلال او اختتام علتونه خورا زيات دي، ځکه د حقوقي شخصيت د اختتام لپاره يوازنی علت د هغه مرګ دی په داسې حال کې چې دلته ډير زيات عوامل منځ ته راتلی شي لکه د شرکت د موضوع پای ته رسيدل، د هغه وخت ختميدل چې د يوه شرکت يا ټولنې لپاره په اساسنامه کې پيشبيني شوي دي، د شرکت د اکثره غړو په غوښتنه د شرکت اداري يا قضايي انحلال، د دائنينو په غوښتنه سره د شرکت انحلال او داسې نور...

هغه علتونه چې پاس ذکر شول د حکمي شخصيت د منځه تللو باعث کيږي، خو د عملی دلائلو او د مؤسسې او ښکيلو اشخاصو د ګټو د ساتلو لپاره لازمه ده چې حکمي شخصيت له انحلال وروسته هم يو څه وخت دوام وکړي، چې دغه موده د معاملاتو د تصفيې د اجراء موده ده او نوي فعاليتونه نشي ترسره کولی، دا کار ډيرې ګټې لري ځکه که د انحلال په مجرد دستور سره دا ډول سازمانونه يا حکمي اشخاص له منځه ولاړ شي نو په دې صورت کې نه د دائنينو حقوق اعاده کيدلی شي او نه له مديونينو څخه د قرض غوښتنه کيدلی شي، په همدې توګه ګرځنده او ثابتې شتمنۍ او هغه اموال چې په لاس کې يې لري له کوم برخليک پرته پاتې کيږي او دا نه شي معلوميدلی چې دغه شتمنۍ تر چا پورې تړاو لري، نو له دې کبله ده چې له انحلال وروسته د يو څه وخت لپاره د حکمي شخصيت ادامه لازمي ده څو په دې توګه حسابات تصفيه شي او که

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضرورت وي قضايي مقاماتو ته لکه چې تر انحلال مخکې يې کولی شول د عندي حق د حامل په توګه مراجعه وکړي.

د حکمي اشخاصو د هويت تثبيت:

د حقيقي اشخاصو په څير د حکمي شخصيت د هويت د تثبيت لپاره هم لاندې دری عناصر د ارزښت وړ دی:

۱- **نوم:** په دې معنی چې هر حکمي شخص بايد د حقيقي او فزيکي اشخاصو په څير نوم ولري، تجارتي شرکتونه د تجارت نوعيت ته په پام سره يا د مالک د نوم په اساس نومول کيږي، البته د دغه نوم په څنګ کې تجارتي عنوان هم معمول دی چې دغه د نوم په خلاف يوه خيالي او تصويری نومونه ده.

۲- **د حکمي اشخاصو اقامت ځای:** د حکمي شخصيت اقامت ځای معمولاً د حکمي شخصيت په مرامنامه يا اساسنامه کې ثبت وي او هغه د مؤسسې يا شرکت د مقر او هستوګنځي په ځای استعمالوي، دغه هستوګنځی کيدلی شي چې د حکمي شخصيت د صاحب او مالک د هستوګنځي بڼه ولري يا دا چې کوم بل ځای وي، خو په هر صورت د حکمي شخصيت اقامت ځای بايد واقعاً هغه ځای وي چې حکمي شخصيت پکې فعاليت کوي او حقوقاً تر هغه ځای پورې تړلی بلل کيږي.

۳- **تابعيت:** هغه ځای چې يوه حکمي شخصيت ته ورکول کيږي، د همغه له مخې د حکمي شخصيت تابعيت تثبيتيدلی شي، د مثال په توګه که د يوه شرکت مقر په کابل کې وي تابعيت يې افغان دی يا که په پاريس کې وي تابعيت يې فرانسوي دی، خو کله چې د يوه شرکت اصلي مقر په کابل کې وي خو زياتره فعاليتونه يې د بهرنيانو لخوا کنترول او اداره کيږي په دې صورت کې د حکمي شخصيت تابعيت د هغه د مقر له مخې نه تثبيتيږي بلکې د شرکت تابعيت د شريکانو د زياتره اسهامو او ونډو او د هغو فعاليتونو په اساس تثبيتيږي چې د بهرنيانو لخوا کنترول او اداره کيږي.

د عندي حقوقو تصنيف (ويش):

عندي حقوق په عمومي توګه په دريو لويو برخو ويشل کيږي چې دا دی هر يوه يې مطالعه کوو.

۱- **سياسي حقوق:** سياسي حقوق هغه امتياز او صلاحيت دی چې شرکت لرونکی شخص يې په عمومي قواوو او دولتي ارګانونو کې لري، لکه د ملي شورا، ولايتي شوراګانو، ولسوالیو د شوراګانو، جمهوري رياست او داسې نورو لپاره د انتخابولو يا انتخابيدلو حق، د تابعيت منل او داسې نور...

۲- **عمومي حقوق:** عمومی حق يا حقوق د انسان تر شخصيت او جسمي او روحي سلامتيا پورې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تړاو لري، يا داچې د دولت او اتباعو په رابطه باندې ناظر دی، لکه د ژوندانه حق، د بيان د آزادۍ حق او داسې نور... لکه د افغانستان د اساسي قانون دوهم فصل چې د اتباعو د حقوقو او وجائبو تر عنوان لاندې عمومي حقوقو ته پاملرنه کړې ده. په دې اساس عمومي حقوق د دولتونو د تجاوز او د هغو د قدرت د سرکشۍ د مهار کولو په مقابل کې د انسان د صيانت او ساتنې وسيله ده. له دې سره سره بيا هم عمومي حقوق په خصوصي روابطو کې د استناد وړ دي، مثلاً هر څوک بايد د نورو ژوند، آزادۍ، شرافت او شخصيت ته احترام وکړي او کنه نو مسؤل دی چې د ضرر په وخت کې د هغوی خساره جبران کړي.

۳- **خصوصي حقوق:** خصوصي حق هغه امتياز دی چې يو شخص يې د نورو په مقابل کې لري لکه د مالکيت حق، د انتفاع حق، د شفعې حق، د رهن حق او داسې نور...

د خصوصي حق د ايجاد سبب کيدلی شي حقوقي عمل وی يا هم حقوقی حادثه، خو په هر حال د هر خصوصي حق سره سمه وجيبه هم مقرره شوې ده، خصوصي حقوق په خپل وار سره د مالي ذمت حقوقو (مالي حقوق) او د مالي ذمت ماوراء حقوقو (غير مالي حقوق) ته تقسيميږي چې دادی په لنډه توګه مطالعه کيږي.

د مالي ذمت ماوراء حقوق (غير مالي حقوق):

دا هغه حقوق دي چې مالي او اقتصادی خصوصيت نه لري، په پيسو باندې د ارزولو او تبديل وړ د انتقال او سپارلو وړتيا نه لري او د زمان تر مرور او تيريدو لاندې نه راځي چې د شخصيت حق د دغو کاملترينو حقوقو له جملې څخه دی.

د شخصيت حق له هغه حق څخه عبارت دی چې هدف يې په انساني محور باندې د انسان د شخصيت د ودې او انکشاف حمايت دی، لکه د مسکن حق، د کار او فعاليت حق، د عقيدې د آزادۍ حق، د بيان د آزادۍ حق او داسې نور...

دغه حقوق په حقيقت کې تر انساني شخصيت پورې تړلي دي او د هغه له وجود څخه د جلاوالي او انقسام وړ نه دي، دغه حقوق د انسان د شخصيت تائيدوونکي دي او هغه ته موقع ورکوي چې خپل شخصيت ته انکشاف ورکړي او په ټولنه کې خپل فردي رشد او انساني کرامت تأمين کړي. د شخصيت حق هم د انسان تر مادي او هم تر معنوي اړخ پورې تړاو لری، هغه حقوق چې د انسان تر مصئونيت پورې مربوط دي او انسان د اغيارو د تيريو او خپله د شخص په مقابل کې په قانوني مؤيداتو سره حمايه کوي د انساني شخصيت مادي اړخ تشکيلوي او هغه څه چې د انساني شخصيت تر معنوي اړخ پورې مربوط دي د انسان معنوي اړخ تشکيلوي لکه د نوم انتخاب، خصوصي اسرارو ته احترام او دغه راز د کورنۍ رازونو ته احترام کول، په دې معنی چې هيڅوک حق نه لري څو د يوچا د خصوصي ژوند او د هغو د رازونو په اړه پلټنه وکړي، په همدې توګه مدافع وکيلان، د قاضيانو د وثائقو مامورين او ډاکټران مجبور او مکلف دي چې د مراجعينو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسرار وساتي، په همدې ترتيب د انسانانو شرف او افتخار هم د احترام وړ دی، هغو ته هر ډول توهين او اهانت جرم بلل کيږي او مرتکب يې د مجازات مستوجب دی. انسانان دغه راز مادي ارتياوې هم لري چې فرد ته د شخصيت د حق يعنې د مالي ذمت د ماوراء حق په څنګ کې د مالي ذمت حق هم يوه داسې ارتيا ده چې انکار نشي ترې کيدلی.

د مالي ذمت حقوق (مالی حقوق):

د مالي ذمت حقوق د حقوقو او وجائبو مجموعه ده، يا داچې دغه حقوق د شتمنۍ او ديونو مجموعه ده، **دغه حقوق** د مالي ذمت د ماوراء حقوقو په خلاف د مالي او اقتصادي ارزښت درلودونکي دي او په پيسو باندې د تقدير او ارزولو وړتيا لري.

د مالي ذمت د حقوقو ډولونه: د مالي ذمت حقوق په عمومي توګه په دريو برخو ويشل شوي دي:

۱- عينی حقوق

۲- شخصی يا د دائنيت حقوق

۳- ذهنی يا معنوی حقوق

۱- **عينی حقوق:** د عيني حقوقو اطلاق په هغو حقوقو باندې کيږي چې يو شخص يې پر اشياؤو باندې لري او هغه له هغه اقتدار څخه عبارت دی چې فرد يې په اشياؤو باندې پيدا کوي، عيني حقوق په خپل وار سره اصلي او تبعي يا محلقه حقوقو ته تقسيميږي.

a. **اصلی عينی حقوق:** له هغه حق څخه عبارت دي چې يوه شخص ته متوجه وي او حامل يې په فوري او سملاسي توګه په اشياؤو باندې خپل اقتدار اجراء کړي، د اصلي عيني حقوقو ښه مثال د ملکيت حق دی، بناءً د ملکيت حق، په يوه شي کې په مطلق ډول له انتفاع او تصرف څخه عبارت دی په دې شرط چې دغه مالکانه انتفاع او تصرف له قانوني اساساتو سره په ټکر کې نه وي، د ملکيت د حق تعريف ته په کتو سره لاندې دری عناصر د بحث وړ ګرځي

i. **د استعمال حق:** د دغه حق په موجب سره مالک کولی شی يو څيز (شئ) د شخصي ارتياوو لپاره په مستقيم يا غير مستقيم ډول وکاروي.

ii. **د انتفاع حق:** يعنې د عائداتو لاس ته راوړول او له يوه شي څخه ګټه اخيستل، په داسې ترتيب سره چې يو څوک يو شئ چاته په کرايه ورکوي او په دې توګه يې مالک په غير مستقيم (بالوسيله) ډول استعمالوي او له هغو څخه ګټه اخلي.

iii. **د تصرف حق:** د تصرف د حق معنی داده چې که دغه تصرف په خپله د شخص لخوا د شي تخريب او ضايع کول وي او يا بل چاته د هغه شئ د سپارلو او ګټې اخيستو لپاره د ضايع او انتفاع نوم ورکوي، چې په دې ترتيب سره د مالکيت به حق کې موږ د تمتع او ارتفاق له حقوقو سره مخامخ کيږو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تمتع حق: د یوه شي له استعمال، انتفاع او ګټې اخیستنې څخه عبارت دی، چې ګواکي دوهم شخص (متمتع) په غیر مستقم او بالوسیله توګه یوازې د مال یا شي د استعمال او انتفاع حق لري.

د ارتفاق حق: له هغه حق څخه عبارت دی چې یو شخص د بل چا په ملکیت کې حقوق پیدا کوي، مثلاً د عبور حق د شرب حق د مسیل حق او داسې نور...

تبعي یا ملحقه عیني حقوق: لکه چې له نامه څخه یې معلومیږي دغه حق په فوري او مستقیم ډول سره په شي باندې وجود نه لري او له خپله ځانه مستقل حق نه لري بلکې دغه حق تر بل حق پورې ملحق او تړلی دی، لکه د دین حق چې په بالوسیله توګه د دین په تادیې سره تأمین کیږي چې په قرضونو کې رامنځ ته کیدونکی مسؤلیت هم له همدې امله دی، دا ډول حق ته عیني تأمینات هم ویل کیږي، د تبعي عیني حقوقو د لا ښه وضاحت په هدف دا دی په دې برخه کې یو مثال راوړو، فرضاً یو څوک قرض اخلي هغه څوک چې قرض ورکوي یعنې دائی له مدیون یا قرض اخیستونکي څخه د ضمانت او تأمیناتو غوښتنه کوي، که مدیون غیر منقول مال ولري نو حاضریږي چې دائن ته د هغه د اطمنان په خاطر خپل جایداد د ضمانت یا رهن (ګروی) په توګه ورکړي، په دې مسئله کې تر ضمانت لاندې شي ته مرهونه ویل کیږي، قرض ورکوونکي ته دائن او قرض اخیستونکي ته مدیون ویل کیږي.

شخصی حقوق یا دائنیت:

د دغو حقوقو اطلاق په ټولو هغو حقوقو باندې کیږي چې یو شخص یې په بل باندې لري، یا په بل عبارت شخصي یا د دائنیت حق له هغه حق څخه عبارت دی چې په موجب سره یې دائن و کولای شی له مدیون څخه د قرض د اداء یا الزام تقاضاء وکړي، د شخصي حقوقو ځانګړنه او هغه څه چې دغه حق له عیني حق څخه جلا کوي داده چې په عیني حقوقو کې دوه عناصر شتون لري یو حام د حق او بله موضوع د حق، خو په شخصي حقوقو کې دری عناصر مطرح دي:

۱- دائن

۲- مدیون

۳- اداء

دلته دائن د تقاضاء د قدرت درلودونکی دی او مدیون د دائن په وړاندې یو مجبور شخص دی چې دوارې د یوې حقوقي رابطې یعنې دین په اساس له یو بل سره تړل شوي دي، اداء عام مفهوم لري چې هغه له اعطاء یا ور سپارلو د یوه شي څخه عبارت دی، یا داچې اداء په یوه عمل باندې اقدام یا له یوه عمل څخه امتناع ته اداء ویل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ذهني يا معنوي حقوق:

دا هغه حقوق دي چې نه مادي، نه مالي او نه هم شخصي ماهيت لري، بلکې د ذهني وړتياوو زيږنده دي، مثلاً يو سندرغاړی په نظر کې و نيسئ چې يوه سندره کمپوز کوي، دغه شخص بالاثر يو ډول ذهني حق لري، ځکه کومه سندره چې ده ويلې يا کمپوز کړې ده د هغه د ذهن زيږنده ده، نو سندرغاړی کولای شي د سندرې په بدل يوه اندازه پيسې لاس ته راوړي.

د عندي حقوقو منابع او مصادر:

د عندي حقوقو د مصادرو په اړه بحث د دې غوښتنه کوي څو داسې عناصر او اجزاء و موندل شي چې آفاقي حقوق هغه د عندي حقوقو د منځ ته راتګ د منبع په توګه پيژندلې وي، له دې اړخه موږ له دوو عناصرو سره مخامخ کيږو چې يو يې حقوقي اعمال او بل حقوقي حوادث دي.

۱- **حقوقي اعمال:** حقوقي اعمال هغه ارادي اعمال دي چې د حقوقي نتايجو د توليد او منځ ته راتګ لپاره ترسره کيږي، دغه نتايج عبارت دي د حق يا وجيبې له اکتساب، انتفاع او ضياع څخه، حقوقي اعمال کيدلی شي يو يا څو اړخونه ولري.

اوله نوعه: دا هغه حقوقي اعمال دي چې د يوه شخص لخوا پکې د ارادې اظهار شوی وي او د نومورې دغه يو جانبه اراده په تنهايۍ سره د حقوقي نتايجو باعث ګرځيدلې وي او د بل شخص موجوديت د هغه د ارادې او موافقې د بيان او اظهار لپاره ضروري نه وي، دا ډول حقوقي اعمالو ته يو جانبه حقوقي اعمال ويل کيږي، د مثال په توګه وصيت نامه چې هدف يې له موصي څخه موصي له ته د حق انتقال دی.

دوهمه نوعه: دا هغه حقوقي اعمال دي چې د حقوقي نتائجو د رامنځ ته کولو لپاره پکې په يوازې توګه د يوه شخص د ارادې اظهار کافي نه وي بلکې د يوه بل شخص موجوديت او د هغه اراده او موافقه هم لازمي او حتمي، يعنې دغه ډول حقوقي اعمال د يوې ارادې نه بلکې د دوو يا زياتو ارادو د توافق او تطابق په نتيجه کې منځ ته راځي چې دغه ډول حقوقي اعمال د دوه جانبه حقوقي اعمالو په نامه سره يادېږی، د دين ابراء، د دين د ابراء معنی داده چې يو شخص تصميم نيسي او اراده کوي څو د هغې قرضې له غوښتنې تيرشي چې په يوه بل شخص يې لري چې په دغه ځای کې د مديون د ارادې توافق هم حتمي او ضروري ګڼل کيږي.

د ارادې تبارز او اظهار د حقوقي اعمالو په انعقاد او تشکل کې له يوه لوري او د حقوقي نتائجو په توليد کې له بل لوري خورا مهمه او ارزښتناکه ونډه لري، له دې امله د دې اړتيا دې چې اراده په لنډه توګه مطالعه کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په حقوقي اعمالو کې د ارادې ونډه:

لکه چې پورته ولیدل شول حقوقي اراده د حقوقي اعمالو په رامنځ ته کولو کې ښکاره ونډه لري او له دې امله چې حقوقي اراده بلل شوې ده او په حقوقي عمل کې مؤثره واقع شي لازمه ده چې لاندې شروط احتواء او په ځان کې را ونغاړي.

الف- اراده باید واقعاً وجود ولري.

ب- هغه اراده چې په ذهن کې یې خطور کړی دی باید عملاً برملا کړای شی.

ج- اراده باید مؤثره انګیزه او سبب ولري.

د- اراده باید له هر هغه عیب څخه عاري او پاکه وي چې د ترسره کوونکي شخص د حقوقو او وجائبو په منځ کې نا انډولي رامنځ ته کړي لکه جبر او اکراه، خطا یا اشتباه، حیله یا تلبیس او غبن

و- اراده باید د داسې شخص له لوري ابراز او اظهار شي چې د تبارز او اظهار لپاره یې د قانوني صلاحیت اختیار ولري.

هـ- اراده باید ځانګړو شکلیاتو ته په کتنې سره د هر ډول معینو او مشخصو حقوقي اعمالو لپاره ابراز شي، لکه د شاهدانو په وړاندې د زوجینو ایجاب او قبول.

بطلان: هغه مدني مؤیده ده چې په ناقصو حقوقي اعمالو باندې تطبیقیږي، لکه د مجنون یا صغیر د ارادې ابراز چې د اهلیت د نشتوالي له امله له بطلان سره مخ ده، دغه بطلان لکه چې پوهیږو کیدلی شي مطلق یا نسبي وي.

حقوقی حادثات:

حقوقي حوادث له هغو واقعاتو څخه عبارت دي چې د اشخاصو اراده پکې ونډه نه لري خو له دې سره سره بیا هم د هغوی په وړاندې له حقوقي آثارو او نتائجو سره مخامخ کیږي. مثلاً د شخص د یوې حقوقي حادثې په اساس، د حقوقو انتقال او اکتساب، یا پرته له دې چې د دا ډول آثارو او نتائجو په رامنځ ته کولو کې د عندي حق حامل ونډه ولري د هغو له لاسه ورکول.
له پورتني تعریف څخه په ښه توګه واضح کیږي چې یوازنی هغه عنصر چې حقوقي حادثه له حقوقي عمل څخه بیلوي هغه اراده ده، چې دلته د حق د قبلوونکي اراده یا وجیبه نقش نه لري بلکې معمولاً د مقنن اراده ده چې په یوه حقوقي حادثه باندې نتائج او آثار مرتب کوي او په ښکیلو اشخاصو باندې یې تطبیقوي، خو په حقوقي عمل کې د حقوقي آثارو او نتائجو په رامنځ ته کولو کې خپله د شخص اراده مؤثره ونډه لري، د مثال په توګه په یوه عقد کې چې د یوه حقوقي عمل بڼه لري واهب غوښتي او هیله یې کړې چې تر خپل ځان پورې د اړوند یوه شي ملکیت بل

(c) ketabton.com: The Digital Library

چا ته انتقال کړي، په داسې حال کې چې په حقوقي حادثه مثلاً مرګ کې د وفات شوي شخص اراده هیڅ وندې نه شي لرلی او هغه نتائج چې د دغې حادثې له امله رامنځ ته کیږي، چې وارثینو ته د متوفی د ملکیت له انتقال څخه عبارت دي د هغه د ارادې زیږنده نه دي بلکې تر میراث پورې په اړونده دساتیرو کې د مقنن اراده ده چې وارثینو ته یې د مړینې په پایله کې د دغې حقوقي نتیجې یعنې ملکیت د انتقال وړاندوینه کړې ده.

د عندي حقوقو حدود:

لکه چې ومو لوستل عندي حقوق د حدودو درلودونکي دي، مورِ نشو کولای چې دغه حدود له پامه وغورځوو او یو عندي حق مطلق او نا محدود کړو، ځکه که عندي حق د یوه صلاحیت او اختیار په توګه ومنو طبیعي ده چې هیڅ اختیار او صلاحیت مطلق او لا محدود نه دی بلکې په حدودو باندې باید ورته قائل شو، له هغې پرته به له حق څخه د ناوړه ګټې او نامطلوبو تصرفاتو ګنې ستونزې رامنځ ته کړي، له دې امله ده چې عندي حق محدود شوی دی او دغه حدود له دوو اړخونو څخه د درک او فهم وړ دي، یو محدود او مرعي حدود دي چې خارجي وجود لري مثلاً په کرونده باندې د ملکیت حق چې په رسمي قباله کې درج دی چې هغه د کروندې له څلورګونو حدودو څخه عبارت دی او دغه څلورګوني حدود طبعاً د لیدلو، احساس او زمورِ د ظاهر درک وړ دي او په هغو کې د تثبیت او تشخیص له پلوه هیڅ ډول ستونزه نه تر سترګو کیږي.

یا د مثال په توګه که د یوه سړی یو څوک زر افغانۍ قرضداره وي د دغه حق خارجي حددو په دې کې دي چې دا یو عندي حق دی، همدغه زر افغانۍ د یوه عندي حق په توګه له مدیون څخه مطالبه کولی شي، په داسې حال کې چې د دغو خارجي او ظاهري حدودو په څنګ کې مورِ د عندي حقوقو له نورو حدودو سره مخامخ کیږو چې خارجي وجود نه لري او په آسانۍ سره د فهم وړ نه دي ځکه کوم اثر په ځای نه پریږدي چې وکولای شو هغه احساس کړو، له دې امله ده چې دا ډول حدودو ته غیر مرئي یا باطني حدود ویل کیږي، ځکه دا ثابته شوې ده چې د آفاقي حقوقو له پلوه نن په نړۍ کې هیڅ عندي حق مطلق نه دی، که هغه د استعمال له مخې وي یاد انتقال او ضیاع له مخې، بلکې د عندي حقوقو د استعمال، انتقال او نورو امتیازاتو په شرائطو باندې محدود او مقید دی، د مثال په توګه که په یوه ټوټه مځکه باندې د اوبو چینه وي چې د مجاور ملکیت د ځاګانو اوبو له همدې چینې څخه وي په دې حالت کې د چینې د ځمکې مالک حق نه لري چې له چینې څخه تر ارتیا زیاتې اوبه مصرف کړي او د چینې په پاکو اوبو سره خپلې کروندې خړوبې کړي او دا کار د مجاورو ځمکو د پاکو اوبو د ځاګانو د وچیدو سبب شي.

دلته که څه هم مالک، د مالکیت د هغه حق په اساس چې په کرونده کې یې لري کولای شي هر ډول مالکانه تصرف وکړي مګر دا چې له دغه عندي حق څخه دا ډول استفاده نورو ته زیان

(c) ketabton.com: The Digital Library

رسوي، نو د نوموړي عمل له حقوقي اړخه جواز نه لري او دا ډول استفاده له عندي حق څخه د ناوړه ګټې د نظريې له مخې محکومه شوې ده چې دا په حقيقت کې د عندي حق د استعمال په برخه کې د يو ډول محدوديت ښکارندويي کوي.

په همدې توګه د عندي حق د انتقال لپاره هم قيود او حقوق وضعه شوي دي، د مثال په توګه يو مورث (هغه څوک چې مال يې ميراث شوی دی) که څه هم چې د ټول جايداد او شتمنۍ مالک دی مګر قانون بياهم دغه انتقال په دې سره محدود کړی دی چې د خپلې دارايۍ له ثلث څخه په زيات مال کې وصيت نه شوي کولی، يعنې نشي کولای چې د وصيت په اساس له دغه ټاکلي حد څخه زيات شی نورو اشخاصو ته انتقال کړي.

د هغو عندي حقوقو د استعمال په برخه کې هم چې د ټولنې څخه د حمايت له مفکورې راټوکيدلي دي، حدود موجود دي ځکه د ريپر په عقيده عندي حق هغه امتياز دی چې له نيک نيت سره اخښلي او ګډ وي، هرکله چې له دغه امتياز څخه په سوء نيت استفاده وشي دا له حقوقو او اجتماعي عدالت سره مغاير کار دی او قضاء د هغه حمايت نه کوي، بلکې په عمل کې عندي حق څخه بايد داسې استفاده وشي چې ګواکي د کورنۍ يو نيک پلار د خپل خصوصي ژوند په برخه کې عمل کوي.

د عندي حقوقو انتقال:

حقوقي پرنسيپ ته په پام سره هر عندي حق د انتقال وړ دی، خو په عمل کې ليدل کيږي چې دا حق بياهم محدود شوی او استثناء پکې تر سترګو کيږي، د مثال په توګه د مالي ذمت ماوراء حق لکه د شخصيت حق، نه اخيستل کيدلی شي او نه خرڅيدلی او نه هم له يوه شخص څخه بل شخص ته انتقاليږي، مثلاً يو شخص نه شي کولی د هغه مديونيت په مقابل کې چې لري يې، خپل شخصيت يا د کورنۍ نوم له دائن سره د هغه د دين په مقابل کې تبادله کړي.

د حقوقو په اصطلاح کې هغه شخص چې بل ته حق انتقالوي د سلف په نامه سره او هغه شخص چې حق ورته انتقاليږي د خلف په نامه سره يادېږي.

- خلف کيدلی شي د خپل سلف على الشمول خلف وي يعنې د خپل وارث مورث يوازنی وارث وي.
- خلف کيدلی شي د خپل سلف على الصدق خلف وي يعني متوفی څو وارثان ولري چې هر يوه ته يې خلف ويل کيدلی شي.
- خلف کيدلی شي د خپل سلف على التخصيص خلف وی، په دې معنی چې خلف داسې يو شخص وي چې له خپل سلف څخه يو يا څو شيان ترلاسه کړي، د مثال په توګه د يوه کور اخيستونکي د خرڅوونکي د خلف على التخصيص په توګه پيژندل کيږي او د خرڅوونکي له ټولې شتمنۍ څخه دې هغه کور چې دواړو لوريو يې په بيعه باندې موافقه کړې ده حاصل کړي.

البته هغه څوک چې د حق صاحب و نه پيژندل شي په هيڅ ډول يو عندي حق چاته نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي انتقالولی او دا ډول انتقال له حقوقي پلوه مجاز نه دی، یعنې که یو څوک د بل چا مال او ملکیت له قانوني صلاحیت او اختیار درلودلو پرته خرڅ کړي دغه خرڅلاو باطل دی او خرڅونکي چې کومې پیسې د مبیعې د ثمن په توګه ترلاسه کړې دي بیرته یې مشتري ته په استرداد باندې مکلف دی

د انتقال مختلفې لارې چارې: په عمومي ډول د عندي حق انتقال له دوو لارو شونی دی، یو د ژوندیو تر منځ او بل د مرګ په سبب د حق انتقال.

د ثبوت نظریه:

ثبوت د حقوقي مسائلو له جملې څخه یوه خورا ارزښتمنه مسئله ده، لکه چې په حقوقو کې ضرب المثل دی «څوک چې خپل حق نشي ثابتولای ګواکي چې هیڅ حق نه لري». نو د دې لپاره چې انسان واقعاً وکولای شي له خپل حق څخه دفاع وکړي او هغه په نورو باندې تحمیل او په عملي ژوند کې هغه ته د احترام زمینه برابره کړي، باید د هغه د ثبوت لپاره وسائل او مدارک په لاس کې ولري او په دې توګه وکولای شي د قضاء په وړاندې د هغو ارزښتن تثبیت کړي.

ثبوت، د عدالت په وړاندې د یوې واقعې د صحت په اړه د قاضي له معتقد کولو او د ځان له مستحق ګرځولو لپاره څخه عبارت دی، د مثال په توګه که یو شخص ادعا وکړي چې په احمد یا محمود باندې مې لس زره افغانی باندې دي، ځکه یوه اندازه غنم مې پرې خرڅ کړي وو، نو که دغه مدعي غواړي چې له خپل مدیون څخه د قرض د جبری اداء او تحصیل مطالبه وکړي، قاضي باید په دې باوري کړي چې واقعاً یې غنم ورباندې خرڅ کړي دي او دغه شخص په احمد یا محمود باندې د دائنیت یو ډول حق لري، ګواکي دغه حقوقي عمل یا حادثه د هغه د عندي حق او ګټو د تأمین لپاره د راټوکیدلو موجب ګرځیدلی دی.

په دې توګه، ثبوت چې د یوه عندي حق د اجراء ضمانت تأمینوي، د ادعا د تائید او صحت په هکله د قاضي له باوري کولو څخه عبارت دی، او که یو څوک ثبوت وړاندې نشي کړلی په دې صورت کې به یې عندي حق ضایع کیږي، په دې اساس ثبوت له حقوقی او اصطلاحي پلوه د هغو وسائلو او دلائلو له کارولو څخه عبارت دی چې د دعوی لوري د قضاء بارګاه ته د هغو په وړاندې کولو سره ځانونه د حق خاوندان ورپیژني او هغه مسائل چې دوی یې د لاس ته راوړلو په هڅه کې دي هغو ته د حقیقت او واقعیت په بڼې ورکولو سره قاضي دیته اړ باسي چې دغه مسائل تائید او د دوي خبره سمه وګڼي او په دې توګه محکمه د هغه په ګټه او پلوې سره له مقابل لوري د وجیبې د جبري اداء او تنفیذ غوښتنه وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پنځم فصل د مطالبو لنډیز:

- عندي حقوق له هغه اختیار او قدرت څخه عبارت دي چې هر شخص ته د آفاقی حقوقو لخوا ورکړل شوي دي څو له هغو څخه د اشخاصو یا اشیاؤو په مقال کې استفاده وکړي او د خپلو مادي او معنوي ارتیاوو د پوره کولو لپاره یې کاروي.
- په بل تعبیر سره، عندي حقوق امتیازات نه تثبیتوي، بلکې د اشخاصو موقف د یوه او بل په وړاندې تثبیتوي او هم د هغوی مواقف د اجتماع په وړاندې تضمینوي، له دې کبله کله چې اشخاص حقوقی مواقف خپلوي د حق او وجیبې دواړو درلودنکي دي، یعنې انسان تر هغه حده له خپل حق څخه استفاده کولی شي چې د ټولنې او نورو افرادو حقوقو ته صدمه و نه رسوي.
- د عندي حقوقو حاملین له حقوقي اشخاصو څخه عبارت دي، په دومره توپیر سره چې د اشخاصو کلمه په دغه ځای کې هماغه مفهوم نه لري کوم چې په ورځني ژوندانه کې استعمالیږي، بلکې د اشخاصو اصطلاح له حقوقي پلوه د فعال او غیر فعال مفاهیم لیږدوي، مثلاً د دین په موضوع کې دائن فعال حامل او حق خاوند دی او مدیون غیر فعال حامل او د وجیبې په ترسره کولو سره مکلف دی.
- د حقوقو له نظره مور د عندي حقوقو له دوو ډلو اشخاصو یا حاملینو سره مخامخ کیږو، یو فزیکی یا حقیقي اشخاص یعنې افراد، او بل حکمي یا معنوي اشخاص دي چې د فزیکی اشخاصو یا افرادو له اجتماع څخه متشکل وي او د قانون د حکم له مخې د حقوقی شخصیت درلودونکي وي.

- د عندي حقوقو د ویش له مخې دغه حقوق په دریو لویو برخو ویشل کیږي:
  - سیاسي حقوق، هغه امتیاز او صلاحیت دی چې شرکت لرونکی شخص یې په عمومي قواوو او دولتي ارګانونو کې لري، لکه د انتخابولو یا انتخابیدلو حق، د تابعیت منل او داسې نور...
  - عمومي حقوق، د انسان تر شخصیت او جسمي او روحي سلامتیا پورې تړاو لري، یا داچې د دولت او اتباعو په رابطه باندې ناظر دی، لکه د ژوندانه حق، د بیان د آزادۍ حق او داسې نور...
  - خصوصي حقوق، هغه امتیازات دي چې یو شخص یې د نورو په مقابل کې لري لکه د مالکیت حق، د انتفاع حق، د شفعې حق، د رهن حق او داسې نور...
  - د عندي حقوقو منابع او مصادر له هغو ارادي اعمالو څخه عبارت دی چې د حقوقي نتائجو د تولید لپاره کارول کیږي، دغه نتائج د حق یا وجیبې اکتساب، انتفاع اوضیاع ده، حقوقي حوادث له هغو واقعاتو څخه عبارت دي چې په هغو کې د شخص اراده ونډه نه لري خو له دې سره سره بیا هم حوققي نتائج رامنځ ته کوي لکه مړینه، ترافیکي حادثه او داسې نور...

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پنځم فصل پوښتنې

۱- عندي حقوق څه مفهوم رسوي؟

۲- د عندي حقوقو حاملين څوک دي؟

۳- عندي حقوق په څه ډول ويشل کيږي؟

۴- د عندي حقوقو د حدودو مفهوم څه دی؟

۵- د عندي حقوقو منابع او مصادر کوم دي؟

۶- عندي حق له کومو لارو چارو انتقاليدلی شي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرچپنې او اخځليکونه:

۱- دکتور کاتوزیان ، ناصر، حقوق مدنی، اعمال حقوقی

۲- دکتور کاتوزیان، ناصر، مقدمه علم حقوق

۳- ستانکزی، پوهندوی نصر الله، مبادی حقوق، پوهنتون کابل

۴- مدنی، سید جلال الدین، حقوق بین المللی خصوصی

۵- مقدر، هوشنگ، حقوق بین المللی عمومی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښوونيز نصاب د پراختيا د رياست پيغام

د پوهنې وزارت د تخنيکي او مسلکي زده کړو معينيت د ښوونيز نصاب د انکشاف رياست د ټولنې د عيني او ښکاره ضرورت په درک کولو سره چې د محصلينو او شاګردانو د درسي کتابونو په برخه کې يې تخنيکي او مسلکي رشتې درلودې او لري يې، په لومړي سر کې يې تصميم ونيو، چې په ښــوونيزو پلانونو او درسي مفرداتو باندې بيا کتنه وکړي او ورپســې بيا د شاګردانو او محصلينو د درسي کتابونو د تاليف لپاره مبادرت او کوښــښ وکړي. د خدای(ج) په فضل او مرحمت سره او د ادارې او حســابداری ځانګې د ښــوونکو په ميړانې او همت سره د ادارې او حســابداری درسي کتابونه تاليف شول تر څو په وړيا ډول د شاګردانو او محصلينو په واک او اختيار کې ورکړل شي.

د علم او معرفت له ټولو لوســتونکو، علاقمندانو، د ادارې او حسابداری د مکاتبو له ښوونکو، ګرانو شــاګردانو او د تخنيکي او مســلکي زده کړو د چارو له متخصصينو او همدا شــان له ټولو ځېرونکو او شنونکو څخه صميمانه هيله کيږي، چې د دې کتابونو په مطالعې سره چې په لومړي ځل د ښــوونکو او د ادارې او حســابداری ځانګې د مســلکي غړو له لوري تاليف او تدوين شوي دي. د مســلکي، تخنيکــي او علمي مطالبــو او مفاهيمو د څرنګوالي په هکلــه خصوصاً د هغوی املايي او انشــايي اشــتباهاتو په اړه مونږ ته لارښوونه وکړي، ترڅو په راتلونکي کې وکړای شو، په همدې او نورو برخو کې ګرانو شــاګردانو ته له دې څخه ښه، غوره، ګټور او ارزښتناکه موضوعات وړاندې کړو.

همدا شــان له ګرانو شــاګردانو او محصلينو څخه هيله کوو ترڅو د دې کتابونو د مطالعې او اســتفادې پر مهال د هيواد اقتصادي ســتونزې، فقر او وروســته پاتې والی په نظر کې ونيسي او د کتابونو په ساتنه کې کوښښ او زيار وباسي، ترڅو د ډېرو شاګردانو او محصلينو د ګټې وړ وګرځي.

پته: د پوهنې وزارت- د مسلکي او تخنيکي زده کړو معينيت

د تعليمي نصاب د پراختيا رياست

د درسي کتابونو د چمتو کولو عمومي مديريت

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library